

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN SOSYOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

DÎVÂN-I HİKMET’TE SOSYOLOJİK ÖGELER

Bayram SÜREKLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hayri ERTEN

KONYA 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Bayram SÜREKLİ		
	Numarası	138102061004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ/DİN SOSYOLOJİSİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
	Tezin Adı	DİVÂN-I HİKMET'TE SOSYOLOJİK ÖGELER		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Bayram SÜREKLİ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Bayram SİMŞEK
	Numarası	138102061004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hayri ERTEN
	Tezin Adı	DİMAN-I HİKMET'TE SOSYALİK ÖGELE

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ..... başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Hayri ERTEN	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Hacı Ahmet SİMŞEK	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Anıf KORKUTAL	

ÖZET

Milletlerin hafızalarında yer edinen tarihin seyrinde milletlere yol gösteren, kültürel hayatın önemli evrelerinde medeniyet hamurunun yoğurulmasında görev almış önemli şahsiyetler vardır. Din-toplum münasebetlerini kendine mevzu edinen Din Sosyolojisi, sadece aktüel dinî yaşamla ilgilenmemekte, toplumların tarihindeki dinî tezahürlerini incelemeyi de önemli görmektedir. Bu çalışmamızda Türk Kültür tarihinin yetiştirdiği ve manevî hayatımızın ilk mutasavvıfı olan Hoca Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet adlı eseri içerisindeki sosyolojik öğeleri ortaya koymaya çalıştık.

Türk-İslam medeniyetinin önemli mimarlarından Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşantısı ve eserleri bir medeniyetin özünü oluşturmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî, yazmış olduğu hikmetleri aracılığı ile İslam'ı damla damla özümsetmeye gayret etmiştir. Diğer taraftan da toplumda gözlemediği yanlışlıkları dile getirmenin gayreti içerisinde olmuştur. Horasan erenleri olarak bilinen talebeleri aracılığıyla fikirlerini dünyanın dört bir yanına ulaştıran önemli bir şahsiyettir.

Türk diliyle yazdığı hikmetleriyle dilimizin gelişmesi ve zenginleşmesine büyük katkısı sunarken içinde yaşadığı toplumun dilini kültür ve edebiyat dili haline getirmiştir. Toplumunu oluşturan ârif, âlim, müftü, kadı, âhir zaman şeyhleri, mana bilmeyenler, câhil şeyhler, garip, yetim, fakir, miskin, cömertlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar, asi, zâlim olup zulmedenler, zengin-fakir vs. büyük bir toplumsal kitleyi muhatap alarak toplumun tamamına nüfuz edip topluma ayna tutmayı başarmıştır.

Çalışmamızın üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatını ve eserlerini tanıtmaya çalıştık. İkinci bölümde Hoca Ahmed Yesevî'nin sosyo kültürel çevresini ve eğitiminde önemli yeri bulunan hocalarını tanıtmaya çalışırken çevrenin kişi üzerindeki etkisini tartışmaya açtık. Üçüncü ve son bölümde çalışmamızın ana gayesini oluşturan Divan-ı Hikmet adlı eserindeki kimi şiirlerinde gözlemediğimiz sosyolojik öğelerin tespitini yapıp modern sosyoloji kuramları çerçevesinde tartışmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Divan-ı Hikmet, Ahmed Yesevî, Yesevîlik

ABSTRACT

There are important people who guide to nations in the course of the history that imprinted on the memories of the nations. Sociology of religion which treats the relationships of Religion and Society not only is interested in current religious life but also regards examining the religious outbreaks in the history of the nations significant. In this study, we have tried to make widely known Ahmed Yesevi who was educated with the history of Turkish culture and who is one of the Sufis on our spiritual life.

The life and Works of Ahmed Yesevî that is important architect of Turkish-Islam civilization create the essence of a civilization. Ahmed Yesevî tried to assimilate Islam drop by drop via his work. On the other way he was in the endeavor of giving utterance to societies inaccuracies which he observed in the society. He is an important person who transmitted his ideas to the four corners of the World through his students known as Keles and Horasan saints.

Just as he was contributing to improving and enriching language in a high degree with his Works which he wrote in Turkish language he made the language of the society in which he lived as culture and literature language. He succeeded to penetrate in the whole society by addressing the major societal mass such as wise men, mufti, kadi, doomsday sheikhs, orphan, poor people, sluggish people, illiterate sheikhs, generous people, people who make orphans happy, rebellious men, fiends, poor or wealthy people.

Our study consists of three parts. On the first part, we have tried to introduce the life and Works of Ahmed Yesevi. Secondly, we opened the effect of the environment on the people up for discussion, while we have been trying to introduce socio culture environment of Ahmed Yesevi and his teachers who take important part in his education. Thirdly and finally, we tried to discuss within the frame of modern sociological theories by determining sociological items which we have observed on some poems on Dîvân-ı Hikmet which constitutes our primary objective.

Key words: Dîvân-ı Hikmet, Ahmed Yesevî, Yesevîlik

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

ÖZET

GİRİŞ

- A. ARAŞTIRMANIN KONUSU
- B. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİĞİ
- C. HOCA AHMED YESEVÎ'NİN BİYOGRAFİSİ VE SOSYO KÜLTÜREL ÇEVRESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

- A. MÜRŞİT KİMDİR
- B. BİR MÜRŞİT OLARAK HOCA AHMED YESEVÎ
- C. HOCA AHMED YESEVÎ'NİN HAYATI
- D. HOCA AHMED YESEVÎ'NİN YETİŞMİŞ OLDUĞU SOSYO KÜLTÜREL ÇEVRE
- E. ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASI VE TÜRKLEŞMESİNDE HOCA AHMED YESEVÎ'NİN ETKİSİ
- F. ANADOLUYA GELEN YESEVÎ ERENLERİ
- G. HOCA AHMED YESEVÎ TÜRBESİNİN TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İKİNCİ BÖLÜM

- A. HOCA AHMED YESEVÎ'NİN HOCALARI VE SOSYO KÜLTÜREL ALANA ETKİLERİ
- B. YESEVİLİK VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
- C. HOCA AHMED YESEVÎ'NİN ESERLERİ VE KISA DEĞERLENDİRMESİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÎVÂN-I HİKMET’TE SOSYOLOJİK ÖGELER

- A. İNSAN ANLAYIŞI
- B. DÎVÂN-I HİKMET’TE DÜNYA VE AHİRET İNANCI
- C. DÎVÂN-I HİKMET’TE ÂLİM VE CAHİL ANLAYIŞI
- Ç. DÎVÂN-I HİKMET’E GÖRE GARİP – YETİM – FAKİR
- D. DÎVÂN-I HİKMET’TE EĞİTİM ÖĞRETİM YAKLAŞIMI
- E. DÎVÂN-I HİKMET’TE KABİR OLGUSU
- F. DÎVÂN-I HİKMET’TE PEYGAMBERLER VE HZ. MUHAMMED
- G. DÎVÂN-I HİKMET’TE SAHABELER VE DÖRT HALİFE TİPLEMESİ
- H. DÎVÂN-I HİKMET’TE MEZHEPLER VE HANEFİ MEZHEBİYLE İLGİLİ TUTUMU
- İ. DÎVÂN-I HİKMET’TE İLAHİ AŞK
- J. DÎVÂN-I HİKMET’TE CENNET CEHENNEM OLGUSU
- K. DÎVÂN-I HİKMET’TE DİL VE TÜRKÇE
- L. DÎVÂN-I HİKMET’TE BİREY VE TOPLUM
- M. DÎVÂN-I HİKMET’TE MÜRŞİT VE SAHTE ŞEYHLERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
- N. DÎVÂN-I HİKMET’TE RİYA VE ZARARLARI
- O. DÎVÂN-I HİKMET’TE SÛFİ TİPLEMELERİ

Ö. DÎVÂN-I HİKMET’TE HELAL-HARAM OLGUSU

P. DÎVÂN-I HİKMET’TE KABİR, AHİRET, HESAP

R. DÎVÂN-I HİKMET’TE TARİKAT-DİN İLİŞKİSİ

S. DÎVÂN-I HİKMET’TE HALLACI MANSUR ETKİSİ

Ş. DÎVÂN-I HİKMET’TE KADIN TİPLEMESİ

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

KAYNAKÇA

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tarihte milletler, çeşitli sebeplerle kendisinde oluşmuş kültürün ana dokusunu bozmadan yeni kültür ve anlayışları kendi düşünce dünyasında harmanlayarak yeni bir sentez ortaya koymuşlardır. Bunun sonucunda bir medeniyet havuzu ortaya çıkarmışlardır.

Milletimizin karşılaştığı kültür ve medeniyet havuzlarından biri de İslam dini olmuştur. İslam dininin anlatılması ve yaygınlaştırılması sürecinde takınılan tavır, uygulanan metod incelemeye değerdir. Bu bağlamda araştırmamızın konusunu Türk dünyasının Bilge Lîderi Pîri Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet adlı eseri oluşturmaktadır. Çünkü Hoca Ahmed Yesevi Anadolu İslam'ı olarak adlandırılan bir İslam anlayışının başlangıç noktasıdır. Bu vesileyle hem tasavvuf anlayışı hem de yazmış olduğu şiirleri sosyolojik olarak incelenmeye değerdir.

Bu çalışmamızda Dîvân-ı Hikmet adlı eserdeki hikmetlerin sosyolojik öğelerini ortaya koymaya çalışacağız. Tarihi süreçte Ahmed Yesevî sosyo-kültürel yapı içerisinde insanlardaki islâmî algıda var olan yanlışlıkları ya da yerleştirilmeye çalışılan kimi bidat sayılan uygulamaları dile getirerek önemli bir sorumluluğu yerine getirmiştir.

İslam'ın öz kaynağından öğrenilmesi noktasında Kur'an ve hadis temelli bir yol takip etmiştir. Fıkıhta Hanefî mezhebini taklid etmiştir. İtikatta ise Maturûdî gelenekten beslenmiştir. Daha sonraki dönemlerde Türk-İslam anlayışı olarak adlandırılacak olan bir İslam anlayışı fikriyatını ortaya koymuştur. Biz bu çalışmamızda Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olan ve aynı zamanda tasavvuf edebiyatımızın da ilk eseri sayılan Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde bulunan şiirlerdeki sosyolojik öğeleri tespiti büyük önem arz etmektedir.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE METODU

Hoca Ahmed Yesevî Anadolu İslam anlayışının özünü, sünnî islam olarak adlandırılan bir anlayışın mimarı olarak bilinmektedir. Bu sebeple Hoca Ahmed Yesevî'yi anlamak onun hikmet adı verilen şiirlerine kulak vermek bir medeniyeti ve kültürü doğru anlamada bizlere önemli bir mesafe aldıracaktır.

Araştırmamızın ana konusunu oluşturan Dîvân-ı Hikmet'teki şiirlerin ortaya çıktığı ilk dönemlerden sonra çok geniş bir coğrafyada Yesevî propagandası ortaya çıkmıştır. Nitekim Yesevîlik anlayışının Anadoludaki devamını oluşturan Bektaşî, Nakşibendî ve Alevîlik anlayışı ve liderlerinin Hoca Ahmed Yesevî'ye doğrudan ya da dolaylı olarak intisapları söz konusu eserin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Anadolu coğrafyasında Hoca Ahmed Yesevî hem sünnî kesimlerce hem de alevî kesimlerce sahiplenilen bir kişiliktir. Gerek ülkemizin gerekse İslam dünyasının yaşamış olduğu kimi sosyo kültürel hadiselerin tasavvurunda Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri çok önemli bir yer teşkil etmektedir.

Amacımız Türk İslam medeniyetimizin önemli figürü Hoca Ahmed Yesevî'nin fikirlerindeki sosyolojik ögeler ve bu husustaki değerlendirmelerin veya düşüncelerinin tespit edilip anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

Ülkemizde son yıllarda Hoca Ahmed Yesevî düşüncesi üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu tür çalışmalar yeterli olmasa da artarak devam etmesi Hoca Ahmed Yesevî'nin fikirlerinin doğru anlaşılıp sosyo kültürel mecrada karşılık bulup yaygınlaşması büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmamızı özgün kılan sosyolojik ögelerin ortaya konulması Hoca Ahmed Yesevî'yi anlamada yeni bir pencere açacaktır.

Çalışmamızın konusu Dîvân-ı Hikmet'te sosyolojik ögeler olduğu için eser içerisindeki şiirler kapsamlı bir şekilde metin taramasından geçirilmiş ve dönemin tarihsel süreci göz önünde bulundurularak dolaylı gözlem yapılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Dîvân-ı Hikmet sosyolojide yeni bir yöntem olarak ortaya çıkan hermeneutik (yorum bilimi) yöntemle incelenmiştir.

Konuyla ilgili literatür geniş çaplı taranarak bu husustaki eserler, makaleler ve bilimsel yazılar incelenerek değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar ışığında söz konusu eserin din sosyolojisi açısından özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kültürel unsurların somut bir ögesi olarak görülen eser Türk dünyasına sosyolojik bakışla tanıtılmak istenmiştir.

Ülkemizde Dîvân-ı Hikmet adlı eser, ilk defa 1993 yılında UNESCO tarafından Hoca Ahmed Yesevî yılı ilan edilmesi münasebetiyle Türkiye Diyanet Vakfı tarafından bastırılmıştır. Geniş bilim ve kültür çevrelerinde memnuniyetle karşılanan aynı zamanda bilimsel çalışmalara referans olmuştur. Biz de bu çalışmamızda yeni hikmetler eklenerek Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2010 yılında bastırılan Hayati BİCE'nin latince çevirisini yaptığı Hoca Ahmet Yesevî, Divân-ı Hikmet eserinde bulunan hikmetleri kaynak olarak kullandık.

A. MÜRŞİT KİMDİR?

Mürşit kelimesi sözlükte, irşat eden doğru yol gösteren anlamına¹ gelmektedir. Tasavvuf kavramı olarak mürşit, hakka yaklaşma yolculuğunu tamamlamış, irşada yetkili kılınmış, büyüklerinden el almış mutasavvıf kişi demektir.² Bilgileri ve davranışları ile insanlara dini bilgiler veren, onlara doğru yolu gösteren, söz ve davranış bütünlüğü içinde olan, olgun insandır. Tasavvuf geleneğinde mürşit, müritleri tarikatın eğitim kural ve yöntemleri ile yetiştiren kişidir. Mürşit yerine şeyh, postnişin, seccadenesîn adları da kullanılmaktadır.

Ehli tasavvuf, ilk ve gerçek mürşit olarak Hz. Muhammed'i kabul etmekle beraber daha sonra irşat görevini ancak tasavvuf ve tarikat yolunda olanlara hasretmişlerdir.³ Bu kişilik aynı zamanda müritlerine her haliyle örnek olabilen kişidir. Hz. Peygamber'in dini ve dünyevi kişiliğini kendisine örnek olarak kabul ederek, onun manevi şahsiyetini nesilden nesle canlı olarak intikal ettiren insandır. Mürşit, içinde yaşadığı toplumun sosyal yapısını, sosyal yapıya tesir eden sosyal, kültürel ve ekonomik dinamikleri iyi tanımlamalı; kısaca içinde yaşadığımız bilgi toplumun sağlıklı bir üyesi olmalı ve müritlerini de bu bilgiler ışığında⁴ sosyalleştirmelidir.

Toplumsal düzenin olmadığı toplumlarda dini hayatın yaşanması da zordur. Bu bakımdan Mürşitler, hem müritleri arasında hem de geniş manada toplumsal huzuru temin edici bu ilkelere dikkat etmeli ve eğitim ve öğretimlerde bunu vurgulamalıdır. Mürşit'in verdiği eğitim-öğretim, toplumsal bütünlüğü sağlamada bir vasıta olmalıdır. Çünkü İslam dini bütün mü'minleri kardeş saymıştır.⁵ Bu anlayıştan yola çıkarak mürşit toplumu oluşturan bireyler arasında kendi dini anlayışına uygun olsun ya da olmasın ayırım yapamaz ve yapmamalıdır.

Tarihsel sürece baktığımızda tarikat, tasavvuf vb. mekteplerin tarihinin H.3. yy kadar gittiğine şahitlik etmekteyiz. Bu eğitim merkezlerinin toplumun ihya ve imarında çok önemli görevler üstlendiklerine şahitlik etmekteyiz. Tarihte eğitim işleyişinin çoğunlukla tekke ve tarikatlar aracılığıyla yapıldığını bilmekteyiz.

---

¹ Türkçe Sözlük, *Mürşid mad.* Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara. 1969, s. 545

² Türk Dili ve Edeb. Ansiklopedisi, *Tasavvuf mad.* Dergâh yay. C3, s5480. Kollektif Yayımlayanlar Yayın Kurulu Ezel Everdi Mustafa Kutlu, İsmail Kara

³Ö. Faruk ALTIPARMAK, “ *Tarikat Geleneğinde Mürit-Mürşit İlişkisi*”, Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Yıl: 10, S 14, s.37-55

⁴ Şükrü KEYİFLİ, “ *Yaygın Din Eğitimi Açısından Mürşit Kavramının Değerlendirilmesi*” Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C4 s 249

⁵ Hucurat 49/10

Mürşitler toplumun aynı zamanda öğretmenleridirler onlarda hiçbir zaman umutsuzluk yoktur bilirler ki mürşit umutsuz olursa mürit tamamen umutsuzluğa kapılır. Bu yüzden onlar toplumu oluşturan bireylerin hem dini bilgiler konusunda onların eksikliklerini giderirler hem de ahlaki konularda bireylerin yetişmesinde aktif görev üstlenirler. Mürşitlerin yetiştirdiği talebeler toplumun ihtiyaçları doğrultusunda eğitim alır ve toplumun ihtiyacı olan o eğitimle toplumun sosyal ve kültürel kalkınmasına yardımcı olurlar. Nitekim geçmişte Anadoludaki irşat faaliyetlerine baktığımızda eren, mürşit ya da velî adıyla faaliyet gösteren kişilerin çiftçilik, ticaret, el zanaatları vb. değişik mesleklerde öncü bir rol izlediklerini görürüz.

Bunların bu şekilde faaliyet göstermeleri toplumun kendilerini benimsemelerinde ve takip etmelerinde çok önemli etki meydana getirmiştir. Nitekim islâmın yayılma seyrine baktığımızda Orta doğu, Asya bölgesi, Kafkaslar, Anadolu, Balkanlar, Afrika'nın kuzeyi ve daha pek çok bölgenin müslümanlaşmasında öncülüğü daima sûfi dervişlerin yaptığını görmekteyiz.

B. BİR MÜRŞİT OLARAK HOCA AHMED YESEVÎ

Orta Asya coğrafyasının İslam'la tanışmasında çok büyük bir role sahip olan tarikatlar arasında Yeseviyye'nin ve onun kurucusu olan Hoca Ahmed Yesevî'nin apayrı bir yeri vardır. 13. Asırda bölgeye damgasını vuran Yesevî, yine kendisi gibi sûfi bir şeyh olan Yusuf Hemedânî'den ders almış onun terbiye ve irşadından yararlanmışır. ⁶Olgun, ileri görüşlü ve muhakemeli bir Türk mutasavvıfıdır. Aynı zamanda Hanefî mezbebine bağlı olan ve aynı zamanda hanefî mezhebinde bir fakih ve şeriat âlimi olan Yesevî, irşat anlayışı içinde şeriatla tarikatı içselleştirmeyi başarabilmiştir.⁷

Bir mürşit olarak toplumun önünde topluma yön veren insanların yaşantılarına daha fazla dikkat çekmiştir. Eleştirilerini islamı yanlış anlayan ya da islamı kendi çıkarları için yanlış yorumlayan zamane şeyhi, molla, müftü vb. din adamlarına yapmıştır.

Toplumun önemli bir kesimini oluşturan diğer zümreler için son derece içten, samimi bir yaklaşımla yeni bir anlayış ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Onun irşat anlayışı son derece özgündür. Düşüncelerinin özünde Hak'kı bilmeye önce kendini bilmekle başlar. Ardından

⁶Osman TÜRER , “Türk Dünyasında İslam'ın yerleşmesi ve Muhafazasında Sufî Tarikatlar ve Ahmet Yesevinin Rolü”, *Milletleraraası H. Ahmet Yesevi Sempozyumu , Kayseri1993*

⁷ Eyüp BAŞ, “Ahmed Yesevî'nin Bektaşılık, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.52, S,2 Ankara, 2011 ,ss. 21-53

nefsini öldürerek ölmeden önce ölme fikriyatını kuvvetlendirmiştir ve nihayetinde kâmil insan öğretisini sistemleştirmiştir. Yetiştirdiği talebeleriyle de bu düşüncesini geniş bir coğrafyaya ulaştırma imkânı bulmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî, yazmış olduğu hikmetlerinde genellikle İslam anlayışının temeli olan Kur'an ve Sünnet'e tâbi olmayı nasihat etmiştir. Müridlerine temel İslam prensibi olarak haram ve helal konularında titiz ve dikkatli davranmayı istemektedir. İbadetlerini yerine getirirken ihlas ve samimiyeti, tevazu ve takvayı elden bırakmamıştır. Özellikle kulun Rab'binden uzaklaşmasına gerekçe olarak gösterilen riya gibi manevi kişiliğe zarar veren duygulardan sıyrılmanın önemine işaret etmiştir.

Yesevî'nin tasavvuf tarihindeki önemi, İslam'ın Türkler arasında ilk yayılmaya başladığı sıralarda, Türkler arasında ilk defa bir tasavvuf arayanı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Yesevîlik tarikatı bir Türk tarafından yine Türkler arasında kurulması cihetinden de önemlidir. İslam öncesi inançların etkisi devam etmekteydi. Bununla birlikte dinle alakası olmayan yorumlar, İslamiyet adı altında çoğu göçebe, tarım ve hayvancılıkla uğraşan yeni Müslüman halka veriliyordu. İşte tam bu noktada Hoca Ahmed Yesevî'nin hurafelerden uzak, Kur'an ve sünnete dayalı bir İslam anlayışının bölge halkı üzerinde büyük bir etkisinin olduğu neredeyse herkes tarafından zikredilen bir husustur. O, bu misyonu toplumun ihtiyacını görerek üstlenmiştir. Onun insanların dindarlaşması ve Müslümanlaşması adına yaptıkları, yeni bir çığır açma niteliğinde görülmüştür. Ayrıca dini ilimlerdeki derin bilgisi ve yüksek bir ahlak anlayışıyla o, zamanın çoğu göçebe olan insanlarına İslam'ı anlayacakları bir şekilde aktarmış olması onu, bölgenin en çok tanınan şahsiyeti haline getirmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin halkla güçlü bir diyalog kurmasındaki en büyük etkenlerden biri ve hatta en önemlisi halkın anlayabileceği bir dille didaktik olarak yazması 'Hikmet' adı verilen şiirlerle canlılık ve samimiyet oluşturmasıdır. Türk Tasavvuf Tarihi'nin iyi bilinmesi de yine Hoca Ahmed Yesevî'nin iyi anlaşılmasına bağlıdır. Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı boyunca Kur'an ve Sünnet'e bağlı kalması, hem kendi zamanının insanları üzerinde hem de kendinden sonrakiler üzerinde etkili olmuş ve derin izler bırakmıştır. Özellikle Nakşibendîlik ve Bektaşîliğin incelenmesiyle bu daha da iyi anlaşılmaktadır.

Özetle Hoca Ahmed Yesevî, İslamiyet'i Türkler arasında yerli lisanla göçebe Türklerin duygu dünyalarına sindirmeyi başarmıştır. Böylelikle Yesi şehri ve Hoca Ahmet Yesevî cazibenin merkezi haline gelmiştir Diğer taraftan Kur'an ve hadis temelli ekolü bölgede faaliyet gösteren batın mezhep ve ekollere karşı zırh görevi görmüştür. Kurmuş olduğu

Yesevî tarikatı aracılığıyla islamın insanlara sistemli bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. İslam dininin Müslüman Türk kültürünün bir parçası olmasını sağlamıştır.⁸

C. HOCA AHMED YESEVÎ'NİN HAYATI

Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum tarihî ile ilgili net bir bilgiye şu ana kadar ulaşılmış değildir; ancak birtakım verilerden yola çıkarak tahmini bir dönemden bahsetmemiz mümkün. Hoca Ahmed Yesevî'nin Arslan Baba'dan sonra eğitimiyle çok yakından ilgilenen dönemin ünlü mutasavvıfı Yusuf el-Hemedani'ye (ö.H. 535/1140-41) bağlanması ve onun müridlerinden oluşu göz önünde bulundurulduğunda XI. yüzyılın ikinci yarısında doğma ihtimali kuvvetli bir ihtimal olarak karşımızda durmaktadır..

Yine bazı kaynaklardan yola çıkarak 1093? yılında dünyaya geldiği, 73 yaşına geldikten sonra 1166? yılında dünyadan göç ettiği tahmin edilmektedir. Fakat burada Hoca Ahmed Yesevî'nin bir hikmetine bakacak olursak onun yüz yirmi beş yaşından sonraki bir dönemde vefat ettiği ihtimali de ortaya çıkmaktadır. Yapılan tüm bilimsel çalışmalara rağmen kesin bilgiye ulaşmasak da Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili en büyük kaynak yine onun kaleminden çıkan hikmetler olmuştur. Bir hikmetinde kaleminden şu mısralar dökülür:

Dostlar feyiz ve ferahlık alamadım

Yaşım yüz yirmi beşe ulaştı bilemedim

Hak teâlaya gerektiği gibi ibadet kılamadım

İşitip anlayarak yer altına girdi kul Hâce Ahmed⁹

Tabi bu beyitin Yesevî'ye ait olup olmadığı bilimsel olarak kanıtlanamadığı için araştırmacılarda bir soru işaretine sebep olmuş olabilir. Babası, bölgenin hatırı sayılır kişilerindendir. Özellikle etrafında birtakım kerametleri ile tanınan ve soyunun Hz. Ali'ye dayandığı bölge halkı tarafından da kabul edilen Şeyh İbrahim'dir. Şeyh İbrahim ve Ayşe Hatun'un Ahmed adında bir oğulları dünyaya gelmiştir. Aynı zamanda Hoca Ahmed Yesevî'nin Gevher Şehnaz adında bir ablasının olduğu bilinmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî 7 yaşında iken babasını kaybetmiştir. Daha sonra da ablası Gevher Şehnaz'ın onu büyütmesi annesi Ayşe Hatun'un babasından daha önce öldüğü

⁸

⁹ Hoca Ahmed Yesevî "Divan- ı Hikmet", a.g.e

sonucunu bizlere vermektedir. Hoca Ahmed Yesevî, yedi yaşında babasından yetim kalınca, diğer manevî bir babadan terbiye gördü. Hazret-i Peygamber'in manevî işaretleriyle ashaptan Şeyh Baba Arslan, Sayram'a gelerek onu irşat ettiği gerek menkıbelerde gerekse aşağıdaki beyitlerde yer vurgulanmaktadır.

Yedi yaşta Arslan Baba'm arayıp buldu;

Her sırrı görüp perde ile sarıp kapadı

Allah'a hamd olsun, gördüm" dedi, izimi öptü;

O sebepten altmış üçte girdim yere.¹⁰

Yine on altıncı ve on sekizinci hikmetlerinde bahsettiği buluşma şu şekilde geçmektedir.

Gariplikte Arslan Baba'm arayıp buldu;

Gördüğü sırları perde ile sarıp örttü;

Allah'a hamd olsun, gördüm" dedi izimi öptü,

Bu sırları görüp hayran kaldım ben işte¹¹

Bu hikmetler ve benzerlerini okuduğumuzda aslında anlatılan menkıbenin aslını Hoca Ahmed Yesevî'nin doğruladığını görüyoruz. Örneğin Arslan Baba'nın onunla karşılaştığında izini öpüp şükretmesi aldığı sorumluluğun yerine getirilmesindeki bir şükür imaresidir. Zikir öğretip merhamet eylemesi onun manevi eğitimiyle ilgilenmesine somut bir örnek teşkil etmektedir. Yine yedi yaşında buluştuklarına dair rivayetleri doğrulamış oluyor. Arslan Baba'nın Hoca Ahmed Yesevî'yi eğitmesi meselesiyle ilgili Hâkim Ata'nın şiirlerinde şöyle ifade edilmektedir:

Subhan İzim ezdurdy [buyurdi], ol Mustafa buyurdi,

Arslan babam yetkürdi Şeyhim Ahmed Yessevi.

Mustafaning hurmasın yedi, kiydi hırkasın,

Tuttı Ka'be halkasın Şeyhim Ahmed Yessevî¹²

¹⁰ Hoca Ahmed Yesevî "Divan- ı Hikmet", a.g.e

¹¹ H. A. Yesevî, "Divan- ı Hikmet", a.g.e H.16 s.84

Dönemin önemli eğitim ve kültür merkezlerinden sayılan Buhara şehrine giden Hoca Ahmed Yesevî, burada ünlü mutasavvıflarından Yûsuf Hemedânî'nin öğrencisi olarak eğitimine kaldığı yerden devam etti. Kimi kaynaklarda Yesevî'nin Şihâbeddin Sühreverdî, Ebu'n-Necîb Sühreverdî' gibi mürşitlerden de ilim tahsil ettiği iddia edilmektedir. Babasının halifesi olan Mûsâ Şeyh ile yakın ilişki içerisinde bulunan Hoca Ahmed Yesevî'nin bu sayede önemli derecede tasavvufî eğitim almış olması muhtemeldir.

Eğitim sürecini tamamladıktan sonra Yesi'ye dönerek burada bir dergâh kuran Hoca Ahmed Yesevî, etrafındaki insanları gerek dînî gerekse ahlâkî yönden yetiştirmelerine yardımcı olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî, tasavvufî konudaki düşüncelerini anlaşılır bir Türkçe ile anlatmış, hikmet adı verilen bu şiirler zamanla bir araya getirilip Dîvân-ı Hikmet eseri meydana getirilmiştir. Menkıbevî hayat hikayesinde ağaçtan tahta kaşık yapıp satarak geçimini temin ettiği ifade edilmektedir. Babasının Şeyh olması bunun yanında annesinin şeyh kızı olması dönemin kültürlü ve aydın kesimi sayılan bir çevresinde yetiştiği sonucunu biz vermektedir.

Hoca Ahmed Yesevî, dergâhındaki zikir meclislerinin usulü açısından dönemindeki bazı âlimler tarafından eleştirildiği iddia edilmektedir.¹³ Hoca Ahmed Yesevî altmış üç yaşına geldiğinde dergâhın bahçesinde talebelerine bir çilehane hazırlatır, vefatına kadar burada ibadet ve zikirle meşgul olur. Çilehanesinde ne kadarlık bir süre kaldığı bilinmemektedir, kimi rivayetlerde ömrünün geri kalanını burada geçirdiği iddia edilmektedir.¹⁴ Bugün Kazakistan'ın Otrar şehrindeki adına yapılmış Arslan Baba türbesi tarihteki varlığına en büyük delildir. Bu büyük zatın kabri Emir Timur tarafından yaptırılmıştır.

D. AHMED YESEVÎ'NİN YETİŞMİŞ OLDUĞU SOSYO KÜLTÜREL ÇEVRE

Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatını geçirdiği Maverâünnehir'deki Buhara ile Seyhun'un doğusunda yer alan Sayram ve Yesi, bölgesine baktığımızda bu bölgenin Hoca Ahmed Yesevî'nin doğumundan çok daha önceleri İslam devleti sınırları içerisine girdiğini ve halkının büyük çoğunluğu Türklerden oluşan İslam'ın yayıldığı bir bölge olduğunu biliyoruz. Nitekim Buhara ve Semerkant'ı içine alan Maverâünnehr, Emevîler devrinde fethedilmiş,

---

¹² Nadirhan HASAN, "Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî", *www.tasavvufdergisi.net, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009 , İstanbul s.1-10

¹³ Necdet TOSUN, "Ahmed YESVÎ" *Ahmed Yesevi İnceleme Araştırma Dizisi*, Editör: Necdet Tosun Yayın No: 23 Birinci Baskı: Nisan 2015, Ankara

¹⁴ Kemal ERASLAN, "Ahmed Yesevî". *Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler*, Ahmet Yesevî Üniv. Yay. 2017 Ankara s.10

bölge halkı Samaniler (819-1005) döneminde, Halife Mu'tasım (833-842) zamanında büyük çapta İslamiyet'i kabul etmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî (1093-1166?), akıl, felsefe ve hayatı yorumlama açısından ünlü İslam düşünürü Fârâbî ile aynı topraklarda yaşamış bir gönül insanıdır. Fârâbî (872-950?) Hoca Ahmet Yesevî'den önce yaşamış bir düşünürdür. Hoca Ahmet Yesevî Hazretleri adeta Fârâbî'nin düşüncesini tamamlamış bu düşünceyi topluma entegre etmiş bir gönül insanıdır. Yesevî'nin çağlar aşan sosyolojik olarak toplum okuma etkisi Fârâbî düşüncesinin o topraklarda kök salmasının ya da meyve vermeye başlamasının bir tezahürüdür.¹⁵

960'ta muhtemelen Şaş ve Farab (Otrar) arasındaki hattın berisinde kalan Türklerden 200.000 çadırlık bir grup, İslamiyet'i kabul ettikleri gibi, X. yüzyılın ilk yarısında Kaşgar ve Balasagun çevrelerinde İslamiyet büyük oranda yayılmıştır.¹⁶ Bunun yanında Yesevi anlayışının etkili olduğu Sırderya, İlek ve Fergana bölgelerindeki bazı Türk boylarının Mazdeizm ve Muğ dini, Man, Senevi veya düalist mezheplere mensup oldukları tarihte bilinen bir gerçektir.

İşte böyle bir bölgede yaşamış daha hayattayken kendisiyle ilgili menkıbeler yazılmış bir şahsiyetten bahsetmekteyiz. Fuat Köprülü Hoca'nın anlatımına göre bu menkıbeler nesilden nesle aktarılageldiği için birtakım değişimlere uğraması doğaldır. Arslan Baba'ya intisabı ile ilgili de menkıbe oldukça meşhurdur. Bu araştırmamızda kendisiyle ilgili başvurduğumuz hemen hemen tüm kaynaklarda bu menkıbeden bahsedilmektedir. Hazreti Muhammed'in gazvelerinden birinin sonunda ashabın erzağı tükenir ve peygamberimize erzaklarının bittiğini ve yiyecek hiçbir şeylerinin kalmadığını arz ederler. Bu durum karşısında Peygamberimiz Allah'a niyazda bulunur. Cebrail a.s cennetten bir tabak içerisinde hurma getirir. Söz konusu hurmalardan bir tanesi yere düşünce Cebrail aleyhisselâm: "Bu hurma ümmetinizden Ahmed isimli bir şahsın kısmetidir." der.

Peygamberimiz etrafında bulunan topluluğa dönerek, bunun bir emanet olduğunu ve bu emaneti sahibine kimin ulaştırmak istediğini sorar. O sırada etrafında bulunan ve aynı zamanda Hoca Ahmet Yesevî'nin yaşadığı bölgeden göç ettiği sanılan içerisinde Arslan Baba adında bir sahabe bu göreve talip olur. Peygamber efendimiz de hurmayı Arslan Baba'nın damağına yerleştirir ve Arslan Baba'yı Türkistan bölgesine gönderir. Rivayetlerde Arslan

¹⁵ Ejder OKUMUŞ "Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî" *Diyanet İlmî Dergi* · C. 52 · S.4 Ekim-Kasım-Aralık 2016 Ankara ,s.169

¹⁶ Dosay KENJETAY , " Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul, 1999, s1

Baba'nın emaneti sahibine teslim etmek için yaklaşık 500 yıl aradığı iddia edilmektedir.. Sayram bölgesinden Yesi şehrine gelen ve aynı zamanda hem öksüz hem de yetim kalan Hoca Ahmed Yesevi, Arslan Baba'yı görür görmez hurmayı sorduğu ve Arslan Baba'nın da emaneti sahibine teslim ettiği anlatılmaktadır.¹⁷

Bu şekilde bir olayın yaşanması günlük yaşantımızda mümkün olmayan bir hadise aslında burada üzerinde durmamız gereken konu o dönemin İslam anlayışında menkıbelerin halk üzerinde önemli bir yer tuttuğu ve İslam anlayışının menkıbevi bir anlayışla yaşandığı izlenimi vermesidir. Bu, Hoca Ahmed Yesevî'nin manevi kişiliğini daha da yüceltme hadisesinden başka bir şey değildir.

Türbe içerisinde bulunan üç kabir Arslan Baba'nın talebelerine ait olması, Arslan Baba'nın menkıbevi bir kişilik olmaktan ziyade gerçek bir kişilik olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Türbede kabirleri bulunan bu dervişlerin Türkistan dervişlerinden Şir Mambet Baba, Karlıgaç Baba ve Laçın Baba olduklarına dair değişik kaynaklardan anlaşılmaktadır.¹⁸

1.ARSLAN BABA (ARSTAN BAB)

Arslan Baba (Arstan Bab) Orta Asya'nın önemli irşat önderlerinden biri olup sababe döneminde ilk Müslümanlardan Hz. Ebu Bekir ile görüşüp İslam'ı kabul ettiği sanılmaktadır. Daha sonra Türkistan bozkırlarında İslam'ı irşat vazifesini üstlenen çok önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arslan Baba'dan ilim tahsil eden Hoca Ahmed Yesevî kısa zamanda ilmiyle adından söz ettirdiği düşünülmektedir. Fakat kısa bir zaman sonra Arslan Baba'nın vefat ettiği tahmin edilmektedir. Ahmed Yesevi'nin hocası olması şüphesiz çok önemli fakat bir diğer önem arz eden tarafı da Türkistan bozkırlarında İslam'ı anlatan önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Hattâ tasavvufi hayat felsefesi Hoca Ahmed Yesevî o topraklarda doğduğunda yaygındı. Bu da Arslan Baba'nın o bölgedeki etkisinin bir tezahürüdür. Arslan Baba ile Hoca Ahmed Yesevî arasındaki bu buluşmayı bizlere ulaştıran en büyük kaynak hiç şüphesiz Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleridir. Hikmetlerde bu buluşma şu şekilde geçmektedir.

¹⁷ Kemal ERASLAN, "Ahmet Yesevî" *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1983. s.132

¹⁸ Nadirhan HASAN, "Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* S.24, İstanbul, 2009, s. 1-10,

Yedi yaşta Arslan Babam arayıp buldu
Her sırrı görüp perde ile sarıp kapadı
“Allah’a hamd olsun gördüm” dedi, izimi öptü
O nedenle altmış üçte girdim yere ¹⁹

Yukarıdaki dizelerden de anlıyoruz ki buluşma yedi yaşında gerçekleşmiş. Ve Aynı zamanda Arslan Baba’nın buluşma esnasında Allah’a hamd edip şükür nişanesi olarak izini öpmesi, aldığı sorumluluğun yerine getirilmesindeki mutluluk olarak değerlendirilebilir.

Ağzını aç ey çocuk, emânetini vereyim;
Özünü yutmadım, aç ağzına koyayım,
Hak Rasûlün buyruğunu ümmet olsam, işleyeyim”
Arslan Baba’m sözlerini işitiniz teberrük.

Söz konusu hurmanın gerçek hurma olmaktan ziyade soyut bir ifade olarak düşünülebilir. Söz konusu görevin yerine getirilmesi ümmet olmanın sorumluluğu olarak görülmektedir.

Ağzımı açtım, koydular, hurma kokusu eyledi mest;
İki dünyadan geçip vallah oldum Hakk-perest;
Şeyh-molla toplandı, alıp yürüdüler el-ele
Arslan Baba’m sözlerini işitiniz teberrük.
Babam dedi: Ey oğlum, zorluk vermedin bana,
Beş yüz yıldır damakta saklar idim ben sana”,
“Özünü siz alıp kabuğunu verdiniz bana;
Arslan Baba’m sözlerini işitiniz teberrük.

---

¹⁹ Hoca Ahmed Yesevî “Divan- ı Hikmet”, Hazırlayan: Hayati BİCE, T.D.V yay. 2010 Ankara,H2,s.63

Babam dedi: “Ey yavrum, karşımda dur, öleyim;
Namâzını kılıp göm, cânı tasadduk eyleyeyim,
Yardım eylese Mustafâ, İlliyyin Cennetine gireyim”,
Arslan Baba’ın sözlerini işitiniz teberrük.

Ağlayarak dedim: Ey Baba, genç çocuğum bilemem
Kabrinizi kazsalar ben götürüp koyamam
Hakk Mustafâ sünnetini, çocuğum, bilemem;
Arslan Baba’ın sözlerini işitiniz teberrük.²⁰

Yukarıdaki hikmetlerde de söz konusu emanetin teslim sürecini adeta bir tören havasına büründürüldüğünü anlamaktayız. Eserin yazıldığı dönemi göz önünde bulundurduğumuzda dönemin diğer eserleriyle paralel sembolik bir anlatım tarzının tercih edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim yaklaşık aynı dönemlere denk gelen Kutadgu Bilig adlı eserde bu tür sembolik anlatılar mevcuttur.

Arslan Baba Hoca Ahmed Yesevî’nin hayatında ayrı bir yeri vardır. Hoca Ahmed Yesevî babasını kaybettiikten sonra Arslan Baba ona hem babalık hem de hocalık yapmıştır. Yani hem maddi hem de manevi eğitimini üstlenmiştir.

Menkıbeye göre Arslan Baba Peygamberimizin sahabelerindendir. Bir gün ashapla Arslan Baba’nın evinde otururken ashap peygamberimizden hiç azıklarının kalmadığı gerekçesiyle Allah’a dua etmesini isterler. Peygamberimiz dua ettikten sonra Cebrail a.s bir tabak hurma getirir. Bir tane hurma tabaktan yere düşünce Cebrail a.s: “O hurma ümmetimden daha sonra gelecek Ahmed adlı birinin kısmetidir.” der. Peygamberimiz de bu emaneti kimin üstleneceğini sorduğunda Arslan Baba bu emaneti Allah’ın inayeti Peygamberimin himmetiyle emaneti sahibine teslim edebileceğini söyler ve bu kutlu görevi üstlenir.

Efendimiz bu emaneti Arslan Baba’nın damağına yerleştirir ve Ahmed’i nerde ve nasıl bulabileceğini anlatırken onun manevi eğitimiyle de ilgilenmesini emreder. Burada şuna

²⁰²⁰ Hoca Ahmed Yesevî “*Divan- ı Hikmet*”, Hazırlayan: Hayati BİCE, T.D.V yay. 2010 Ankara,H18,s.105

dikkat çekmek gerekir ki Peygamberimizin yaşadığı dönem ile Arslan Baba olarak bilinen bu büyük şahsiyet Ahmed Yesevi ile karşılaştığı dönem arasında 5 asra yakın bir zaman dilimi mevcut bu buluşmanın muhtemel ki rüyada gerçekleştiği daha sonradan menkıbeye dönüştüğü düşünülebilir. İşte bu doğrultuda aldığı emaneti Hoca Ahmed Yeseviye iletmek için asırlarca beklemiştir. Yaklaşık dört yüz yıl Türkistan bozkırlarında Hoca Ahmed Yesevi'yi aramıştır. Hoca Ahmed Yesevi'yi yedi yaşında bulduğunda Ahmed Yesevi'nin hemen hurmayı sorması yine menkıbelerde geçmektedir. Tabi 7 yaşındaki bir çocuğu Arslan Baba'nın arayıp bulması peygamberimizin manevi işaretine bir örnektir.

Yine kaynakların bize verdiği bilgiye göre emaneti teslim ederken Arslan Baba'nın hurmayı vermekle görevinin bitmediğini “kalbinde olan öze” talip olduğunu ifade eder. Arslan Baba Hoca Ahmed Yesevi'nin hocası olması şüphesiz çok önemli fakat bir diğer önem arz eden tarafı da Türkistan bozkırlarında islamı anlatan önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve hatta tasavvufi hayat felsefesi Hoca Ahmed Yesevi o topraklarda doğduğunda yaygındı. Bu da Arslan Baba'nın o bölgedeki etkisinin bir tezahürüdür. Yine on altıncı ve on sekizinci hikmetlerinde bahsettiği buluşma şu şekilde geçmektedir.

Gariplikte Arslan Baba'm arayıp buldu;

Gördüğü sırları perde ile sarıp örttü;

Allah'a hamd olsun, gördüm” dedi izimi öptü,

Bu sırları görüp hayran kaldım ben işte²¹

Pişman olmuş bir kulum, aşk yolunda bülbülüm,

Arslan Baba'ya köleyim kölen olur Hoca Ahmed²²

Bu hikmetler ve benzerlerini okuduğumuzda aslında anlatılan menkıbenin aslını Hoca Ahmed Yesevî'nin doğruladığını görüyoruz. Örneğin Arslan Baba'nın onunla karşılaştığında izini öpüp şükretmesi aldığı sorumluluğun yerine getirilmesindeki bir şükür imaresi. Zikir öğretip merhamet eylemesi onun manevi eğitimiyle ilgilenmesine somut bir örnek teşkil etmektedir. Yine yedi yaşında buluştuklarına dair rivayetleri doğrulamış oluyor. Arslan Bâb'ın Hoca Ahmed Yesevî'yi eğitmesi hususunda ise Hâkim Ata hikmetlerinde şöyle yazmaktadır:

²¹ Hoca Ahmed Yesevî “Divan- ı Hikmet”, Hazırlayan: Hayati BİCE, T.D.V yay. 2010 Ankara,H18,s.105

²² Hoca Ahmed Yesevî “Divan- ı Hikmet”, a.g.e H29,s121

Subhan İzim ezdurdy [buyurdi], ol Mustafa buyurdi,

Arslanbabam yetkürdi Şeyhim Ahmed Yesevî.

Mustafaning hurmasın yedi, kiydi hırkasın,

Tutti Ka'be halkasın Şeyhim Ahmed Yesevî²³

Bu kavuşmanın ardından beraberliklerinin uzun sürdüğünü söyleyemiyoruz kaynaklara göre aynı yıl ya da bir yıl sonra Arslan Baba'nın hayatını kaybettiğini anlıyoruz. Bir yıllık süre kısa gibi görünse de Hoca Ahmed Yesevî bu kısa süre içerisinde Arslan Baba'dan çok büyük feyiz almış ve daha sonra Hocası Yusuf Hemedani'ye intisap etmiştir.

Arslan Baba'nın Hoca Ahmed Yesevî'yi bu kadar yıl araması ve bir çocuğun terbiyesini üstlenmesini kaynaklarımız peygamberimizin manevi bir işareti olarak değerlendirilmektedir.

Bugün Kazakistan'ın Otrar şehrindeki adına yapılmış Arslan Baba türbesi tarihteki varlığının delilidir. Bu büyük zâtın kabri Emir Timur tarafından yaptırılmıştır. Rivayet edildiğine göre, Emir Timur, Hoca Ahmed Yesevî'nin kabri üstüne muhteşem bir türbe yaptırmaya niyet eder. Lakin her ne kadar çalışsalar da, yapılan bina her gece bir öküz tarafından yıkılır. Emir Timur'a bir gece rüyasında önce Arslan Bâb'a, ondan sonra da onun talebesi Hoca Ahmed Yesevî'ye türbe yaptırması gerektiği bildirilir. Emir Timur Arslan Bâb'a türbe yaptırdıktan sonra Ahmed Yesevî'nin kabri üstüne türbe yaptırmayı başarır.

Hoca Ahmed Yesevî, Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra o dönem Asya'nın önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Buhara'ya gitmiştir. Bu şehirde devrin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf el-Hemedani'nin rahle-i tdrisesinden geçmek için eğitimine başlamıştır. Bu bağlamda eğitim sürecine baktığımızda Hoca Ahmed Yesevî'nin dönemin önde gelen ilim merkezlerinde ve aynı zamanda ünlü mutasavvıflardan eğitim alması son derece entelektüel bir kişiliğe sahip olduğu izlenimini vermektedir.²⁴

2.YUSUF HEMEDÂNİ

Yusuf Hemedani, Hemedân kasabasında M. 1049 tarihinde doğmuştur. Hicrî 460/1068 tarihinden sonra Bağdat'a geçerek Şeyh Ebu İshak Şirazi'den ilim tahsil etmiştir.

²³ Hoca Ahmed Yesevî "Divan- ı Hikmet", a.g.e H30,s123

²⁴Cemal TOSUN, " Hoca Ahmed Y esevi, Hayatı, Eserleri ve Toplumu Eğitim Metodu" ,*Dini Araştırmalar Dergisi*, C.2, Ocak-Nisan 2000 , s6

Hadis, Fıkıh, Hilaf ve Nazar'da ilimlerinde kendini son derece geliştirmiş bir bilim adamıdır. Hemedâni, İsfahan ve Semerkand'da uzun süre hadis tahsil etti. Yusuf Hemedânî Nizamiye Medresesinde ders verecek kadar parlak bir ilmi kariyere sahipti. Kaynaklara göre, bu zatın şeyhi Gazali'nin de şeyhidir. Hoca Ahmed Yesevî, Hanefi mezhebinde fıkıh âlimi olan bu hocası ile çeşitli bölgelerde yolculuklar yaptı. Yûsuf el-Hemedânî tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra Merv'de bir tekke açarak irşad faaliyetine başladı. "Horasan kâbesi" denilen bu tekkeye sûfilerin yanı sıra âlimler de devam ediyordu. Sürekli bu tekkede kalmayıp irşad için birçok şehre seyahat eden Hemedânî 506 (1112) yılında büyük vâiz ve sûfi unvanıyla tekrar Bağdat'a döndü.

Daha önce ders okuduğu Nizâmiye Medresesi'ndeki vaazları halktan büyük bir ilgi gördü. Hayatının son yıllarını Merv ve Herat'ta geçiren Yûsuf el-Hemedânî, Herat'tan Merv'e dönerken Bağşûr yakınlarındaki Bâmeîn'de vefat etti (22 Rebülevvel 535/5 Kasım 1140) ve buraya defnedildi. Ardından İbnü'n-Neccâr adlı bir müridi kabrini Merv'e nakletti. Mezarı bugün Türkmenistan sınırları içinde Merv yakınlarındaki Bayramali denilen yerde olup Hâce Yûsuf adıyla bir ziyaretgâhtır. Yûsuf el-Hemedânî birçok mürid yetiştirmiştir. Meşhur şair Senâî, Radyyyüddin Ali Lala'nın babası Şeyh Saîd Lala ve Ebû Sâlih Abdullah et-Tabaki er-Rûmî onun önde gelen müridleri arasında zikredilir. Hâce Abdullah-ı Beraki, Hasan-ı Endaki, Hoca Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik-ı Gucdüvânî en meşhur halifeleridir.

Yusuf Hemedani, Hz. Peygamber(s)'in sünnetlerine sıkı sıkıya bağlı biriydi. Sade bir yaşantıya sahipti; odasında, hasır, keçe, ibrik, iki yastık ve bir tencereden başka eşya yoktu. Hoca Abdulhalik Gicduvâni, Yusuf Hamedani hakkında şunları bildirmektedir: "Yalın ayak otuz defa hacca gitmişti, Kuran'ı ezbere bin defa hatmetmişti. Tefsir, hadis, fıkıh, usul, fûru ve kelama dair yedi yüze yakın kitabı ezberlemişti, iki yüz on üç şeyh ile sohbet etmişti. Zamanının çoğunu oruçla geçirirdi. Sekiz bin putperesti Müslüman kılmayı başarmıştı, tövbe ettirip, doğru yola salan kişilerin sayısını kimse bilmezdi."

Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre Selçuklu Hanı Sultan Sencer Yusuf Hemedani'ye bağlılığını her fırsatta dile getirmiştir. Bugün gerek Sultan Sencer'in kabri gerekse Yusuf Hemedani'nin kabri Türkmenistan'ın Merv şehrinde bulunmaktadır. Şeyhindeki yukarıda bahsedilen bu özelliklerin, aynen Hoca Ahmed Yesevi'ye de yansıdığını ve onun da sade bir hayat sürdürdüğünü görmekteyiz. Şeyhi vefat edince, yaptığı vasiyet üzerine, halifeleri art arda irşat makamına geçerler. Müridleri sırasıyla Abdullah Berki, Hasan Endaki, Ahmed Yesevi ve Ahdülhalık Gücdüvanidir. Bu sıra doğrultusunda bir süre irşad makamında

bulunan Hoca Ahmed Yesevi, nöbeti Abdülhalık Gücdüvani'ye bırakıp Yesi'ye döner, vefat edene kadar burada kalır ve burada kendini halkının eğitimi ve irşat faaliyetlerine adar. 63 yaşına girdikten sonra Hoca Ahmed Yesevî, tekkesinin bir tarafına mahzen olarak bilinen bir çilehane yaptırmış zamanının büyük çoğunluğunu burada geçirmiştir. Onun bu şekilde bir davranış içerisine girmesi Hz. Peygamber'imizin 63 yaşında dünyadan göç etmesiyle alakalıdır.²⁵ Yani Peygamber efendimizin ölüm yaşına hürmeten böyle bir karar aldığı anlaşılmaktadır.

Yer altına kazdirdığı bu çilehanesi onun peygamber aşkının nasıl bir doruk noktaya çıktığının izlenimini vermektedir. Bu çilehanede hem nefis terbiyesiyle mücadele ederken aynı zamanda da dönemin ilim ve irfan hareketine desteğini esirgemediğini devam ettirdiğini hikmetlerinden anlıyoruz. O, dönemin sosyal yapısını çok iyi okuyarak çevresindeki ümmî insanları hikmetleriyle İslam'ı anlamaları konusundaki nasihatleriyle dikkat çekmektedir.

Hoca Ahmed Yesevi'yi kalplerde ve gönüllerde yaşatan sevginin halkla sürekli diyalog halinde olmasından kaynaklanmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Türkistan bölgesinde bilinçli bir itibarsızlaştırma çalışmaları yapılsa da Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından bölgede ortaya çıkan bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki dini hareketlilik oldukça dikkat çekicidir. Türk Cumhuriyetlerindeki soydaşlarımızın dini inanç ve faaliyetlerine baskı kaldırılınca bu bölgedeki insanların manevi merkezlere olan ilgilerinde dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. Bu bağlamda Yesevi Hazretlerinin istirahat mekânı bugün sadece Kazakistan'dan gelen ziyaretçilerin değil tüm dünyadan ziyaretçi akınına uğramaktadır.

E. ANADOLUNUN İSLAMLAŞMASI VE TÜRKLEŞMESİNDE AHMED YESEVÎ'NİN ETKİSİ

Hoca Ahmed Yesevi'yi başarılı kılan en büyük etmenlerden bir tanesi onun son derece ihlaslı ve samimi oluşundan kaynaklanmaktadır. Geleneksel toplumlarda kalıplaşmış inanç, tutum ve davranışların dışına çıkabilmek, toplumun aksayan yönlerini tenkit edebilmek veya yanlışlıklarını ifade edebilmek oldukça güçtür. İlahî uyarıcı ve aynı zamanda insanlara rehberlik görevini üstlenen peygamberler dahi toplumlarına onların inanç, tutum ve davranışlarındaki yanlışları gösterip hakikatleri anlatırken, büyük işkence ve eziyet ile

---

²⁵ Yaptırdığı çilehanesinde, vaktini zikirle geçiren Ahmed Yesevî zikrettikçe göğsü dizlerine sürtüne sürtüne zedelenir. Bu yüzden kendisine “Ser Halka-i Sînerîşân” denir. Bk. Cebecioğlu, “Hoca Ahmed Yesevî”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, s. 89.

karşılaşmışlar hatta birçoğu geleneğe aykırı girişimde bulunduğu için meczup olarak nitelendirilmişlerdir.²⁶

Hoca Ahmed Yesevî'nin Yesi bölgesinde dergâh inşa edip özellikle bölgenin göçebe Türk topluluklarına yönelik şuurlu bir tebliğ ve irşat faaliyeti yürütmüştür. Tarihî seyir içerisinde dil, kültür ve dînî hayatının şekillenmesi açısından önemli bir sosyo-dini hadisele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca milli kimliğin oluşması noktasında da çok önemli bir hadise olarak görebiliriz. Bu bağlamda ilkeli, yöntemli bir eğitim anlayışına sahip olduğu noktasında talebeleriyle arasında sıkı bir bağ kurması Hoca Ahmed Yesevî'nin güçlü bir liderliğe sahip olduğuna işarettir.

Tarihi olaylardan şunu anlıyoruz ki millet olarak tarihte var olmanın önemli etmenlerinden bir tanesinin maddi gücü temsil eden kesimle manevi gücü temsil eden kesim ortak bir ülkü etrafında birleşmişlerdir. Ortak ideale yürüyen toplumlarda medeniyet inşası çok daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Anadolu ve diğer bölgelerdeki askeri fetihlerin ardından maneviyatı temsil eden Yesevi gibi dînî liderler de o medeniyete mana üflemişler, ruh vermişlerdir. Bu iki aşamalı durumdan biri sarsıldığı zaman medeniyet sıkıntıya düşmüş toplum yok olma tehlikesi vuku bulmuştur.²⁷ Hoca Ahmed Yesevî dergâhında yetiştirdiği talebelerini dünyanın birçok bölgesine olduğu gibi Anadolu'ya da gönderdiğini değişik kaynaklarda görmekteyiz. Anadolu'nun İslamlaşması Türkleşmesi noktasında önemli etkisinin olduğunu görmekteyiz.

Vatan sevgisi, evrensel bir hususiyet olmakla beraber kimi Türklerde daha fazla olduğu iddia edilmektedir.²⁸ Türkler vatan sevgisiyle yoğurulmuş ülkülerine yol alırken gazi, ahi, abdal, alp, gibi sıfatlarla anılmışlardır. Bu sıfatlarla ülkülerinin peşinden koşanlar Anadolu'nun ya da diğer gittikleri bölgelerin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli roller oynamışlardır. Anadolu'ya kadar gelen bu grupların İstanbul'un fethinde dahi görev aldıkları düşünülmektedir.

Tanrı hizmeti bildikleri fetihlerin ardından bir kısmı şehirlere yerleşip kurdukları iş yerleri, dükkânlar, çarşı ve pazarlarla bu yeni fethedilen yerlerin ekonomik hayatına düzen getirdikleri, bunun yanında kurdukları zaviyelerde bir yandan gelen gideni barındırdıkları

²⁶ Hayri ERTEN, “Şâir Mirze Elekber Sabir'in Hophopnâme'sindeki Gözlemlerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım” *Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.22.S22, s.61

²⁷ Kâşif YILMAZ, “Ahmet Yesevi'nin Şöhreti ve Tesiri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*” S 3 Konya 1999 s. 59

²⁸ Müjgân CUNBUR, “A. Yesevi'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri”, *Erdem AKM Dergisi*, Hoca Ahmed Yesevi Özel Sayısı c. 7 , TTK Basımevi Ankara 1995,s.837

diğer yandan da yolcu ve yoksulun güvencesi olduklarını görüyoruz. Hoca Ahmed Yesevî'nin gayretleri insanları sadece dini, ruhî ve ahlakî yönden eğitmekle yetinmemiş güvenlik, ticaret ve birlikte yaşam açısından da olmuştur. Bu bakımdan onun öğretileri din ile yaşamı birleştiren bir yaşam olmuştur. Böylelikle İslam'ın evrensel mesajı ile yerel yaşamı harmanlamayı bilmiştir.

Ticaret yollarının güvenliğine katkı sağlayarak da Anadolu'nun güven ve sükûn yurdu haline getirilmesi için uğraşmışlardır. Anadolu'nun fethine ve bu topraklara yapılan gazalara ilişkin menkıbeler halk arasında anlatılmaktadır. İlk İslam sahabe gazilerinin bu dileği asırlar boyu Anadolu'nun İslam'a açılması, sonunda da İstanbul'un fethi ideali olarak devam etmiştir.

Türkler için önce Anadolu sonra İstanbul fethi birer “Kızılma” olmuştur. Hoca Ahmed Yesevi de Kızılma'ya giden bu kutlu yolun kilometre taşlarını üretmiş ve bu kutlu yolda hedef belirlemiştir.²⁹ Dur durak bilmeden gece gündüz bu toplum inşasına ve dini hareketlilik meydana getirmeye çalışmıştır. Zamanla artan etkisi gittikçe genişleyen halkalar halinde önce Yesi çevresini sonra Orta Asya ve kuzey bozkırlarındaki Türkleri sarmış ve nihayet Batı Türklerine ulaşarak Anadolu daha sonra da Rumeli'nin Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Fransız araştırmacı Babinger “Anadolu'da İslamiyet” adlı makalesinde Türklerin cemaat halinde Anadolu'ya geldiklerini tek bir seferde bu akının gerçekleşmediğini gruplar halinde Anadolu'ya akınların yapıldığından bahseder ki evet birçok kaynak da zaten Fransız yazarı doğrular niteliktedir. Bir de Cengizhan istilasını gözardı etmemek lazım bu istilalarla büyük kitleler Anadolu'ya akın etmişler bu kitlelerin arasında Horasan dervişlerinin de olması şüphesiz kaçınılmazdır. Horasan membaından ortaya çıkan Türkleşme ve İslamlaşma damarı Anadolu'dan Rumeli'ye ve hatta balkanlara kadar sessiz ama derinden bir ruhla akmıştır.

Bu müthiş faaliyetin ana kahramanı Anadolu Rumeli ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşma membaının ana damarı Hoca Ahmed Yesevî'dir. Hoca Ahmed Yesevî ideolojisi belli bir grubun mutluluğu için değil Tüm insanlığın birlik ve beraberliğinin temini için oluşan bir anlayış niteliği taşımıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşamış olduğu bölgede başlattığı hikmetli söz söyleme geleneği Anadolu ve Balkan coğrafyasında zamanı ve nesilleri birbiriyle buluşturan “Yunus

---

²⁹ CUNBUR a.g.e s.837

geleneği, Hacı Bektaş geleneği olarak devam etmiştir. Bu perspektiften bakıldığında Hoca Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya etkisi anlaşılmaktadır.³⁰

Ayrıca Yunus Emre ve onun açtığı çığırda yürüyenlerin yetişmesinde Hoca Ahmet Yesevî'nin etkisi görülmektedir. Türkistan'ın Pîri'nin "Miskin Ahmed Yesevi" mahlasını kullanışı ile Yunus Emre'nin kendini "Miskin Yunus" diye tapşırmasında bu etkiyi görebiliriz.

Aşkın eyledi şeydâ beni. Cümle âlem bildi beni

Kaygım sensin gece gündüz, bana sen gereksin³¹

Beyitiyle bir hikmetine başlayan Hoca Ahmed Yesevi'ye Yunus Emre iki asır sonra aynı duygu ve ruhla şöyle seslenir.

Aşkın aldı benden beni , bana seni gerek eni

Ben yanarım dün ü günü / bana seni gerek seni³² dizeleriyle bu etkiyi devam ettirdiğini anlamaktayız. Hoca Ahmed Yesevî'deki aşkın evrensel bir aşk olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Hoca Ahmed Yesevi bir hikmetinde şöyle sesleniyor:

Sünnet imiş kâfir de olsa verrme zarar

Gönlü katı gönül inciticiden Allah şikâyetçi³³

Bu dizelerde aydınlardan işittiğime göre kâfir de olsa incitmeyeceksin, bu anlayış peygamber uygulamasıdır. Katı yürekli olup gönül kıranların yerinin cehennem olduğunu dile getirmektedir. Bu sevgi hoşgörü anlayışı bu Anadolu topraklarında Ne olursan ol yine gel diyen bir 'Mevlana'dan Yaratılanı hoş gör Yaradandan ötürü anlayışı ile evrensel bir sevgi toplumu meydana getirmeye çalışan Yunus'a ulaşıldığını göstermektedir.³⁴ Buradan hareketle John Locke'de, J. J. Rousseau'da olduğu gibi insanların doğuştan birlikte yaşamaya ve anlaşmaya uygun olduklarını vurguladığı insanlığın evrensel sevgi ve hoşgörüyle adaletle davet edildiği anlaşılmaktadır.

³⁰ CUNBUR a.g.e s.838

³¹ H. A. Yesevî, *Divan- ı Hikmet*, a.g.e H.35, S.113 TDV Yay. Ankara 2010

³² Hasan Kâmil Yılmaz, *Ahmed Yesevi ve Yunus Emre Karşılaştırma ve Değerlendirme*, <http://hasankamilyilmaz.com>

³³ H. A. Yesevî, "*Divan- ı Hikmet*", Latince eden: Hayati BİCE, a.g.eH1, S.46,

³⁴ Kâşif YILMAZ, "H. Ahmed Yesevi'nin Şöhreti ve Tesiri" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* s.3 Ankara 2010, s64-65

Hoca Ahmed Yesevî'nin meydana getirdiği düşünce eksenini zamanla Türkistan coğrafyasını aşarak Kafkasya, Anadolu ve Balkanlar'a kadar uzandığı görülmektedir. Anadolu'nun müslümanlaşmasında ve Osmanlı'nın kuruluş aşamasında Alperen, derviş, ya da gazi adıyla anılan Alperenlerin ruh kaynağı Hoca Ahmed Yesevî'ye uzanmaktadır.

Osmanlı ordusu içerisinde Yeniçeriler olarak adlandırılan ordu üzerinde manevi etkiye sahip olan Hacı Bektaş-ı Veli'yi Anadolu'ya gönderen kişinin Hoca Ahmed Yesevî olduğu çeşitli menkıbelerde anlatılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı dönemler farklı olup yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimi vardır. Bu bağlamda Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu topraklarına gelmesinde Yesevî felsefesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Yine Tasavvuf edebiyatının Anadolu'daki en büyük temsilcilerinden biri olan Yunus Emre'nin Tapduk Emre'den başlayarak Sarı Saltuk vasıtasıyla Yesevî'ye dayandığını görmekteyiz.

Avrupa'nın doğusuna İslam'ı anlatma göreviyle görevlendirilen Sarı Saltuk, Hoca Ahmed Yesevî dervişlerindedir. Hoca Ahmed Yesevî ömrünü eğitime adanmış bir mürşittir. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde, Anadolu ve Balkanlarda ondan fazla Yesevî büyüğünün tekke ve türbesinden bahsedilmektedir.³⁵ Ve ayrıca kinaye de olsa etrafında 99.000 müridin toplandığı rivayet edilmiştir.³⁶ Buradaki sayının mübalağalı olduğu düşünülebilir. Velev ki mübalağa olsa da Yesevî hazretlerinin insan eğitimi dolayısıyla da toplum eğitimine verdiği önemi görmekteyiz.

Onun dini anlama ve yorumlama anlayışına baktığımız zaman keskin bir tasavvuf anlayışının kaidelerini vazgeçilmez kurallarını ortaya koyup etrafındaki bireyleri buna zorlamak olmamıştır. Yesevî'yi kendi zamanının ötesine taşıyan en büyük özellik de onun ibadet anlayışıdır. O ibadetin korkuyla yapılmaması gerektiğinden bahseder Yesevî:”Korkuyla yapılan ibadet kölenin ibadetidir. İbadet insanı aşka, irfana ulaştırmalıdır.” diyerek ibdette aslolanın samimiyet olduğunu vurgular. Sevgiye, irfana hoşgörüyeye giden yolu bir kaşık ustasının sabrıyla yontar ve bunda da oldukça başarılı olur.

O kendi düşünce dünyasında oluşturduğu bir tefekkür sistemi vardır ki bu aynı zamanda eğitim sürecinde cevabını aradığı sorulardır. Bunlar benlik nedir, insan kötülüklerden kendisini nasıl korur, edep nedir, ahlak nedir vb sorular. Bu soruların cevabını

³⁵Osman TÜRER, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk İslam Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti”, *Atatürk Üniv. İlahiyet Tetkikleri Dergisi* 1995

³⁶Kadir ÖZKÖSE, “Ahmed Yesevî ve Dîvan-ı Hikmet”, *Klasiklerimiz XV, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.16, İstanbul 2006, ss. 293-312.

bulduktan sonra bunların bir de etrafındaki samimi Müslümanlara ya da islamı tanımak isteyen diğer din mensuplarına aktarılması gerekir. İşte tam da bu noktada Yesevi hazretlerinin başarısı ortaya çıkıyor hem mutasavvıf dervişleri hem de kitleleri etkilemeyi başarmıştır. Yani edebiyat sanatçılarının tabiriyle halk için sanat anlayışı gibi tamamen toplum algısına uygun ve toplumu eğitmeye elverişli bir din anlayışı ile karşımıza çıktığını görüyoruz.

O insanların ebedi saadet yolunu açmaya çalışmış. İyi bir birey kâmil bir insan sağlıklı bir toplum oluşturmada şeriat konularını ön plana aldığını görmekteyiz. Bu çalışma bize gösteriyor ki Türklerin yurt edindikleri memleketleri ihya edip oraları vatan yapmalarında maddi gücü temsil eden kahramanlarla manevi gücü temsil eden velilerin yoğurduğu bir anlayış hep başarılı olmuştur. Anadolu topraklarında 13 ve 14. yy sisyasi hâkimiyet sağlanmıştı. Yesevi dervişleri ile başlayan Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli ile devam edegelen süreçte Anadolu topraklarında manevi hâkimiyet de sağlanmış olur.

Hoca Ahmed Yesevî Dervişleri ve Balkanlardaki Faaliyetleri

Türkistan'da doğan Yesevîlik, Orta Asya, Hindistan ve Anadolu coğrafyalarına doğru bir yayılma göstermiş ve Anadolu'ya gelen dervişlerin bir kısmı Batıya doğru hareketlerine devam ederek Balkanlara kadar uzanmıştır. Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasında oldukça önemli roller üstlenen Yesevî dervişlerinin bir kısmı, doğrudan Hoca Ahmed Yesevî'nin müridi olmuş, bir kısmı ise bu imkâna sahip olmamakla birlikte Yesevî tarikatının/geleneğinin mensubu olarak söz konusu coğrafyalarda irşat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Eserleri ve menkıbeleri bugünlere kadar ulaşan Hacı Bektaş-ı Veli, Sarı Saltuk ve Yunus Emre gibi değerli şahsiyetler de aynı kaynaktan, Hoca Ahmed Yesevî geleneğinden beslenmişlerdir.

Türkistan'dan çıkarak Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyaya yayılan Hoca Ahmed Yesevî dervişlerine genel olarak Horasan Erenleri veya Alperenler adı verilmiştir. Balkan coğrafyasının her tarafına yayılan gönüllü dervişler, tekke ve zaviyeler açarak buralara yerleşmişlerdir. Tekke ve zaviyeler, genellikle kırsal alanlardaki boş ve تنها yerlerde veya ırmak ve benzeri su kenarlarında açılmışlardır. تنها yerlerde tekkeler inşa ederek buraları iskâna açan dervişler, müritleri ile beraber ziraatle ve hayvancılıkla meşgul olmuşlardır. Söz konusu dervişler, günümüzdeki başkalarının yardımlarıyla geçinen ve hiçbir iş yapmayan

derviş algısının tam aksine birer meslek sahibi olarak geçimlerini kendileri sağlamış ve hatta bu şekilde çevrelerine katkıda bulunmuşlardır.

Yesevî tarikatına mensup dervişler, bu konuda da Hoca Ahmed Yesevî'yi örnek almışlar ve onun gibi yaşamışlardır. Beldelerin fethinden önce kalplerin fethine çalışan derviş ve halîfeleri onun adını ölümsüzleştirmişlerdir. Öyle ki ıssız yerlerde ya da su kenarlarında kurulan tekke ve zaviyeler, sundukları çok yönlü hizmetlerle Balkanların İslamlaşmasında oldukça önemli bir rol oynamışlardır.

İssız yerlerde kurulan tekkeler vasıtasıyla bu toprakların hem imarı hem de emniyeti mümkün kılınmıştır. Bu zaviyelerde ihtiyaç sahibi insanlara yiyecek ve giyecek yardımları yapılmış ve ayrıca yolculara ve misafirlere kalacak yer temin edilmiştir. Öte yandan su kenarlarında kurulan tekkelerin yanına değirmenler yapılarak bir anlamda dervişlerin günlük rızkı karşılanırken diğer yandan değirmen hizmetinden yararlanacak yerel halkla doğrudan iletişim kurma imkânı sağlanmıştır.

Su bulunmayan yerlerde ise söz konusu dervişler kuyular açarak hem bu işteki tecrübelerini yerel halkla paylaşmış hem de su ihtiyaçlarını karşılamada onlara yardımcı olmuşlardır. Dervişlerin Yesevî Türkistanı'ndan getirdikleri sözlü kültürün icra ve aktarım mekânları olarak tekke ve zaviyeler, açıldıkları bölgelerde birer ilimve kültür merkezleri hâline gelmişlerdir. Yesevî'nin hikmetleriyle ve benzeri deyişlerle gayrimüslim halka İslam'ı tebliğ eden dervişler, sözlü kültürün en önemli taşıyıcıları olarak Türkçenin öğretilmesinde ve yaygınlaşmasında büyük rol oynamışlardır. Aynı zamanda bir eğitim yuvası işlevi gören tekkeler, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanların bu alandaki ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

İslam'ı tebliğ anlamında dervişler arasında bir amaç birliği var olsa da bunun nasıl yapılacağı noktasında farklı yöntemler uygulandığı görülmektedir. Nitekim bazı tekkeler okçuluk, güreş gibi sportif faaliyetleri ile ön plana çıkarken bazılarının birer küçük hastane vazifesi görerek insanlara hizmet ettikleri bilinmektedir.

Dervişler her ne kadar tekke ve zaviyeleri kendileri için mekân bellemiş olsalar da bu durum onlar için münzevi bir yaşam anlamına gelmemiştir. Başkalarına muhtaç bir hayat değil, aksine başkalarının ihtiyaçlarını karşılayacak bir yaşam felsefesine sahip olmuşlardır. İslam'ı sadece anlatmakla yetinmeyip yaşantıları ile birlikte yerel halka model teşkil etmişlerdir.

Dervişlerin bizzat kendi yaşam tarzlarıyla gösterdikleri İslam ahlak ve adaleti, Balkanların Osmanlılar tarafından fethedilmesinde oldukça kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Kendi zalim hükümdarlarından bîzâr olan gayrimüslim halk, dervişlerin şahsında gördükleri İslam dinine karşı olumlu bir yaklaşım göstermiş ve gerek fetih sırasında, gerekse Osmanlı yönetimine tabi olduklarında bir direnç göstermemişlerdir. Nitekim 1402-1413 yılları arasındaki Fetret Dönemi'nde Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında yaşanan taht kavgaları sırasında ortaya çıkan kaos ortamını fırsat bilip herhangi bir isyan hareketine girişmemeleri, tarihçiler tarafından Osmanlı yönetim anlayışına karşı duyulan memnuniyetin bir nişanesi olarak kabul edilmiştir.

Bu durum tek bir gelişmede gözlenmemiş, başta Selanik ve İstanbul'un fetihleri olmak üzere birçok gelişmede benzeri örneklerle karşılaşmıştır. Kısacası söz konusu dervişler, bir anlamda kılıçların fethinden önce gönüllerin fethini gerçekleştirerek Balkanların Osmanlı toprağı hâline gelmelerini kolaylaştırmışlardır.

F. ANADOLUYA GELEN HOCA AHMED YESEVÎ ERENLERİ

Askeri dehalar, önemli siyasetçiler, zenginler vs. kendi dönemlerinden kısa bir süre sonra unutulabilir ancak manevi önderler zamana meydan okurlar ve hatta yıllar asırlar geçtikçe kıymetleri daha da artabilir. Örneğin Hoca Ahmed Yesevi, Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli ve nice Anadolu erenleri asırlardır etkileri devam etmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin işaretiyle Anadolu topraklarına gelip buraların yurt edinmesinde büyük emekleri olan müridler şüphesiz çok önemlidir. Bu müridler almış oldukları kutlu dava bayrağını en yükseğe taşımak ve görevlerini bihakkın yerine getirmek için özverili bir şekilde çalışmışlardır. Anadolunun fethi sırasında diğer tarikat ve cemaat mensupları gibi yesevi erenleri de ön saflarda Anadolunun yurt edinilmesinde üzerlerine düşen yükümlülükleri yerine getirmişlerdir. Fetih sonrasında ise halkın yerleşik hayatta karşılıklarına çıkan zorlukları aşmada onlara kılavuzluk yapmışlardır. Yani Hoca Ahmed Yesevî erenleri hak davasında halkının yanında onlarla birlikte bu toprakların inşaa ve ihyasında yer edinmişlerdir. Hoca Ahmed Yesevî Hazretlerinden yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşadığı sanılan Evliya Çelebi'nin Seyhatname'sinden de bu duruma işaret dilmektedir.

Evliya Çelebi'nin Yesevi erenleriyle ilgili bilgileri halk arasındaki menkıbelerden yararlanarak aktardığı söylenmektedir. Evliyâ Çelebi, bütün Osmanlı ülkesini kapsayan gezileri sırasında görüp karşılaştıklarını kaleme aldığı eserinde belki kendisinin de Hoca

Ahmet Yesevî ailesinden olması sebebiyle pek çok Yesevî mensubundan, onların kabir ve tekkelerinden bahsetmektedir. Verdiği bilgiler, genellikle halktan duyduğu menkîbe türü rivayetlerden oluşmakla birlikte, o günün Anadolu coğrafyasında aradan geçen dört-beş asırlık zamana rağmen Yesevîliğin izlerini ve ona duyulan sevgiyi göstermesi açısından ilgi çekicidir. Evliya Çelebi'nin halktan edindiği bilgi ya da düşünceler Hoca Ahmed Yesvi'nin insanlar üzerindeki etkisini anlayabilmek açısından önemlidir.

Evliyâ Çelebi'nin halk rivayetlerinden oluşan tesbitlerinin zaman zaman tarihi bilgilerle çeliştiğini belirtilmektedir. Bu yüzden onun gerek Hacı Bektaş-ı Velî ve gerekse diğer bazı Anadolu velîleriyle ilgili verdiği bilgiler tarihi açıdan ihtiyatla kullanılmalıdır. Ancak bütün bunlara rağmen bu bilgiler, halk kültürü açısından ve halkın Horasan erenleri ile Yesevî erenlerine gösterdiği teveccüh bakımından ilgi çekicidir. Evliyâ Çelebi, batı Türkleri arasında Hoca Ahmed Yesevî izlerini gösterecek bilgiler vermektedir. Türkistandan başlayıp Azerbaycan, Anadolu balkanlara kadar binlerce Yesevi ereni bu toprakların insanını maneviyat bakımından işlemişler ve onlar üzerinde ciddi etkilerde bulunmuşlardır.

Hoca Ahmed Yesevî kitlelerle iletişim kurmada yeni bir dil, yeni bir üslup kullanarak başarılı olmuştur. Böylece geliştirdiği bu üslup sayesinde İslamî çeçeveyle oluşmuş fikirlirini rahatlıkla yayabilmiştir. Anlatımdaki sadelik bozkır insanıyla kurduğu yakın ilişki hedefine daha hızlı ulaşmasını sağlamıştır.

Türklerin kültürel yaşantılarına hiç de yabancı olmayan bu yeni dil ve üslup ile toplumsal hayatın tüm kesimleri üzerinde etkisini hissettirmiştir. Yesevi de Türk boylarının İslamiyet'i benimseyip dil ve kültür ortaklığı sonucu Türkistan bozkırlarında dağınık vaziyette yaşayan grupların bir araya gelmelerini ve birliktelik oluşturmalarını sağlamıştır. Tabi bu birliktliği sağlayabilmesi Ahmed Yesevi'nin bilge kişiliğinin bir tezahürü olduğunu söyleyebiliriz.

Yahya Kemal Beyatlı'nın Fuat Köprülü'ye hitaben; “Şu Ahmed Yesevî'yi iyice incelemek lazım. Bizim milliyetimiz onda gizlidir.”³⁷ Yesevi hazretlerinin üzerinde çalışmanın gerekliliğini vurgulaması Fuad Köprülü üzerinde Yesevî ile ilgili etki bıraktığı düşünülmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî peygamberimizi tüm yönleriyle örnek alarak tasavvuf anlayışına sünî bir anlayış kazandırdığı söylenebilir. Bu çabasıyla gerek etrafında gerekse uzak

---

³⁷ Mehmet Surur ÇELEPİ, “Kültürel Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevî ile anlam Bulan Âlim-Devlet Bütünleşmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S.25, 2016, s.181-198

coğrafyalarda yolundan gidenlerin ayrışmalarına izin vermemiştir. İşte Ahmed Yesevi'nin bu çabaları sosyal hayata aktif bir eylemlilik de kazandırdığını söyleyebiliriz. Zaten Hoca Ahmed Yesevî müslümanların uymak zorunda olduğu Allah'ın varlığına, birliğine ve sıfatlarına dayalı tevhid inancına hikmetlerinde ağırlıklı olarak yer vermesi bu birlikteliği sağlamaya dönük olarak değerlendirilebilir.

Bu yüzden de kabile düzeninin hâkim olduğu bozkır insanının kalbinde bu inancı kökleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bugün eski Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleriyle beraber Hoca Ahmed Yesevî'nin fikirlerinin insanların gönlüne yeniden başlaması, bu inancın kökleştiğinin ifadesidir.

Anadolu ve Balkanlar'da beldelerin fethiyle beraber, hatta ondan önce kalplerin fethini sağlayarak islamî hükümlere bağlı bir din birliği sağlamak. Anadolu ve Balkanlar'da İslâm'ın yayılmasında Hoca Ahmed Yesevî dervişlerinin diğer tarikat mensuplarıyla birlikte bu birlikteliğe önemli katkılar sunmuşlardır.

İran'dan esen Şîa rüzgârına karşı Ehl-i sünnet İslâmı'nı yaymamaya çalışmışlardır. Türkler genellikle İranlılar vasıtasıyla Müslüman olduklarından İran kültürüyle ilk zamanlardan itibaren temas geçmişlerdir. İran'daki "şîa" etkisi zaman zaman Türk bölgelerine uzanarak o bölgelere tesir nüfuzunu ulaştırmaya özel bir özen gösterirlerdi. Hoca Ahmed Yesevî'nin başlattığı sünnî İslâm çizgisi, Anadolu ve Balkanlar'da şîilik ve kızılbaşlık temayüllerine karşı da bir siper görevi olmuştur.

Türkçe'nin tasavvuf dili olmasını sağlamak. Hoca Ahmed Yesevî'nin Anadolu ve Orta Asya'da belki de en önemli hizmeti Türkçe'ye gösterdiği titizliktir. Türkçe yazan ilk tarikat kurucusu olması sebebiyle Türk halkının diline sahip çıkmış ve kendisinden sonraki takipçileri sayesinde Türk dilinin din ve tasavvuf dili olmasını sağlamıştır. Belki Ahmed Yesevî, Türkçe yazmasa Yunus olmayacak, Türkçe tekke dili olmayacaktı.

Ülkü ve mefkûre birliğini temin Hoca Ahmed Yesevî müridlerine ve genelde Türk halkına İslâm mefkûresi etrafında toplanmayı öğütlemiş ve en uç Türk kabilelerini birleştirmeyi başarmıştır. Moğol istilasından sonraki dönemde de Anadolu birliğinin yeniden kurulması onun attığı temeller sayesinde gerçekleşmiştir.³⁸ İktisâdî hayata canlılık, dervişleri meslek sahibi yapmak. Evliyâ Çelebi'nin Yesevî tekkelerini anlatırken verdiği bilgilerden Yesevî erlerinin bir meslek ve sanat sahibi olmaya özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ahmed

³⁸ Hasan Mısırlı, "Anadolu ve Balkanlar'da Yesevî İzleri" *Altınoluk Dergisi*, S.90, Ağustos, 1993, s.9

Yesevî'nin bizzat kendisinin “el emeği” ile geçinmek için tahta kaşık yontup satması, bu çığırın açılmasının sebebi olarak düşünülebilir. Ayrıca sanıldığı gibi tekke mensuplarının hazır yiyici değil, üretici olduğunu gösterir.

Tüm bu bilgiler ışığında baktığımız zaman Yesevî dervişleri Anadolu ve diğer bölgelerde dini sosyal hayatta çok aktif bir rol üstlendiklerini söyleyebiliriz.

G. AHMED YESEVÎ TÜRBESİ'NİN TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Türbeler toplumları yaşantısıyla etkilemiş kişiliklerin Tanrı'yla yakınlığına gerekçe gösterilerek yapılan yapılardır. Bu vesileyle türbe etraflarında ya da içinde yapılan kimi ritüllerin insanların Allah'ın dileklerini kabul etmesi için türbede meftun bulunan zatları aracı kıldıkları görülmektedir.

Bu bağlamda türbelerde yatan kişilikler de artık bölge halkı ya da diğer insanlar için ermiş, Allah'ın ikramına kavuşmuş kişilik olarak görülmektedir. Günümüzde değişik bölgelerde insanların ziyaret mekânı haline getirdikleri türbeler bulunmaktadır. İnsanlar değişik dönemlerde bu mekânları ziyaret ederek değişik şekillerde dileklerini dilemektedir.

Türk topluluklarında diğer toplumlarda olduğu gibi çeşitli uygulamalar ile türbe, adak ve ziyaret yerleri önemli bir yer tutmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi türbesi de önemli ziyaret mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Döneminin önde gelen mimârî şâheserlerinden bir tanesidir. Hoca Ahmed Yesevî Türbesi'nin yapımı ile ilgili değişik menkıbeler anlatılmaktadır. Bir rivayete göre Hoca Ahmed Yesevî ölümünün ardından kerametleri devam etmiştir. Türk Hanı Emir Timur'un rüyasında Buharâ'nın fethini müjdelemiştir.. Emir Timur'un bu işaret üzerine Buhara üzerine sefere çıktığına inanılmaktadır. Söz konusu sefer zaferle sonuçlanınca Emir Timur manevi bir şükran hissiyle Hoca Ahmed Yesevî'nin kabrinin üzerine bir türbe inşa edilmesi emrini vermiştir. Dönemin ünlü mimarı Hoca Hüseyin Şirazi adlı bir mimar tarafından türbenin inşası tamamlanmıştır.

Bugün Kazakistan'ın Türkistan şehrinde bulunan Hoca Ahmed Yesevî türbesinde dönemin mimari izlerini mümkündür.³⁹ Devrin mimarî şâheserlerinden olan türbenin yapımı iki yılda tamamlanmıştır. Türbe etrafında mscit, dergâh, hamam, mutfak ve mahznin de bulunduğu külliye şeklindedir. Bu şekilde muazzam bir eserin yapılması Emir Timur'un Hoca

³⁹Hoca Ahmed Yesevî, Divan- ı Hikmet, a.g.e s.46-47

Ahmed Yesevî'ye duyduğu muhabbet ve Hoca Ahmed Yesevî'nin manevi şahsına olan inancını göstermektedir.

Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu ve yaklaşık bir asra yakın bir dönemde türbenin Müslüman Türk boyları tarafından itibarının korunduğu anlaşılmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'nin asli maksadına uygun bir ziyaret mekânı olarak yeniden ihyası yolunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı taahhüt etmiş ve 1993 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü yenileme çalışmalarına başlamıştır.

Kültür Bakanlığı 1993 yılında başlattığı yenileme çalışmasını 2000 yılında tamamlamıştır. Bugün Türk dünyasının önemli ziyaret mekânı haline gelen türbeye bölge halkının çok yoğun bir ilgisi vardır.⁴⁰ Bu bölge bulunduğum yıllarda edindiğim izlenimde insanların türbe yakınından geçerken ve hatta araba kullanırken dahi ellerini açıp dua okumaları türbenin insanlar üzerinde manevi etkisinin devam ettiğinin işaretidir. Bunun yanında önemli toplumsal tören öncesinde bölge halkının türbeyi ziyaret ettikleri gözlenmektedir. Bu bölgedeki insanlar için dindarlığın başlangıç merkezi ya da tövbelerin yapıldığı bu yapının insanları yeniden etkileyerek aktifleştirdiği anlaşılmaktadır.

Dünyada iken insanları etrafında toplayan ve onları nasihatleriyle yönlendiren Hoca Ahmed Yesevî'nin bugün de ruhaniyetiyle bölge insanları üzerinde fikirleriyle milyonlarca insan üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

---

⁴⁰Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet, a.g.e s.51

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED YESEVÎ'NİN SOSYO KÜLTÜREL ALANA ETKİLERİ

A. YESEVİLİK VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tarihi kaynaklardan çıkardığımız sonuca göre Yesevîlik önce Seyhun ırmağı ve Taşkent bölgesinde etkili olmuş. Daha sonraki dönemlerde Hoca Ahmed Yesevî Hazretlerinin müridleri tarafından Anadoluya Balkanlara kadar gelen bir tarikattır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin şeyhleri tarikatlarını yayma noktasında oldukça arzulu olmuşlardır. Yesevîliğin yayılma noktasındaki başarının esası Hoca Ahmed Yesevî'den olmasının yanında kendisinden önce gelen mutasavvıfların zemin hazırlamasının etkisi büyüktür.⁴¹ 12.asırda Hoca Ahmed Yesevî'nin başlattığı bu süreç, manevi olgunluğa erişmiştir. Böylelikle toplum üzerinde büyük etkisi olan Hoca Ahmed Yesevî'nin mânevî şahsiyetini ortaya koymaktadır. Onun başlattığı Türk tasavvuf hareketi Yûnus Emre'nin dilinde Anadolu'da kemâle ermiş ve zirve dönemini yaşamıştır.⁴² Bu manevi olgunluk dönemiyle birlikte Anadolu coğrafyası başta olmak üzere Yesevîliğin ulaştığı tüm coğrafyada derin etkisini göstermiştir.

Yesevîliğin toplum üzerinde değişik tarikat ya da anlayışlarla da etkisinin sirayet ettiğinden bahsedebiliriz. Örneğin Nakşibendi tarikatının lurucusu olarak bilinen Bahaüddin Nakşibend olarak bilinen kaynaklardan Kasam Şeyh'in vasıtasıyla Yesevîlik tesiri altında kaldığı iddia edilmektedir. Abdü'l-Hâlık Gücdüvânî'nin, Hoca Ahmed Yesevî'den sonra Yusuf Hemedânî'nin halifesi olması dolayısıyla da Yesevîlik tesiri altında kalmış olabileceği iddialar arasındadır.

Hac Bektaş-ı Velî ile ilgili olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin Horasan'da başlattığı ekolün Anadolu'da Bektaşilik adıyla ete kemiğe bürünmüş şekli olduğu ifade edilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin eserlerinden Fakr-nâme ve Divan-ı Hikmet'in Hacı Bektaş Velî'y ait olan Makâlât adlı eser arasındaki bu benzerlik bu iddiayı ortaya koymaktadır. Eserlerin içeriğinde Türklük fikrinin ön plana çıkması benzerliklerdendir.

⁴¹Kadir ÖZKESE “*Anadolu Tasavvuf Önderleri*”, Ensar yay. Konya 2008, s142

⁴² ÖZKESE Kadir, “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre Akımların Rolü” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.VII / 1,Sivas, 2003 s. 249-279

Bunun yanında gerek Anadolu coğrafyasında gerekse Balkanlarda yaşayan insanlar Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu coğrafyaya Ahmed Yesevî'nin işaretiyle geldiğini düşünmektedirler. Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkistan coğrafyasında ortaya koyduğu ekol, Anadolu ve Balkanlarda Hacı Bektaş-ı Veli felsefesiyle devam etmiştir. Her iki Türk büyüğünün ilim meclislerinde kadın erkek ayrımı yapmaması açısından gerek kadın erkek eşitliği açısından gerekse kadının eğitime verdiği önem açısından ortak yön olarak değerlendirilebilir.⁴³

Bugün Anadolu ve Balkanlarda aradan çok uzun süre geçmesine rağmen gerek halifelerinin gerekse soyundan geldiği iddia edilen kişilerce Yesevî menkîbesi ya da Yesevîlik uygulamaları özellikle yaşlı kuşak arasında devam etmektedir.

B. AHMED YESEVİNİN ESERLERİ VE KISA TAHLİLİ

1.Divan-ı Hikmet:

Divan-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî'nin yazmış olduğu dînî tasavvufî şiirlerin toplandığı ve aynı zamanda geçiş dönemi eserlerinden bir tanesidir. Hayırlı anlamına gelen hikmet sözü Hoca Ahmed Yesevî fikriyatının dörtlüklere dökülmüş şeklidir. Eser eski Hakaniye Türkçesiyle yazılmış olup Allah'a yakarış, Pygamber sevgisi, İslam öğretileri ve toplumsal tenkit gibi konular bulunmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî aldığı eğitim neticesinde, gerek Arapça gerekse Farsça gibi dönemin ilim ve kültür dili olarak dillerini çok iyi öğrenmesine karşın, doğup yetiştiği yer olan Yesi'ye döndükten sonra kendi halkına ana dilleri olan Türkçe'yle hitap etmiştir. Horasan bozkırlarında yarı göçebe kültürüyle yaşayan Türk boylarına onların ana dilleriyle seslenmesi bölge halkı üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Belirli bir azınlığın konuştuğu konuşma dilini bir tasavvuf dili haline getirmesi önemli bir başarı olarak görülmektedir. Bu hareketin bilinçli yapıldığı aşağıdaki hikmetlerde ortaya konmuştur:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi

Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini

Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,

Anlamına yetenler yere koyar borkünü..

⁴³ Seyfullah KORKMAZ, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli, Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk İslâm Edebiyatına Katkıları", www.erciyes.edu.tr, Erişim:1.1.2019

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,

Fars dilini bilse de söylemekte Türkçeyi⁴⁴

Divan-ı Hikmet toplumun dînî sosyolojik yapısına önemli katkıda bulunmuş özgün bir yapıt olarak değerlendirilmektedir. Adı geçen eserde Kur'an-ı Kerim'in öğretileri İslâm menkıbeleri, Hz. Peygamber'in hayatına dair hikâyeler, toplum düzeninden şikâyet ve kıyametin yakınlaştığını hatırlatan şiirler vardır. Hazreti Peygamber'in hadislerinin birincil kaynak olması bu bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Böylece dağınık Türk kabileleri arasında milli birliği tesis etme noktasındaki milletleşme süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu vesileyle Divan-ı Hikmet Türk boyları arasında geniş bir coğrafyaya yayılmış ve aynı zamanda Türk toplulukları üzerinde derin etki bırakan bir eser olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵

Öte yandan Dîvân-ı Hikmet, bozkır göçebelerinin eğitim ve kültür algılarını göz önünde bulundurularak oluşturulmuş ve aynı zamanda göçebe Türklere edebî zevki tattırılmış bir eserdir. Üslubunun basitliği yanında içeriğindeki derin mânâ eserin asırlardır zinde olmasına sağlamıştır. Bu bağlamda hikmetlerin yıllarca insanların hafızalarında yer edişi, hemen her toplulukta ilahî olarak okunuşu ve Hoca Ahmed Yesevî'den sonra gelen birçok Yesevî dervişinin aynı üslup ve içerik bağlamında şiirler yazması bu etkinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

İslâmiyet'i kabul edişinin üzerinden çok uzun bir zaman geçmemiş bir toplum için hikmetlerin içerik ve üslup bakımından bu denli olması basit olması muhatabının sosyo kültür seviyesine göre makul karşılanabilir.⁴⁶ Asıl amacın sanat sanat içindir anlayışından ziyade, sanat toplum için yaklaşımı olduğu görülmektedir. Didaktik içerikli şiirlerle İslâmiyet'e yeni girmiş fakat inceliklerini öğrenememiş ya da İslam'la tanışmamış Türk topluluklarına ulaşma gayreti hikmetlerdeki içerikten anlaşılmaktadır.

Şiirlerin eski Türk geleneklerine ve Şamanizm'den kalma ritüellerle kaynaştırmaya çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi meclislerinde eski Türk kültür geleneğinin etkisiyle olsa gerek kadınlarla ve erkeklerin aynı mecliste zikir halkası oluşturdukları iddia edilmektedir. Bu durum Horasan ulemasının tepkisini alsa da Hoca Ahmed Yesevî'nin bu tepki karşısında tavrını değiştirmedeği anlaşılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi Türk'lerin

⁴⁴ H. A. Yesevî, Divan- ı Hikmet, Latince eden: Hayati BİCE, a.g.e , H 70, s.171,

⁴⁵ Cemal TOSUN, "H.Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri ve Toplum Eği tm Metodu" *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2000 C2,s.6

⁴⁶M. Fuad KÖPRÜLÜ "Ahmed Yesevî" İA, MEB Yay. , İstanbul 1965, c. I, s. 214.

kültürel algısını İslam'la yoğurmuş Türk İslam kültür sentezini çok iyi harmanlamasıyla başarıya ulaştığı anlaşılmaktadır.⁴⁷

Dönemin tarikat anlayışı ile günümüzdeki tarikat anlayışı karıştırılmamalıdır. Hoca Ahmed Yesevî'nin tarikat anlayışının derinlikli bir tarikat anlayışı olmadığı islami kuralların basit bir şekilde tolu Kuran ve sünnet ışığında aktarıldığı mektepler olduğu düşünülmelidir. İslamî kuralların iyice öğrenildikten sonra tarikatta derinlik aşamasına geçilebileceğinden bahsetmektedir. Aksi durumda kişinin sapabileceğini İslam'ın özünden uzaklaşabileceğini özellikle vurgulamaktadır. Nitekim aşağıdaki dizelerde şöyle seslenmektedir.

Tarikata şeriatlı girenlerin,

Şeytân gelip imanını alır imiş.

İşbu yolu Pîrsiz iddia eyleyenleri,

Şaşkın olup ara yolda kalır imiş.⁴⁸

Yukarıdaki dizelerde İslamın özünü tam manasıyla özümseyememiş kişilerin ya da grupların şeytanın vesvesesine kapılabilecekleri iddia edilmektedir.

Ayrıca Hoca Ahmed Yesevî'nin İslam anlayışında Peygamber sevgisini ön plana çıkarmıştır. Çünkü Kuran'ın somut bir şekilde yaşantıya aktarılması peygamber uygulamalarında saklı olduğuna dikkat çekilmektedir. Aslında Hoca Ahmed Yesevî'nin dini öğretisi Kuran ve sünnet ışığında temellendirmekte ve Allah'a samimi bir kul olma çizgisinde yürümeyi hedeflemektedir.

2. Fakr-nâme:

Dîvân-ı Hikmet'in giriş bölümünü oluşturan bir mukaddime tarzında olduğu söylenebilir. Çağatay Türkçesi'yle yazıldığı bilinmektedir. İçerik itibariyle Yesevî düşüncesiyle tam manasıyla örtüştüğü için Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olma olasılığını da artırmaktadır. Ortaya koyduğu tarikat anlayışı noktasında müridlerinin ve Hoca Ahmed Yesevî yolunun takipçileri

⁴⁷ Nadirhan HASAN, "Hoca Ahmet Yesevî Hayatı Eserleri Tarikatı Tetkikine Dair Bazı Meseleler", *Araşan Sosyal Bilimler Dergisi* 5-6 Bışek 2008 s 77

⁴⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*: a.g.e, s.46

için teknik birtakım öğretiler aktarılmaktadır. Örneğin Dört Kapı (şeriat, tarikat, marifet ve hakikat)Kırk makamla ilgili esasları ortaya koyan bir eserdir.

Fakr-nâme geleneği, Ebu'l-Hasan Harakanî ile başlasa da Hoca Ahmed Yesevî ve Âşık Paşa ile sürüp giden bir tasavvufî anlayış olduğu anlaşılmaktadır. Tarikata yeni giren bireylerin tarikatta uyması gereken kimi kurallara uyumlu hale getirilmesi anlatılmaktadır. Bir bakıma müridlerin eğitim öncesi hazırbulunuşluk düzeylerinin artırılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Tarikat anlayışının ana omurgasını oluşturan bir hırka bir hurma anlayışı çerçevesinde müridin dünyevi zevkl ve arzulara karşı önleyici bilgiler içermektedir.

Gerek Hoca Ahmed Yesevî'nin gerekse Aşık Paşa, Yunus Emre gibi sanatçıların Farknameleri olsun didaktik içerikli eserlerdir. Bu bağlamda Divan-ı Hikmet eserini göz önünde bulundurduğumuzda biçim bakımından farklılık dikkat çekmektedir. Çünkü Farkname didaktik özellikleri olan bir kitap iken Divan-ı Hikmet çoğu yerde tenkit içerikli özelliği bulunmaktadır. Her iki eserin ortak yönü için içerik bakımından aynı düşünce doğrultusunda yazıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Ahmed Yesevî'nin Fakr-namesi ile Divan-ı Hikmetteki şiirlerin benzerliği açısından şöyle bir ortaklığı görebiliriz.

O Şeyhler ki yetiştirmiş oldukları talbelerinden maddi bir beklenti içerisinde bulunurlar. İlimleriyle amel etmeyip bidat ehlini makbul görürler⁴⁹ şeklinde zamane Şeyhlerinden yakınmaktadır. Diğer taraftan Divan-ı Hikmet'te ise

Gerçek şeyh olsa, dünyâ mâlını sevmez, bilin,

Vücûdu girse, cehennem içre yanmaz, bilin,

“Allah” deyip geceleri uyumaz, bilin,

Yüzünü görsen, dolunay gibi olur imiş.⁵⁰

diyerek görüş ve düşüncelerinin her iki eserde de aynı doğrultuda olduğu gözlenmektedir.

⁴⁹ Kemal ERASLAN, Necdet TOSUN, “Yesevî'nin Fakr-namesi ve İki Farsça Risalesi”, Ahmet Yesevî Üniversitesi yay. Ankara, 2016, s.50

⁵⁰ Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet: a.g.e, s.344

3. Risâle der Âdâb-ı Tarîkat:

Hoca Ahmed Yesevi'ye ait olduğu sanılan bir diğer eserdir. Tamamen tarikat kuralları hakkında bilgi veren teknik bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Yedi bölümden oluşan eserde dervişlerin uyması gereken kuralların yanı sıra bir derviş bulunması gerekli hasletler kısımlar halinde sıralanmaktadır. Marifet, Cömertlik, Doğruluk, dürüstlük Sağlam inanç, Tevekkül ve Tefekkür gibi adımlar birinci bölümü oluşturmaktadır.

Tarikat temellerinin olduğu ikinci bölümde ise İlim, Hikmet, Sabır, Rıza, İhlas, Allah'a yakınlık (Kurb) kısımları yer alır. Tarikat vacibi ya da yerine getirilmesi gerekli kuralların olduğu bölümde ise Talep, Arzu, istek, Korku, Ümit, Zikir, Fikir kısımları bulunur.

Bir diğer bölüm ise tarikat sünneti olarak adlandıracağımız bölümdür. Bu bölümde de namazların cemaatle eda edilmesi, gecenin bir bölümünde kalkıp ibadet ve zikirle meşgul olunması, Temizlik imandandır düsturunca hareket edilmesi, Abdestli olmaya gayret etmek, Tâzim ve zikir ve son bölümde ise gerek aile büyükleri için gerekse mülki idere amirleri için dua ve niyazda bulunmak.

Beşinci bölüm olarak karşımıza çıkan bu bölümde ise tarikat müstehapları olarak adlandırılan kısımlarla karşılaşmaktayız. Bunlar misafire izzet-i ikramda bulunmak, güzel davranışla muamelede bulunmak, kendi hane-i saadetinde misafirle yapılan hoş sohbeti bereket olarak görmek, misafirin gönül hoşluğuyla gönderilmesi, misafirin ihtiyaçlarının karşılanması, mü'min bir kula hizmette bulunmak.

Altıncı bölüm altı kısımdan oluşmaktadır. Bunlar Mürşidin huzurunda bulunurken edep çizgisinden ayrılmamak, içerisindeki ben duygusunu yok edip kendini en aşağıda görebilmek, konuşma adabına uyarak şeyhten önce konuşmamak ve son kısımda ise şeyh, öğretmen vb. ders aldığı kişilere son derece içten ve samimi bir bağlılıkla bağlanmak.

Yedinci ve son bölümü oluşturan bu bölüme baktığımızda ise mürid kabul etme hakkında olduğu görülmektedir. Bu bölümde şeyhte bulunması gereken vasıfları anlatarak kendisine bağlanan müridin beklentilerini boşa çıkarmasın ki Hak'kın, peygamberin, mezhep âlimlerinin vs. yanında mahcup olmasın.⁵¹

---

⁵¹ Necdet TOSUN, "Ahmet Yesevi'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risalesi, Yesevi'nin Fakr-namesi ve İki Farsça Risales'i, Ahmet Yesevi Üniversitesi yay. Ankara 2016, s.60-65

Risâle der Makâmât-ı Erba‘în:

Hoca Ahmed Yesevî'ye isnat edilen bu eserde Hoca Ahmed Yesevî'nin sözlerinden oluşan kırk makam hakkında bilgi veren bir eserdir. Hoca Ahmed Yesevî'nin Allah'a kırk makamdan ulaşılabilir anlayışı doğrultusunda oluşan bir yapıttır.

Eserde ilk on makamın şeriatla ilgili olduğunu ikinci on makamın ise tarikatla ilgili olduğunu, üçüncü on makamın ise marifetle ilgili olduğunu ve son on makamın ise hakikatla ilgili olduğunu bilinmektedir.

Şeriatla ait makamlara baktığımızda Birinci makamda iman esaslarıyla başladığını görmekteyiz. İkinci makamda ise İslam'ın beş şartı aktarılmaktadır. Üçüncü makamda ise gerksiz sözlerden dedikodu gibi zararlı hasletlerden uzak durulmasıdır. Dördüncü makamda ise ilmin kadın-erkek herkese farz olduğu anlayışı bulunmaktadır. Beşinci makamda ise evliliğin fazileti üzerinde durulmaktadır. Konuyla ilgili gerek ayet gerekse hadislerle konunun ehemmiyeti üzerinde durulmaktadır.

Altıncı makama geldiğimizde rızkın helal yollardan sağlanması, yedinci makamda Peygamberimizin sünnetine olan bağlılık sekizinci makamda şefkat ve merhamet anlatılmaktadır. Dokuzuncu makamda Helal giymenin önemi üzerinde durulurken sonuncu makam olan onuncu makamda nefsin heva ve arzularından uzak durulması anlatılmıştır.

Tarikat makamları da şeriat makamları gibi on makamdan oluşmaktadır. Birinci makamda tevbenin önemi üzerinde durulurken ikinci makamda saç kestirme üzerinde durulmaktadır. Kuran-ı Kerimde: “Saçlarınızı tıraş etmiş olarak korkmadan Mescidi Haram’a girceksiniz.”⁵² bu uygulamanın tarikatlarda olduğu gibi Yesevîlikte de mürid olma isteğiyle gelen kişinin şeyh tarafından tevbe ettirildikten sonra başının üç tarafından saçının sembolik olarak kesilmesi anlayışından geldiği sanılmaktadır.⁵³

Üçüncü makamda mürid olmak, dördüncü makamda korku ve ümit arasında olmak anlatılmaktadır. Beşinci makamda öfkeyi yok etmenin üzerinde durulurken altıncı makamda hizmet etme hakkındadır. Yedinci makamda ise sepet, makas ve kandile sahip olmak vardır. Sekizinci makamda Allah'ın rahmet ve merhametinden ümidi kesmemek, dokuzuncu makamda kalbin samimiyetle Allah'a yönelmesidir. Onuncu ve son makamda ise kişinin

---

⁵² Fetih suresi 48/24

⁵³ İsmâil Ata, “*Hadikatü'l-ârifîn*”, Taşkent Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Ens. 11838, vr,91b.

inzivaya çekilmesi ya da dünyadan kalben uzaklaşmasıdır. Yukarıda bahsi geçen makamlar şeriat makamlarıdır. Aynı şekilde marifet makamları da on tanedir.

Marifet makamlarında birinci makamda Nefsin edebi bulunmaktadır. İkinci makam korkmak, üçüncü makam mâsivadan uzak oluşu, dördüncü makamda doğruluk ve ihlas, beşinci makamda utanma, altıncı makamda cömertlik, yedinci makamda ilim, sekizinci makamda salih amel üzerinde durulmaktadır. Dokuzuncu makamda kalp temizliği üzerinde durulurken onuncu ve son makam ise nefsi tanımaktır.

Hakikatin makamlarına baktığımızda ise birinci makam teslim olmaktır. İkinci makam evrensel bir bakış açısıyla herkesi eşit görebilmektir. Üçüncü ise kaynağını bilmediğin bir yiyeceği yememek, dördüncü yedi uzvunu hak yolunda hizmete feda eylemek, beşinci ise hayvan sevgisi hakkındadır. Altıncı makamda manevi eğitim hakkında olurken yedinci makamda dili korumanın önemi vurgulanmaktadır. Sekizinci makamda Allah'a yalvarmak ve dokuzuncu makamda ise Allah'ın birliğinin idrak edilmesi bulunmaktadır. Onuncu ve son makamda ise kalp gözünün açılması ve din ilminin anlaşılması üzerinde durulmaktadır.⁵⁴

---

⁵⁴ Necdet TOSUN, Ahmet Yesevi'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risalesi, *Yesevi'nin Fakr-namesi ve İki Farsça Risalesi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi yay. Kasım 2016, s.71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMED YESEVÎ'NİN DİVAN-I HİKMET ADLI ESERİNDEKİ SOSYOLOJİK ÖGELER

A. İNSAN ANLAYIŞI

İnsan, Allah'ın kendisine bahşettiği akıl sayesinde düşünme, akletme gibi ritüelleri yerine getirebilen ve doğadaki diğer varlıklara hükmedebilme özelliğine sahip bir varlıktır. İnsanlar bir araya geldiklerinde toplumu meydana getirirler. Sosyoloji de toplumsal hayatın bilimidir. Toplumu meydana getiren kişilerin ilişkilerini ortaya koyan bir sistemdir. Sosyolojide birey değil toplum incelenir. Yani bireysel farklılıklardan ziyade toplumsal farklılıklar onun ilgisini çekmektedir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki toplumun bir parçası olan insan davranışları da toplumu yakından ilgilendirmektedir. Toplum içerisinde iyi karakterli ya da kötü karakterli insanlar bulunabilir. İslam toplumun bir parçası olan insanın nihâi olarak tekrar döneceği Rab'bine karşı sorumluluklarını hatırlatarak bu minvalde ömür sürmesini istemektedir.

Kuran-ı Kerimde 65 yerde insan kelimesi geçmektedir.⁵⁵ Bu ayetler doğrultusunda Allah'ın insanı yeryüzünde halife olarak görmektedir. İyiliğin hâkim kılınması için, insana kalp, akıl ve merhamet gibi melekeler verilmiştir. Allah insandan yaşadığı dünyada imtihanda olduğunu ve bu imtihanın gereği olarak cimrilik, haset, böbürlenme ve inkârcılık vb. zaafllara düşmemesini istemektedir. Bu zaafllara düştüğü takdirde aşağıların aşağısına itileceğini beyan etmektedir.⁵⁶

Hoca Ahmed Yesevî Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak gördüğü insana evrensel sevgiyle yaklaşmaktadır. Kuran-ı Kerim ve hadislerle paralel bir bakış açısıyla güzel hasletleri talep etmeleri durumunda insanlara aktarmak istediğini dile getirmektedir. Sevginin meydana getirdiği merhamet ve şefkat anlayışı üzerinde kurulan bir anlayışı müridlerine aktarmaktadır. Aşağıdaki dizler de Hoca Ahmed Yesevî'nin insana bakışını özetler niteliktedir.

Sünnet imiş kâfir de olsa verme zarar,

Gönlü katı, gönül incitenden Allah şikâyetçi

⁵⁵ İlhan KUTLUER, "İslam Ansiklopedisi İnsan maddesi", C.22, T.D.V İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2014, s.320

⁵⁶ Tin suresi 95 /5

Allah şâhid, öyle kula “Siccîn” hazır

Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte⁵⁷

Yukarıdaki dizelerde hümanist bir yaklaşım görülmektedir. Ayrıca evrensel sevginin peygamber uygulaması olduğunu belirterek gönül katılığına karşı etrafındaki insanlar uyarılmaktadır. Aynı zamanda gönlü katı kişiler için cehennem tehdit unsuru olarak kullanılmaktadır.

Nerede görsen gönlü kırık, merhem ol sen,

Öyle mazlûm yolda kalsa, yoldaşı ol sen,

Mahşer günü dergâhına yakın ol sen,

Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.

Modern çağın bencil insan tiplemesine karşın Hoca Ahmed Yesevi'nin geleneksel hümanist bir anlayışla insana yaklaştığı anlaşılmaktadır. Toplumsal ilişkilerini canlı tutan tiplemelerin mahşer gününde Peygamber dergâhına yakın olacakları vurgulanmaktadır.

Garîb, fakîr, yetimleri Rasûl sordu

O gece Mirâc'a çıkıp Hakk cemâlini gördü

Geri gelip indiğinde fakirlerin hâlini sordu

Garîblerin izini arayıp indim ben işte.⁵⁸

Peygamberimizin miraç hadisesi telmih sanatıyla aktarılırken toplumu oluşturan ihtiyaç sahipleriyle ilgilenmenin Allah'a yakınlaşmaya vesile olacağını iddia etmektedir. Ayrıca kendisinin de bu çizgide gideceğini takipçilerine duyurmaktadır. Çünkü insan tarihin, coğrafyanın, ahlâkın, estetiğin, felsefenin, hukukun, siyasetin, ekonominin, din ve inançlar ile bilimin hem konusu, hem öznesi, hem de malzemesidir.⁵⁹

Hoca Ahmed Yesevî, insanı bu anlayış doğrultusunda akıl, idrak, irade ile tasvir ederek hakikate mutlak surette ulaşması gerektiğini belirtir. İslâmî kimlik oluşturulmasında geniş kitlelere rehber olmaktadır. İnsanın ezelden yaptığı bu anlaşmaya sâdik kalması, insan

⁵⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*: a.g.e, s.46

⁵⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*: a.g.e, s 44

⁵⁹ İsmail DOĞAN, *Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, 6. Baskıdan Tıpkı Basım Pegema Yay. Eylül 2007

olmanın gereğidir: Pîr-i Türkistan olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerine besmeleyle başladıktan sonra bireyi yukarıdaki düsturla ele almaktadır.

Yüce Allahın Kuran-ı Kerim’ini hem yetim hem de öksüz olan peygamberimiz vasıtasıyla insanlığa ulaştırmıştır. Hoca Ahmed Yesevi de bu ayrıntı dikkatini çekerek hikmetlerine yetim ve gariplerden başlamış olabilir. Çünkü yetimler toplumun en âciz diyebileceğimiz kesimini oluşturmaktadır. Kur’an-ı Kerimde de yüce Rab’bimiz :”Sakın yetimin malına dokunma”⁶⁰ diyerek yetim hakkını yemenin günah olduğunu belirtirken yetimin mutluluğunun toplumun mutluluğu olduğunu dile getirmiştir.

Kuran-ı Kerim’in bir tefsiri olduğu olduğu iddia edilen hikmetlerde de toplumun en zayıf tabakasından başlanarak inşâ ve ihyâ sürecine girdiği görülmektedir. Bir diğer taraftan insanı kendi bütünlüğü içinde değerlendiren Hoca Ahmed Yesevî, Kur’an’da:“Biz insanı en güzel biçimde yarattık”⁶¹ âyeti hükmünce insanın güzelliğinin idrakindedir. Ahsen-i takvim sırrına mazhar olan varlıkların en şerefli, Allah’ın yeryüzündeki halifesi insanın; “insan zayıf yaratılmıştır”⁶² ve “Doğrusu insan hırslı ve huysuz yaratılmıştır”⁶³ âyetlerindeki ifadelerle süfli yanlarını da bildirmektedir.

Ayrıca Hoca Ahmed Yesevî varlıkların en şerefli olan insanın zayıf yönlerini de dikkate alarak kâmil bir kişilik meydana getirmeye çalışmıştır. İnsan-ı Kâmil mertebesine ulaşma yolunda Hz. Muhammed’i örnek olarak somutlaştırma yoluna gittiği görülmektedir

Garip yetimlerin başını okşayıp onların gönlünü aldıktan sonra toplumun bu katmanında bulunan kesimlerine karşı tavırlı olanlardan da uzaklaştığını dile getirmektedir. Herhangi bir toplumsal çatışmanın ya da kutuplaşmanın Hoca Ahmed Yesevî felsefesinde yerinin olmadığını çok açık bir şekilde görülmektedir.

Bir diğer insan anlayışında Hoca Ahmed Yesevî insanlığa tok gözlü olması noktasında çağrı yapmaktadır. Eğer açgözlü olursa insan-ı kâmil mertebesine ulaşmasının mümkün olmadığını dile getirmektedir. Toplumun insanca yaşam değerlerine zarar veren tiplerden uzaklaşmanın da son derece faziletli olduğundan bahsetmektedir. Aslında iki tür tiplene ön plana çıkmaktadır. Biri toplumun en mağdur kesimi diğeri de toplumu sömüren bir türlü gözü

---

⁶⁰Duha93 / 9

⁶¹Tin95/4

⁶²Nisa4/28

⁶³Meâric79 /19

doymayan kesimidir. Toplumun ekonomik ve sosyal ihyasında, iki kesim arasındaki dengeyi yakalamayı amaçlamaktadır.

B. DÎVÂN-I HİKMET’TE DÜNYA VE ÂHİRET İNANCI

Dünya, Allah’ın yarattığı tüm varlıkların geçici bir süre kaldıkları mekânın adıdır. Kuran-ı Kerimde bahsedilen önemli konulardan bir tanesi de kıyametin kopması ve sonrasında ahiret hayatının başlamasıdır. Birçok ayette kıyametin kopuş sahnesi tekrarlanarak insanlarda bu bilinç canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Bunda hikmetlerin birinci derecede muhatapları olan Türk topluluklarının inanç değerlerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Değişik din ve toplumlarda da İslam’ın ahiret inancıyla paralel şekilde bu dünyanın geçiciliğine inanılmaktadır. Nitekim ahirette kurulacak ilahi yargılamanın gerçekliğine ve bu yargılama sonucunda haksızlığa uğramayacaklarına dair Kur’anın birçok yerinde ayetler bulunmaktadır. Örneğin:“Kim zerre miktarı hayır işlemişse karşılığını alacaktır, kim de zerre miktarı kötülük işlemişse karşılığını görecektir.”⁶⁴ hükmü yer almaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî de bu ilahi ferman doğrultusunda gerek kendisiyle ilgili gerekse içinden çıktığı topluma ahiretin yakınlığını, dünyanın geçiciliğine dair kimi hatırlatmalarda bulunmaktadır. Kendisinin söz konusu hayata hazır olamayışının verdiği tedirginlik de satır aralarında anlaşılmaktadır. İnsanlar mensubu oldukları kimi inanç sistemlerinin etkisiyle dünyanın geçici bir yer olduğuna inanmaktadırlar. Bu inanış şekli sadece islamî manada değil; değişik dinlerin etkisiyle diğer toplumlarda ahiret inancı görülmektedir. Bu bağlamda geçmiş toplumlardan kalan çeşitli lahidler, kurganlar ya da cenaze törenlerinin yapıldığına dair izler bu inancın diğer toplumlarda da olduğunun işaretidir.

Kur’an-ı Kerimde âhiret hayatının dünya hayatından üstün olduğunu vurgulamak için aşağıdaki ayetlerle insanları uyarmaktadır: “Dünya hayatı geçici ve önemsiz, âhiret hayatı ise kalıcı ve değerlidir.”⁶⁵

Bu bağlamda ahiretin daha üstün ve kalıcı bir yer olduğunu vurgulayan İslam dini mensuplarının bu dünyayı ahiret hayatına hazırlık yeri olarak görmelerini istemektedir. “Dünya ahiretin tarlasıdır” sözü de asıl zenginliğin ya da birikimin kullanılacağı yerin ahiret olduğuna işaret etmektedir. Hoca Ahmed Yesevî de âhiret için hazırlığın önemini bildiren aşağıdaki dizelerle bu hazırlığı yapamamanın üzüntüsüyle hayıflandığı anlaşılmaktadır.

⁶⁴ Zilzâl 99/7-8

⁶⁵ 4 Nisâ/77

Altmış üçe yaşım ulaştı, geçtim gâfil;

Hakk emrini sıkı tutmadım, kendim câhil;

Oruç, namâz kazaya bırakıp oldum ergin;

Kötüyü izleyip iyilerden geçtim ben işte.⁶⁶

Yukarıdaki dizelerde 63 yaşına gelmesine rağmen kendisini kıyamet ve ahiret hayatına hazır hissetmemektedir. Ve bunun ana sebeplerinden birinin de toplum yapısının bu hazırlığa uygun olmamasına bağlamaktadır. Eleştirel bir bakış açısıyla ibadetten uzaklaşanların dikkatini çekmektedir.

Kul Hoca Ahmed, gaflet ile ömrün geçti,

Vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti,

Vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetişti;

Amel kılmadan Kervân olup göçtüm ben işte.⁶⁷

Yukarıdaki dizelerde de öz eleştiri yapması dikkat çekmektedir. Yani başkalarını suçlamadan ömrünün gaflet içinde geçtiğini, gençliğindeki o heyecanın kaybolduğu, yeteri kadar amel işleyemediğini dile getirmektedir. Kendisini takip eden sosyal gruplara bu durumla ilgili düşünme ve muhasebe fırsatı tanımaktadır.

Ey dostlarım, ölsem ben, bilmem ki hâlim ne olur;

Kabre girip yatsam ben, bilmem ki hâlim ne olur.

Götürüp kabre koysalar, arkaya bakmadan dönseler,

Soru-suâlüm sorsalar, bilmem ki hâlim ne olur.⁶⁸

Hoca Ahmed Yesevi yukarıdaki dizelerde kabir ahiret hayatının bir önceki eşiği olan kabir hayatını da göz önünde bulundurmaktadır. Varsayım metoduyla kabir hayatını düşünmektedir. 63 yaştan sonra Allah ve Resülü bu dünyadan göç etti diyerek kendisine yer altında bir mahzen kazdırıp dünyadan belli noktada elini eteğini çekmesi yukarıdaki dizelerle bağlantılı

⁶⁶Hoca Ahmet Yesevi, “Divan-ı Hikmet” a.g.e. s. 45

⁶⁷Hoca Ahmet Yesevi, “Divan-ı Hikmet” a.g.e. s. 47

⁶⁸Hoca Ahmet Yesevi, “Divan-ı Hikmet”, a.g.e s.170

olabilir. Aynı zamanda mahzen, ahiret sahnesine sembolik bir hazırlık olarak değerlendirilmektedir.

C. DÎVÂN-I HİKMET’TE ÂLİM- CÂHİL ANLAYIŞI

Âlim, toplumsal yaşam üzerinde son derece etkili olan bir karakterdir. Âlimler bilgi ve kültürleriyle etraflarına ışık saçan toplumun kültürel değişimine öncülük eden ve mevcut kültürü daha da popüler hale getirip yeni bir anlayış kazandıran insanlardır. Bu vesileyle onların söz ve davranışları toplum nezninde çok hızlı bir şekilde karşılık bulur. Kitleleri fikirleriyle yönlendirebilen insanlardır.

Gönlüm katı, dilim acı, özüm zâlim;

Kur’ân okuyup amel kılmıyor sahte alîm,

Garîb cânımı harcayayım, yoktur mâlim;

Hakk’tan korkup ateşe düşmeden piştim ben işte⁶⁹

Hoca Ahmed Yesevî yukarıdaki dizelerde gerek yaşadığı dönemin gerekse günümüze ışık tutan çok önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Toplumun önde gelen ilim adamlarının teorik bilgilerini hayata geçirmemelerinden yakınmaktadır. Yani Kur’an okumanın tek başına yeterli olmadığını Kur’anî bir hayat yaşaması gerektiğini vurgulamaktadır. Haktan korkup ahireti yaşamadan gönül dünyasında pişmesini dile getirmektedir. Yaşamış olduğu dönemdeki kimi insanların dini kendi yaşamlarına alet ettikleriyle ilgili de şikâyetlerini dile getirmesi dönemin din-toplum hayatı hakkında izlenim edinmemizi sağlamaktadır.

Arş üstünde namaz kılıp dizimi büktüm;

Dileğimi deyip, Hakk’a bakıp yaşımı döktüm;

Yalancı âşık, sahte sūfî gördüm, kötüledim

O nedenle altmış üçte girdim yere.⁷⁰

İslamın yaşanmasında insana lazım gelen en büyük nitelik kişinin riyadan uzak kalmasıdır. Toplumun masum damarını insanların temiz duygularını sömüren sahtecilik

⁶⁹ Hoca Ahmet Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e s. 45

⁷⁰ Hoca Ahmet Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.1 s. 49

yapmacıklık vb. hasletler hem sahibine hem de etrafındaki insanlara zarar vermektedir. Kenisinin bu nedenle söz konusu sahte sūfi ve yalancı âşıklardan uzak kalma maksadıyla yer altına girdiğini söylerken bir diğer taraftan da yolundan giden sufilere mesaj vererek hem bu şekilde bir sahtecilik ve yalancılığın içerisinde olmamalarını hem de bu tip insanlara karşı duyarlı olmalarını öğütlemektedir.

Ey dostlar câhil ile yakın olup,
Bağrım yanıp Cândan doyup öldüm ben işte,
Doğru söylesem eğri yola boynumu çeker,
Kanlar yutup gâm zehrine doydum ben işte.⁷¹
Kul Hoca Ahmed, sözünü câhillere söyleme,
Söz söyleyip, câhile, değersiz pûla satma,
Açlıktan ölsen bile, nâmerdden aslâ minnet çekme,
A rslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.⁷²

Yukarıdaki dizelerde bahsi geçen cahil kavramının okuyazar olup belirli bir eğitim seviyesine ulaşmış ancak ilmiyle amel etmeyen bu manada kendi heves ve arzuları uğruna toplumun zararına çalışan insanlardan bahsettiği anlaşılmaktadır. İnsanları kötü yola yani dînin istemediği yaşama veya davranışlara yönlendiren kimselerdir. Bu tip insanların zararlı yönlerini somutlaştırma adına Hoca Ahmed Yesevî'nin benzetmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca "cahil ile cehenneme kılmayın sefer" sözü de dikkat çekmektedir. Bu somutlamayla toplum inşasında cahil kavramının Hoca Ahmed Yesevi açısından son derece dikkat edilmesi gereken sosyolojik bir öge olduğu anlaşılmaktadır.

Bir şey umma câhillerden kadrini bilmez,
Karanlık içinde yol şaşırısan yola salmaz
Boyun büküp yalvarsan elini tutmaz,
Cahilleri şikayet ederek geldim ben işte⁷³

⁷¹ Hoca Ahmed Yesevî, "Divan- ı Hikmet", a.g.e H14 s.79

⁷² Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e H.18 s103

Aslında yukarıdaki dizelerde Hoca Ahmed Yesevi'nin 63 yaştan sonra yer altına girmesindeki tek nedenin peygamberimizin 63 yaşında vefat etmesi değil değişik etmenlerin de olduğunu Hoca Ahmed Yesevi bizlere aktarmaktadır. Yer altına inme sebeplerinden bir tanesinin de topluma zarar verdiğine inandığı cahil tiplerinden uzak kalma arzusu olduğu anlaşılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevi cahil sıfatıyla eleştirdiği kişilerden son derece muzdarip olduğunu “karanlıkta şaşırırsan yol gösteremez” sözünden anlamaktayız. Bu tip insanların toplum hayatına kazandırılmasına olan inancını tamamen kaybettiğini dile getirmektedir.

Alîm odur şeriatta sefer eylese,
Tarîkatın pazarına yerini koysa,
Muhabbetin deryâsıdan inci alsın,
Öyle alîm, gerçek alîm olur dostlarıma.

Hikmetlere baktığımız zaman ise cahil tiplerinin ardından âlim tiplerine değinmektedir. Yukarıdaki dizelerde de ideal âlim tiplerine vurgulanmaktadır. Gerçek âlimlerin ilimleriyle meşgul olmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî'ye göre âlimler hayatın zorlu şartlarından asla kaçınmayan her türlü zorluğun üstesinden gelebilen ve aynı zamanda saygıda kusur edilmemesi gereken kimselerdir. İçinden yetiştiği topluma seslenerek âlimlerin toplumun aynası ve meşalesi olduklarını söyleyerek onların hem doğru yanlış kavramlarının ayırt edilmesinde öncü rollerine hem de âlim izzet ve şerefine saygı duymanın cennete girmeye vesile olacağından bahsetmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'ye göre âlimler Allah dostu ve âhiret tasası güden insanlardır.

Âlimim diye kitap okur Manâsını bilmez,
Çoğu ayetin Manâsını aslâ bilmez,
Büyükleme, ben-benliği dini tutmaz,
Alîm değil câhildir dostlarıma.

---

⁷³ Hoca Ahmed. Yesevî, “ *Divan- ı Hikmet*” a.g.e H.14, s.94,

Büyüklenme şeytâna neler eyledi,
Büyüklendiğinden lanet arzûsunu ona saldı,
Melekler görüp orada secde eyledi,
Secde eyleyip âmîn oldu dostlarıma.⁷⁴

Cahilliğin baş etkenlerinden birisi de âlimim diye benlik kavgasına girilmesidir. Bu tür bir davranışın şeytanı nereye götürdüyse riyâ nehrine düşen insanı da felakete sürükleyeceğinden bahsetmektedir. Bu durum için çarpıcı örneği ise şeytanın içine düştüğü durumu örnek göstererek Kuran kaynaklı alıntılarla kitleleri bu çarpıklıktan kurtarmak için uyarmaktadır.

Doğru-yanlış beyânını alîm bilir,
Helâl-harâm farkını avâm nereden bilir?
Âlimlerden avâmîler çok fayda olur,
Bu dünyada iyi adını edinir, dostlar.
Câhil avâm alîm sözünü hiç dinlemez,
Değme câhil özünü hiç anlamaz.
Âlimi Allah avâma denk eylemez,
Her alîm yüz bin avâma yeter, dostlar.⁷⁵

Onlar hayatta karşılaştıkları her türlü problemi ilimle çözen ve haksız yere fetva vermeyen kimselerdir. Hoca Ahme Yesevî'ye göre ilmiyle amel etmeyen âlim, ilmîni çiğnemektedir. Ona göre sahte âlimlerin ömürleri, dünya malı ve benlik içinde geçer. Gerçek âlimler ise, Ahmed Yesevî nezdinde, ibadetlerini yerine getiren kullardır. Onlarda Hakk korkusu ve âhiret tasası bulunur.

Bu bağlamda baktığımızda Yesevî felsefesinde iki tür âlim tiplmesiyle karşılaştığımızı söyleyebiliriz: Biri ilmiyle amel eden can âlim şeklinde nitelendirilen âlimdir. Nitekim can âlim şeklinde nitelendirilen âlimlerin zamanla âriflik mertebesine çıkmalarından bahseder. Bir

⁷⁴ Hoca Ahmed. Yesevî, “ *Divan- ı Hikmet*”, a.g.e H.85, s.206,

⁷⁵ Hoca Ahmed. Yesevî, “ *Divan- ı Hikmet*”, a.g.e H.167, s.346

diğer âlim tiplemesi de riyâ çukurunda debelenen, dünyevi hırs ve ihtirasların kurbanı olmuş, ilmiyle amel etmeyen âlim tiplemesidir. Can âlim için şunu da ekleyebiliriz ki can âlimleri zamanla ârif olarak toplumun karşısına çıkmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî, ârifleri, mertlik deryasının gerçek yolcuları olarak görmektedir. Gönül ülkesine kapılar açan ve ilmiyle amelini birleştirebilen kişiyi, Allah âriflik mertebesin çıkartacağını ifade etmektedir. Ârifler, insanların dertleriyle dertlenen, dünyevi heves ve arzularının esiri olmayan, bencillik hastalığından uzak duran insanlardır.⁷⁶ Kısacası gerçek âlimler ve ârifler toplumun önünde birer fenerdir. Onlar arkalarından kendilerini takip eden kitlelere yol açan destur veren kimseler olduğunu beyan etmektedir. Cahiller modern çağın insan tiplemesinde olduğu gibi bencil, kendi çıkarları uğruna diğer insanlardan nemalanan tipler oldukları anlaşılmaktadır.

Ç. DÎVÂN-I HİKMETE GÖRE GARİP – YETİM – FAKİR

Garip, yaşadığı toplumda kimsesi olmayan ya da büyük kalabalıklar içerisinde kendini, yalnız hisseden ve toplumun alt tabakasını oluşturan gurubundaki insanlardır. Kimsesiz zavallı gibi anlamlara gelmektedir. Yetim ise bireyin yaşadığı toplumda sosyal olayları, sevinçleri, üzüntüleri paylaştığı babasını kaybetmiş kimse olarak tanımlanır. Fakir ise günlük yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken kimse anlamındadır. Yaşadığımız toplum ve olaylarla ilişki kurmak, birey olarak hem sorunların hemde sorunlar yumağı içerisinde ezilen gurupların farkında olmaktır.

Sorumluluk ise çevredeki sorunlara karşı toplumsal farkındalık oluşturmayı, sosyal sorunları belirlemeyi ve bu sorunlara karşı çözüm üretmek için gereken çalışmaları yapmayı gerektirir. Sosyal sorunların çözümünde bireysel çaba ve gayretler önemlidir.

Toplumsal ve sosyal sorunlara karşı duyarlı ve bu sorunların çözümü için elini taşın altına koyan insanlar toplumda farkındalık oluşturabilen insanlardır. Garip, yetim fakir olarak nitlendirilen insanların toplumda ikincil duruma düşürülmesi toplumsal birlikteliğe, toplum huzuru, sosyal adalet gibi pek çok noktada problem ortaya çıkaracaktır.

---

⁷⁶Bayram Ali ÇETİNKAYA, “Hoca Ahmed Yesevî Öğretisinde Âlim ve Ârif Olguları”, *Diyanet İlmî Dergi* c.52, Ekim-Kasım-Aralık 2016 s.70

İslam dini toplumsal barışı ve sosyal adaleti sağlama noktasında Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde insanları uyarmaktadır. Nitekim aşağıdaki ayetlerde: Hayır! Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz.⁷⁷

“Allah'a kulluk ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, yakın arkadaşta, yolcuya ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”⁷⁸

Yukarıdaki ayetlerde Allah'u Teâlânın topluma mesajı okunmaktadır. İyi bir kul olmanın şartlarının sıralandığı ayetlerde yetimlere, yoksullara karşı toplumsal sorumluluklar hatırlatılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî de yetim olarak yetişmiş bir kişiliktir. Yazmış olduğu hikmetlerinde ayet, hadis paralelinde yetimlerle ilgilenmenin önemine inanmaktadır. Ve topluma çağrıda bulunmaktadır. Aşağıdaki dizlerde şöyle ifade etmektedir.

Garip, fakir yetimleri Resul sordu

O gece Mirâc'a çıkıp Hakk cemalini gördü

Geri gelip indiğinde fakirlerin halini sordu

Gariplerin izini arayıp indim ben işte

Garîb, fakîr, yetimleri her kim sorar,

Râzı olur o kulundan Rahîm Allah.

Ey habersiz, sen bir sebep, Zât'ı saklar;

Hak Mustafâ öğüdünü işitip dedim ben işte⁷⁹.

Birinci hikmette Peygamberimizin mirâc hadisesi henüz gerçekleşmeden toplumun en masum kitlesini oluşturan garip, yetim ve fakirlerin halini sorduğunu onlarla ilgilendiğinden bahsetmektedir. Toplumun tüm kesimleri için yapmış olduğu genel çağrıda garip, fakir ve yetimlerle ilgilenmenin Allah'a yakınlaşma vesilesi olarak görmektedir.

⁷⁷ Fecr suresi 89/17

⁷⁸ Nisa suresi 4/36

⁷⁹ Hoca Ahmed. Yesevî, “Divan- ı Hikmet” a.g.e H.1, s.63

Dini uygulamalarda insanlar Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirirken verilmiş olan bir görevi yerine getirmektedirler. Bunun dışındaki güzel davranışlar Allah'ın hoşuna giden güzel hasletler olarak adlandırılmaktadır. Din toplum münasebetleri çerçevesinde toplumun tüm kesimlerini kapsayıcı çalışmalar şüphesiz ki çok önmlidir. Bu bağlamda Hoca Ahmed Yesevî bir toplumun inşâ ve ihyâsına toplumun en alt tabakasından başladığı görülmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu konuda sosyal adaletin temini noktasında toplumun alt katmanını oluşturan garip, yetim ve fakirlerden başlamıştır.

D. DÎVÂN-I HİKMET'TE EĞİTİM ÖĞRETİM YAKLAŞIMI

Eğitim, toplumun değer yargılarını edinilen bilgi, birikim ve deneyimlerin planlı bir şekilde aktarılmasıdır. Eğitim kurumları bireylerin sosyalleşmesine, sosyal ve kültürel değerler kazanmasına katkı sağlayarak toplumsal yapının sağlıklı bir şekilde devamlılığını sağlar. Eğitim, bir yandan bireylere toplumun kültürünü değerlerini kazandırmakta ve onların kişiliklerini geliştirmelerine zemin hazırlamakta diğer yandan da onlara toplumun yapısını değiştirici ve onları ileriye götürücü, eleştirici düşünme becerisi kazandırmaya çalışmaktadır.⁸⁰

Bu bağlamda eğitim toplumun yetenekli kişilerini yüksek konumlara gelmesini de sağlamaktadır. Bu sayede toplumdaki hareketliliğin hız kazanmasına ve dolayısıyla toplumsal düzenin yeni görüşler ve değerler yönünde değişmesine de yol açmaktadır. Toplum ve eğitimin karşılıklı konulmuş iki ayna gibi olduğu ve birinin diğerini tümüyle etkilemesinin de söz konusu olamayacağı” unutulmamalıdır.⁸¹

İslam dini ilim ve irfan dinidir. İslam, bilgiye büyük önem vermektedir. Kur'an'da eğitim ve öğretimin önemini gösteren pek çok ayet bulunmaktadır. “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁸² “Oku! Yaratan Rabb'inin adıyla oku. O, insanı alaktan yarattı. Oku, Rabb'in sonsuz kerem sahibidir. O, insana kalemlle yazı yazmayı ve bilmediğini öğretendir.”⁸³ gibi ayetler bunlardan bazılarıdır.

İslam öğrenmeye, öğretmeye, araştırmaya, toplumdaki her ferden kendisini aydınlık bir geleceğ hazırlamasını istemektedir. İslam'da ilk gelen emrin, ayetin "Oku" olması İslam'ın eğitime verdiği önemi ortaya koyan önemli bir kanıt niteliği taşımaktadır. Söz konusu bu

⁸⁰ Özgür ATLAS, “Eğitimin Toplumsallaşmadaki Rolü Eğitimin İşlevleri”, www.yeditepeatlas.com, Erişim: 9şubat 2018

⁸¹ Mehmet DİNÇER, “Eğitimin Toplumsal Değişme Sürecindeki Gücü”, *Ege Eğitim Dergisi* 2003,s. 102-112

⁸² Zümer Suresi 39/ 9

⁸³ Alak Suresi 96/1-5

ayetin devamında öğrenirken de tarih boyunca en önemli bir ilim aracı olan kalemde bahsetmesi de eğitim ve ilme verilen değer olarak nitelendirilebilir.

Peygamberimiz de hicretten sonra ilk işinin, Mescid-i Nebi'nin yanına "suffe" (eğitim amacıyla oluşturulan odalar) denilen bir eğitim merkezi yaptırması, eğitim ve öğretime verdiği önemi kanıtlar niteliktedir

Bedir Savaşı sonrasında esirlerini, 10 okuma yazma bilmeyen müslümana okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakması gerek İslam dininin gerekse onun peygamberi Hz. Muhammed Mustafa'(s.a.s)'nin eğitime verdiği değeri ortaya koymaktadır.

Peygamberimizin aşağıda zikredilen hadisleri İslam'ın eğitim ve ilme verdiği önemin delillendirmektedir

"İlim ve hikmet, Müslümanın yitiğidir. Nerede bulursa onu alır."⁸⁴ "İlim öğrenmek her Müslümana farzdır. Allah, ilim öğrenmek amacıyla yola çıkan kimseye cennetin yolunu kolaylaştırır."⁸⁵ Hadislerden de anlaşılıyor ki eğitim her zaman öncelikli mesele olmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî de küçük yaşta eğitim hayatına başlamış ve ömrünü ilim irfan yolunda geçirmiştir. Hem toplumun kültürüne uyum sağlamış hem de kültürün gelecek kuşaklara aktarılması noktasında öncü bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî, Peygamberimizin Mescid-i Nebî'nin yanına yaptırdığı suffeler gibi dergâhının yanına talebeler için derslikler hazırlatmıştır. Burada hem talebelerini yetiştirmiş hem de hikmetler aracılığıyla asırlar sonrasına milyonlarca kitleye sesini ulaştırmaya çalışmıştır. Dergâhında yetiştirdiği yüz binlere varan eğitim gönüllülerini Anadolu, Balkanlar ya da değişik coğrafyalara, göndermiştir.

Hikmetler aracılığıyla toplumu eğitme metodu özgün bir eğitim metodu ortaya koymaya çalıştığını kanıtlar niteliktedir. Ona göre ilim öğrenmek farzdır ve toplumun tüm paydaşlarının eğitim sürecine katılmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu konudaki hikmetlerinde şöyle demektedir:

Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,

"Taleb ül-ilmi farizatun" deyip Rasûl söyledi,

⁸⁴ Tirmizî, Kütüb-ü Sitte, İlim, 19

⁸⁵ İbn-i Mace, Kütüb-ü Sitte, Mukaddime, 17

“Ma yecüzu bihis-salât” ilim zarûrî,

Diri varsınız, ta ölene dek okuyun, dostlar.⁸⁶

Yukarıdaki dizlerde Hoca Ahmed Yesevî düşüncesini tanık gösterme metoduyla aktarmaktadır. Yani düşüncesinin doğruluğunu hadisle desteklemektedir Eğitimın kadın erkek herkese farz olduğunu söyleyerek eğitimde eşitlik noktasında önemli bir adım atmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî ilmini ayet ve hadis ışığında aktarıırken hikmetlerini de bu bağlamda dile getirmiştir. Bir diğer yandan ise ibadetlerin yerine getirilebilmesi için ilmin farz olduğunu ifade etmektedir. İbadetlerdeki uygulamaların kaynağından öğrenmeyi tavsiye etmektedir. Çünkü ilmi eksikliği olan insanlar kandırılmaya müsait tiplerdir. Bu bağlamda sahte şeyh ve müritlere karşı toplumu uarmaktadır. Bir diğer mesele de ilmin yanında ilim adamına verilen değerden bahsetmektedir.

Âlimi tut izzet, eyle ikrâm,

Âlimi Kur’ân içre öđer, dostlar.

Âlimler açar cümle müşkülâtı,

Câhiller cehlını kim döker, dostlar.⁸⁷

Hoca Ahmed Yesevî bu noktada gerçek âlimlerin övülmeye layık saygıda kusur edilmemesi gereken tipler olduğunu dile getirmektedir. Hoca Ahmed Yesevî’nin düşünce dünyasında ulemâ tüm zorlukları çözüme kavuşturan, cehâleti yok etmek için mücâdele veren kahramanlar olarak gösterilmektedir. İyiyi kötüyü ayırt edebilen, haram helal mefhumunu oturabilmiş ve bunun yanında toplumun alt tabakasına fayda sağlayan tipler olarak görmektedir.

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip

Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte

Riyazeti sıkı çekip kanlar yutup

İkinci defterin sözlerini açtım ben işte⁸⁸

⁸⁶ Hoca Ahmet Yesevî,” *Divan- ı Hikmet*”, ag. e,H165, s.344

⁸⁷ Hoca Ahmed Yesevî,” *Divan- ı Hikmet*”, a.g.e H167, s.347

⁸⁸ Hoca Ahmed Yesevî,”*Divan- ı Hikmet*”, a.g.e H1,s.63

Divan-ı Hikmet'te eğitimin muhatabı, toplumun kesimlerinden oluşmaktadır. Talep eden, bu konuda istekli olan herkesin bu halkada kendisine yer bulabileceğinden bahsetmektedir. Ayrıca kendi sarf ettiği sözlerin inci cevher kadar değerli olduğunu vurgulamaktadır. Divan- ı Hikmet'te ele alınan eğitim hiyerarşisinde mescid, medrese gibi eğitim aşamalarının yanında kişinin kendi kendisini eğitmesinden de bahsetmektedir.

Kul Hoca Ahmed Hakk zikrini söyle daima

Hakk'dan korkup dinmeden ağla boyuna

Namaz kılıp oruç tutup her sabah akşam

Böyle yapıp muradıma erdim ben işte⁸⁹

Yani kişinin eğitimin belli dönemlerinde eğitimi oluşturan dış etmenlerden farklı olarak kendi bireysel çabasıyla mertebeler aşabileceğinden bahsetmektedir. Hoca Ahmed Yesevi eğitimin tasavvuf kısmıyla ilgilendiği için zikrin dilden düşmemesi, tefekkür boyutunun ihmal edilmemesi bunun yanında namaz ve oruç gibi bedeni ibadetlerin aksatılmaması sonucunda kendisinde hal değişiminin oluşmasından bahsetmektedir

Hoca Ahmed Yesvî'nin eğitim –kültür halkasında kendisine yer bulamayacak kişiler arasında cahil olarak nitelendirdiği gurup öne çıkmaktadır. Cahillerden uzak olmanın gerekçesi aşağıdaki dörtlükte ifade etmektedir:

Cahil ile geçen ömrüm nar sakar

Cahil olsan cehennem ondan çekinir

Cahil ile cehenneme doğru kılmayın sefer

Câhiller içinde yaprak gibi soldum ben işte.⁹⁰

Cahil insanlarla geçen ömrün tamamen zarar ve ziyan olduğunu belirtirken cahille yol yürümenin sakıncasını ifade ederken birlikteliğin sonucu cehennem olduğunu vurgulamıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitim muhatapları evvel emirde yetişkinlerdir. Çünkü onun taliplerinde aradığı özellikler, özellikle de cahil olmama ki burada bilgisizlikten ziyade kalbi katılaşmışlığı anlatır, ancak yetişkin özellikleri olabilir. Yetişkinlerden de öğrenme arzusuyla

⁸⁹ Hoca Ahmed Yesevî, “Divan- ı Hikmet”, a.g.e H.12s.88

⁹⁰ H. A. Yesevî, “Divan- ı Hikmet”, a.g.e H.14s.95

kendisine yönelenlerdir. Bunlar arasında gariplerin, fakirlerin ve yetimlerin özel yeri vardır. Cahillerin, yani kalbi katılaştığı için söz dinlemeyen, öğüt almayan insanların ise onun eğitimine muhatap olmaları söz konusu değildir.⁹¹Hoca Ahmed Yesevî'nin Eğitim Yöntem ve tekniklerinin başında şüphesiz ki sohbet yöntemi gelmektedir. Nitekim sohbet halkalarından çok haz aldığını bir hikmetinde şöyle dile getirmiştir.

Bir diğer yöntem olarak da bireysel olarak kendini eğitime noktasında düşüncesini dile getirmektedir. Zaten müridin kelime manasından bunu hemen fark etmek mümkündür. O halde tasavvufî eğitimde ilk motivasyonu, müridin eğitilmek irade ve isteği oluşturur.

Tasavvufî eğitim, çoğu zaman kişiyi çocuk yaştan itibaren eğitime imkânını bulamamaktadır. Bu yüzden tasavvufî eğitim, genellikle dini mükellefiyete sahip ergen ve yetişkinleri hedef kitle olarak seçmektedir. Küçük yaşlardan itibaren bir çocuğu eğiterek yetiştirmenin kolaylığı ve neticede başarı oranının yüksek olacağı ortadadır. Oysa ergen ve yetişkinler için aynı şeyi söylemek pek kolay olmayacaktır. Zira belli bir yaşın üzerine çıkmış insanların, değişik şahsiyetler kazandığı, farklı eğitimlerden geçtiği, yerleşmiş tavır ve davranışlara sahip olduğu muhakkaktır.

Eğer bu insanlar arzu edilen bir karaktere ve davranış kalıplarına ulaşmamışlarsa, bunları yeniden eğiterek istenilen “insan tipi”ne ulaştırmanın zorluğu bilinmektedir, işte tasavvufî eğitim bunu başarmayı hedeflemektedir.

Bu anlayıştan hareketle kişinin eğiticiye, yani mürşide tam teslimiyetle bağlanması istenir. Bazıları buna, kişinin hürriyetini elinden alındığından dolayı karşı çıkabilirler. Tasavvufta müridin şeyhine şartsız teslimiyetini, insan hürriyetini engelleyici bir durum olarak değerlendirmemek lazımdır. Çünkü kişinin iradesiyle istediğini yapması, onun hürriyete sahip olduğunun işaretidir.⁹²Bu bağlamda Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitim yöntemine dair kimi yöntemlerine değinebiliriz.

1. Riyâzet Yöntemi:

Riyâzet nefsin istek ve arzularını kırmak, nefis terbiyesi gibi mânâlara gelmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitiminde riyâzet yöntemi önemli yer tutmaktadır, çünkü eğitim bir sabır işidir. Ve özellikle tasavvuf eğitimi gibi ağır bir eğitim sürecinde riyâzet kavramı ön plana

⁹¹ Cemal TOSUN, “Hoca Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmetinde Eğitim”, *Diyanet İlmî Dergi*, c.52, Ekim – Kasım-Aralık 2016,s.146

⁹² Şakir GÖZÜTOK, “*Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*” Elmalı'da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi” Editör: Prof. Dr. Ahmet ÖGKE, Antalya, 2013,s133

çıkılmaktadır. Nitekim Divan-ı Hikmet'te müridin kazanması gerekli özellikleri içeren hikmetlerde riyazetin önemine vurgulanmaktadır.

Hikmetimden nasîb alan göze sürsün,

İhlâs ile göze sürüp Cemâl görsün,

Şartı odur riyâzete boyun sunsun,

Cânlar geçip Sevgili'yi gördüm ben işte.⁹³

2. Dua Yöntemi:

Dua yakarıştır. Varılmak istenen hedeflere ilâhi gücün yardımına duyulan ihtiyaçtır. Kur'an-ı Kerimde: "Bana dua edin duanızı kabul edeyim."⁹⁴ buyurulmaktadır. Bunun yanında yapmış olduğumuz ibadetler de bir bakıma duadan ibarettir. Yazmış olduğu hikmetleri bir bakıma Kuran'ın bir tefsiri niteliğinde olan Divan-ı Hikmet dua edin emrine uyarak aşağıdaki hikmetler gibi hikmetlerle yaratana yakarıшта bulunmaktadır. Bir anlamda eğitimin bir parçası olarak da duayı görmektedir. Kuran-ı Kerimde Allah'ın kullarına nasıl dua etmeleri gerektiğini çeşitli ayetlerde tekrar ederek inanaları Kuran'la eğitmektedir. Benzer bir metodla da Yesevi müridlerini duaya yönlendirmektedir. Benzer bir metodla da Yesevi müridlerini dua yöntemiyle eğitmiştir.

Âsî, câfî kulun geldi dergâhına,

Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdî",

Kudretli Kâdir ağlayıp geldim kapına,

Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdî",

Yukarıdaki hikmette gerçek hidayete erdirilişinin Cenab-ı Mevla olduğunu ama dergâhın da hidayete giden yolda vesile olduğunu, nefsin ve kişinin hidayet yolunda eğitilmesinde işlev göreceğine dikkat çekiyor. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitim kurumunun ve eğitim sürecinin dini ve sosyal bütünleşmeye katkısının farkında olduğunu söylemek mümkündür.

Yolsuz yola girdim dostlar hâlim harâb,

Halktan sorsam hiç kimse vermez bana cevâp,

⁹³ H. A. Yesevî, Divan- ı Hikmet, a.g.e H14 ,s.95

⁹⁴ *Mü'min suresi*40/ 60

Hâlık'ımsın yol göster bana yüce Yaradan,

Elimi tutup yola koy Ente'l-Hâdî”

Yukarıdaki hikmette ise hak yola girmenin, yolda yürümenin sıkıntılı olacağını, yol alınmayacağını bu vesileyle hak yolda yürüyebilmek için de yine yüce yaratıcıdan yardım talep ediyor. Yani kişinin hak yolda tek başına yürümesinin sıkıntılar doğuracağını toplumsal bütünlüğ zarar verecek bir durumun oluşabileceğini öngörüyor.

Geceleri tan atana kadar yatmak işim,

Seherde kalkıp duâ etmedi dumanlı başım,

Pişmânlıkta akar mı ki gözde yaşım,

Elimi tutup yola koy Ente'l-Hâdî⁹⁵”

Büyük bir pişmanlık ve yakarıyla hayıflanmaktadır. Zamanını boşa geçirdiğini zaman kavramının kendisi için hiçbir anlam ifade etmediğini ama bu gidişin bir son bulması gerektiğini belirtiyor.

3.Öğüt Verme Yöntemi:

Eğitim, toplumdaki mevcut bireylerin gerekli bilgi, beceri ve anlayış edinmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme süreci diyebiliriz. Bu bağlamda bilginin muhatabına aktarılmasında değişik yöntemler kullanılmaktadır. Eğitim uzmanlarının geleneksel eğitim metodu katagorisinde gördükleri öğüt verme yöntemi insanlar arası samimi ilişkilerin temellerinin atıldığı önemli sosyal teknik olarak değerlendirilebilir.

Din insanlara öğüt verme metoduyla aktarılmıştır. Öyleki peygamberimizin: “Din nasihatır.⁹⁶” hadis-i şerifinden yola çıkarak bu metodun etkin bir şekilde uygulandığı söylenebilir. Hoca Ahmed Yesevî'nin insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme olayıdır. O, öğretici çalışmalarında; dinî motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, deyim, atasözü ve menkıbeler aracılığıyla toplumsal bilincin canlı tutulmasına katkıda bulunur.

Hoca Ahmed Yesevî karmaşık ifadelerden, özellikle felsefi değerlendirmelerden uzak durmaya çaba göstermiştir. Günümüz pedagojisinde önemli yer tutan yakından uzağa,

⁹⁵ Hoca Ahmed Yesevî, “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.66,s175

⁹⁶ Müslim İman 95/55

bilinenden bilinmeyene ve basitten karmaşığa ilkelerini o dönemde en güzel şekilde uygulamıştır.

Öğüt vermenin de bir metod olarak hikmetlerde kullanıldığı görülmektedir. İlmın en büyük yöntemlerinden bir tanesi de öğüt verme yani nasihat yöntemidir. Hikmetlerde nasihat diliyle farklı bir yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır aşağıdaki hikmetlerde nasihat örneklerini görüyoruz. Çevresindeki muhataplarına samimi bir dille “dostlar” şeklinde hitap etmektedir.

Cemâl için cânı kurbân eylemedikçe

İsmâil gibi cemâl arzû eylemeyin dostlar.

Cândan geçip tarikata girmedikçe

Aşığım deyip yalan dava eylemeyin dostlar⁹⁷

Yukarıdaki hikmetlerde yine telmih sanatı üzrinden mesajını aktardığı anlaşılmaktadır. Samimiyet duygusuna vurgu yapılan yukarıdaki hikmetlerde büyük hedeflere ulaşmak büyük fedakârlıkların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Çekilen onca sıkıntının ardından güzelliklerin yaşanacağına dair ümit aşılacaktır.

4.Hikmetlerde Eğitimin Dili:

Hoca Ahmed Yesevî’yi döneminde özgün kılan en büyük özelliklerden bir tanesi de muhataplarının diliyle hikmet söylemesi olmuştur. Eğitimin önündeki en büyük engellerden birisi hiç şüphesiz yabancı dilde eğitimidir. HocaAhmed Yesevi’nin muhataplarına baktığımız zaman garip, yetim, gönlü kırık bir topluluktan oluşmaktadır. Bu vesileyle dilin Türkçe olması Yesevinin halk arasındaki kabullenişini artırmıştır. Bunun yanında üslup açısından baktığımızda içten ve samimi bir dil kullanılması hikmetlerde canlılığı sağlamıştır.

Yesevi’nin muhataplarına Türkçe sesleniş dönemin uleması tarafından eleştirilmiştir. Bu durumun onları son derece rahatsız etmesi hikmetlere de yansımıştır. İletişimin başarılı ve etkin olması için kaynağın gönderildiği mesajın anlaşılır olması önemlidir. H. Ahmed Yesevî’nin kendi dilini ve anlayacağı, açık net kodları kullanması etkinliğini artırmıştır. Bunun farkında olan Hoca Ahmed Yesevî gönül diliyle hitap etmiş, kendini eleştiren ulemaya aldırış etmemiştir.

⁹⁷ Hoca Ahmed Yesevi, “*Divan-ı Hikmet*” a.g.e H.78, s.181

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi

Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini

Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,

Anlamına yetenler yere koyar borkünü.

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,

Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe'yi.⁹⁸

Dizeleriyle muhataplarının diliyle seslenmenin yani Türkçe iletişim kurması son derece önemlidir. Dönemin edebiyat ve şiir dili olan Farsça ve Arapça karşısında Türkçe'nin de tasavvuf dili olmasını sağlamıştır. Bu durum Hoca Ahmed Yesevi'nin Farsça bilmediği anlamında değerlendirilmemelidir. Nitekim yukarıdaki hikmetlerde Farsçayı bilmesine rağmen Türkçeyi tercih ettiğini ifade etmektedir.

E. DÎVÂN-I HİKMET'TE KABİR OLGUSU

Kabir herkesin, her insanın karşı karşıya kaldığı veya kalacağı bir gerçekliktir. Kabir, ölümü sürekli hatırlatır. Ölüm ise yokluğu, acizliği, çaresizliği ifad etmektedir. Bu ise bir insanın gerçek varlık/yaratıcı karşısındaki kulluğunu hatırlatır, yaratıcıya bağlılığı artırır. Ayrıca kabir yalnızlığı sağlar. Dünya işlerinden, meşgalelerinden insanı soyutlar düşünmeyi ve derinleşmeyi sağlar. Bütün bunlar aslında nefis terbiyesini güçlendiren bir niteliğe de sahiptir. Çilehâne bir bakıma kabir gibi tasavvufta sürekli bir eğitim ve ibadet usulüdür. Hoca Ahmed Yesevî'de bu usulü kullanmıştır. Beyitlerinde kabiri ve onun pisiko-sosyal işlevlerini anlatmıştır.

Din eğitimi kişinin manevi gelişimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla gerek birey eğitiminde gerekse dîni eğitimde ortak payda insan ve insanın eğitimidir.⁹⁹ Bu bağlamda Yesevi kendi nefsiyle mücadele etmek ve tefekküre dalmak için kendisine bir çilehane ya da kabir diyebileceğimiz bir mekân oluşturarak zamanının belli bir bölümünü burada geçirdiğinden bahsetmektedir. Bu çile uygulaması Hz. Musa gibi ya da Peygamberimiz (s.a.v) gibi peygamberlerin de uyguladığı bir yöntemdir. Hz. Musa'nın Tur dağında 40 gün inzivaya çekilmesi Kuran-ı Kerimde anlatılmaktadır: “Bana ibadet etmesi için

⁹⁸Hoca Ahmed Yesevî, “*Divan-ı Hikmet*”a. g.e H.70 s.169

⁹⁹Vahit GÖKTAŞ, “Tasavvufî Terbiye'nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, s. 137-155

Musa'ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilâve ettik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna uyma.¹⁰⁰

Bu konu Tevrat'ın Huruc babında da vurgulanmış ve Hz. Musa'nın 40 gece Tur dağında kaldığı beyan edilmiştir. Peygamberimizin Hira Nur dağında zamanının belli bir bölümünü geçirmesi bazen aylarca burada kalıp tefekküre dalması Hoca Ahmed Yesevî için ilham kaynağı olmalı ki kendisi de bu yöntemi tercih etmiştir. Aşağıdaki hikmetlerde de asıl maksadının ne olduğunu bizlere aktarmaktadır:

Ey dostlar hasb-i hâlimi söyleyeyim,

Ne sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim,

Gerçek dertliye bu sözümü bildireyim,

O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim.

Yukarıdaki hikmetlerde kabir hayatı yaşamasının asıl nedenini Allah korkusu ve kulluk bilinci olduğunu ifad ediyor. Bu gerekçeleri gerçekten Allah'a kul olmayı dert edinen salih kimselere söylemek istediğini d vurgulamaktadır.

Kâbir içinde gece-gündüz ibâdet eyledim,

Nâfile namâz kılıp adet eyledim,

Her ne cefâ gelse ona dayandım,

O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim.

Kabir içerisindeki zamanını nasıl değerlendirdiğiyle ilgili olarak da sürekli ibadetle meşgul olduğunu, nefesine ağır gelen her türlü eziyete sabırla göğüs gerdiğini ifade etmektedir.

Kabre girmek Rasûlullah sünnetleri,

İbâdet eylemek Hakk Rasûlü'nün âdetleri,

Garîblere rahmet eylemek şefkatleri,

O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim.

---

¹⁰⁰ A'raf suresi 7 /142

Çilehane de sembolik bir kabir olduğu için bu uygulamanın pygamberimizin sünneti olduğuna inanmaktadır. Kabir içindeki zamanın değerlendirilmesiyle ilgili olarak yine peygamberimizin uygulamalarından yola çıkarak yaptığı anlaşılmaktadır. Yine Hoca Ahmed Yesevî'nin hassas olduğu toplumun bir parçası olan gariplerin peygamberimiz tarafından korunduğu yukarıdaki hikmette dile getirilmektedir.

Ey evlad ümmetlerin derdi örter,

Yanlış, noksan günâhları dağdan artar,

Dini bırakıp dünyâ mâlını kendine çeker,

O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim.¹⁰¹

Toplumun dünyevileşmenin etkisiyle ibadetten uzaklaştığını ve böylece günahların dağları aşacak seviyeye ulaşması Hoca Ahmed Yesevî'de kaygıya neden olmaktadır. Bu durumda kendisinin böyle bir ortamda topluma faydasının olamayacağını anlayıp toplumdan uzaklaşma adına böyle bir yöntemi seçtiğini söyleyebiliriz.

Bu bağlamda çile döneminde dervişlerin ya da mutasavvıfların birinci amacı ibadet ve riyazetle manevi olgunluğun zirvesine tırmanmaktır. Yukarıdaki hikmetlerden Hoca Ahmed Yesevî'nin kulluk bilincine, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak için böyle bir yöntemi seçtiğini söyleyebiliriz. Nitekim bir hikmetinde:

Kabir içinde Mustafâ'yı hazır gördüm,

Selam verip edep ile şaşırıp kaldım,

Âsî-Câfi ümmetlerinin halini sordum,

O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim.

Yukarıdaki hikmette Peygamberimizle kabirde görüştüğünü ve bu durum karşısında yaşadığı şaşkınlığı dile getirdikten sonra dünyevî tutku ve arzuları dolayısıyla günah deryasında olduğuna inandığı İslam ümmetinin halini peygamberimize sorduğunu dile getirmektedir. Böylece kabir uygulamasının kaçış mekânlarından ziyade olgunlaşma mekânları olduğunu, toplum için neler yapılabileceğinin tefekkür edildiği mekânlar olduğunu

---

¹⁰¹ Hoca Ahmed Yesevi, "Divan-ı Hikmet", a.g.e, H.9, s.67-68

hikmetlerle bizlere aktarmaktadır. Bir bakıma kabirdeki tefekkür döneminde içerisindeki peygamber sevgisinin en üst noktaya eriştiğini de aktarmaktadır.

F. DÎVÂN- I HİKMET'TE PEYGAMBERLER VE HZ. MUHAMMED

Kur'an-ı Kerim'e ve Hz.Muhammed'in (sav) sünnetine bağlılığını dile getiren Hoca Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet eseri Allah, Peygamber ve İnsan sevgisi temeline oturmaktadır.

Kuran-ı Kerim'de ayeti kerimin hükmüyle "De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."¹⁰² Yani peygamber sevgisi Kuran'ın emridir. Peygamber Kuran'ın fiiliyata yansıyan şeklidir. Bu vesileyle Hoca Ahmed Yesevî'nin peygamber sevgisi ileri bir düzeydedir ki, ne kendisinden önce ne de kendisinden sonra gelen insanların yapmadıkları bir fiille peygamber sevgisini somut şekilde göstermiştir. Altmış üç yaşına geldiği zaman, Allah Resülü yeryüzünden göç ettiği gerekçesiyle yeryüzünde gezip dolaşmayı kendisine ar edinmiştir.

36. Hikmetteki peygamber sevgisi de gönül dünyasından akan peygamber sevgisinin bir tezahürüdür. Peygamber aşkının mana âleminde yansımasıdır. Divan-ı Hikmette birçok beyitte hatta 2, 8, 9, 10, 13. ise tamamen yer altına giriş sebebi üzerinde durarak bizim böyle düşünmemizi desteklemektedir.¹⁰³

Öte yandan Hoca Ahmed Yesevî, peygamber sevgisi sırrına erebilmeyi nasip etmesi için Allah'a niyazda bulunur. İslamiyet'i tebliğ vazifesiyle gönderilen Peygamber Efendimiz'in (sav) yüceliğini ve değerini bilmeden yaşamının anlamsızlığına dikkat çekmektedir. Hoca Ahmet Yesevî, bu anlayıştan mahrum bulunanların Peygamberin kadrini bilemeyecekleri gibi, diğer insanlara da sevgiyle yaklaşamayacakları görüşündedir.

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre peygamberi sevmek, gerçek anlamda peygamberi tanımak ve yaptıklarını yapmakla mümkün olabilir. Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, sünnet-i seniyyeye ittiba etmek, gerçek anlamda Allah'a inananlar arasına girmeye vesile olduğundan, büyük bir öneme sahiptir. Özellikle, nefis ve şeytanın hücumları zamanında bu gerçeğe riayet etmek ayrı bir önem taşır.

¹⁰²3 Al-i İmran suresi/31

¹⁰³ Ahmet YILDIRIM, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Hz. Peygamber Tasavvuru" *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sem.* s.81

Öte yandan Divan-ı hikmette görüleceği üzere Hoca Ahmed Yesevî sadece son peygamber Hz. Muhammed'i değil diğer peygamberlerden de bahsetmektedir. H.Ahmed Yesevî'nin hem peygamber efendimizin hayatını hem de diğer peygamberlerle ilgili Kuran'da geçen kıssaları divanı hikmette kullandığını görmekteyiz. Böylelikle insanların ders almaları için bahsedilen Kuran'daki peygamber kıssalarıyla toplumuna mesaj vermektedir. Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsa, Hz. İsa, Hz. Yûsuf, Hz. Yunus, Hz. Süleyman, Hz. Zekeriyya, Hz. Eyyüp, Hz. Lokman gibi peygamber isimleri dikkati çekmektedir.

Zekeriyyâ gibi bu başıma bıçkı koysam

Eyyub gibi bu bedenime kurtu koysam

Musa gibi Tur dağında ibadet eylesem,

Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?¹⁰⁴

Hoca Ahmed Yesevi Allaha ulaşma arzusuyla kendinden geçerken diğer peygamberlerin başından geçen önemli olayları hatırlayarak Zekeriyya a.s başına bıçkı koyması(Bıçkı koyma Hz. Zekeriyyâ (a.s) zamânından kalma bir gelenek olduğu da öne sürülmüştür. Rivâyete göre Zekeriyyâ (a.s) muhâlifleri tarafından testere ile kesilip idam edilirken Allah ı zikretmekle meşgul olmuş, böylece zikr-i erre (testere zikri) gelenek olmuştur. Eyüp a.s amansız bir hastalık sonucu Rabbinin ikramına kavuşması, (Eyyub aleyhisselam çok büyük sıkıntılara göğüs gerdi. Sabrı, kullukta kusûr etmeyip şikâyetle bulunmayışı ve başka güzel vasıfları ile ibâdet ehline ve akıl sâhiplerine örnek oldu) Bu durum Kuran-ı Kerim'de:

“(Biz ona): “Ayağını yere vur! İşte sana yikanılacak ve içilecek soğuk bir su” dedik.”

“Ve ona, bütün ailesini ve beraberlerinde bir mislini daha tarafımızdan bir rahmet olarak bahsettik ki, akıl sahipleri için bir ibret olsun.” “(Bir de dedik ki): “Eline bir demet al da onunla (eşine) vur; yemininde durmamazlık etme.” Doğrusu biz onu sabırlı bulduk. O ne güzel kul! O hakikaten daima Allah'a yönelmektedir.”¹⁰⁵ Musa a.s Tur dağında ibadet ederken Rabbiyle konuşması Musa tayin edilen sürede gelince ve Rabbi onunla konuşunca: ("Rabbim, bana göster, Seni göreyim" dedi. (Allah:) "Beni asla göremezsin, ama şu dağa bak; eğer o yerinde karar kılabilirse, sen de Beni göreceksin." Rabbi dağa tecelli edince, onu

¹⁰⁴ Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e,s.160

¹⁰⁵ 38 Sad Suresi/ 42,43,44.

paramparça etti. Musa bayılarak yere düştü. Kendine geldiğinde: "Sen ne Yücesin (Rabbim). Sana tevbe ettim ve ben iman edenlerin ilkiyim" dedi.)¹⁰⁶ kıssaları Yesevide bir arayış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yunus gibi deniz içinde balık olsam,

Yusuf gibi kuyu içinde gece-gündüz olsam,

Yâkub gibi Yusuf için ağlayıp inlesem,

Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?

Ynus a.s balık içinde rabbinden af dilemesi Yusuf a.s. meşhur kıssasında anlatılanlar sonucu Allah'ın ikramıyla ödüllendirilmesi, bunun yanında Yakup a.s. nin biricik oğlu Yusuf'un kaybı karşısında metanetini koruması Hoca Ahmet Yesevî'ye göre Rabbine kavuşma sebebidir. Kuran-ı Kerimde geçen kıssalar olaylar karşısında insanlara yol gösteren onları eğiten öğretici kılavuzlardır. Yesevi de bu kıssaları anlatırken bir yandan toplumunu peygamber kıssalarıyla bilgilendirirken ve eğitirken diğerk yandan samimi olarak kendisine de bir yol aramaktadır.

Bütün halklar Âdem Ata'ya doğru ardınca gidince

“Ey babamız şimdi bizi kolla” deyince

“Ruhsat yok, benden geçti evlat” deyince

“İbrahim'e gidelim” deyip söyler imiş

İbrahim'e gidip söyleyince Adem Ata

“Şefaateyle bunlara sen hepsi hata”

O da der “Sizden yakın Âdem Ata”

“Musa tarafına gidelim” deyip söyler imiş

---

¹⁰⁶7Âraf Suresi/ 143

Tacını alıp kısıp koyup arş altında

Feryad edip ağlayıp durunca işte o günde

“Ya Kadîr, Ya Gafûr” dediğinde

“Ya Habibim başını kaldır” deyip söylerimiş¹⁰⁷

Peygamberimizin Kuranın ifadesiyle de nebiler nebisi olma vasfını yukarıdaki dizelerde görmekteyiz. Ahirette şefaath hakkının efendimize ait olduğunu ve diğer peygamberlerin efendimize tabi olduğunu ve aynı zamanda son peygamberi Hz. Muhammed olduğunu hem yaşadığı topluma hem de insanlığa aktarmaktadır. Son dörtlükte H.Ahmed Yesevî peygamberimizin kıyamette yaşayacağı sahneyi kendi üslubunca canlandırarak sonuçta Allah’a inananların ve peygamber ümmetinin cennete gireceği müjdesini de aktratmış olmaktadır.

Kısacası Hoca Ahmed Yesevî’de Peygambere bağlılık bir özlem ve hasrettir. Peygamber ahlâkı ile ahlaklanmak ve gereğini yaşamak ibadet hükmünde değerlendirilmiştir. Büyük bir muhabbetle bağlı olduğu Peygamber Efendimiz’in (sav) beşeri ilişkilerde gösterdiği engin hoşgörü ve sevgiyi nasıl ve nerede kullanılması gerektiği üzerinde durarak, aynı istikamette yürümeyi kendisine şiar edinmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî bu beyitlerle halkına güçlü ilim, görüş karakter, sevgi, ahlak ve örneklik sahibi peygamber inancı oluşmasını halkın diliyle gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İnsanları/inananları ve onların oluşturduğu eylemsel yapıyı yönlendirecek ve değiştirecek bir lider tiplemesinin devamına çalışıyor. Marx Weber’in bakışı ile karizmatik bir liderin (Hz. Peygamberimizin) insanların yaşamlarında etkinliğini artırmaya çalışıyor. Aşağıdaki beyitlerde de buna açıkça işaret edilmektedir.

On sekiz bin âleme server olan Muhammed;

Otuz üç bin ashâba rehber olan Muhammed.

Çıplaklık ve açlığa kanaatlı Muhammed;

Âsî, câfi ümmete şefâatlı Muhammed.¹⁰⁸

¹⁰⁷Hoca Ahmet Yesevî, “Divan-ı Hikmet”,a.g.e, H.108, s.243

¹⁰⁸ Hoca Ahmet Yesevî, “Divan-ı Hikmet”,a.g.e, H.41, s.137

Peygamberimizin insanlığa gönderilen en son peygamber olduğunu vurguladıktan sonra sahabilere rehber olduğunu dile getirmiştir. Peygamberimizin hayatının değişik dönemlerinde açlık ve yoksullukla imtihan edildiğini ve her türlü insan tiplemesine karşı sevgi ve şefkatli olduğunu vurgulamıştır.

Geceleri yatıp uyumaz, tilâvetli Muhammed;

Garîb ile yetime mürüvvetli Muhammed.

Yoldan azan günâhkâra hidâyetli Muhammed;

Muhtâç düşse herkese, kifâyetli Muhammed.¹⁰⁹

Yesevi'ye göre peygamberimizin en büyük özelliği özellikle garip ve yetimlere olan düşkünlüğüdür. Miraca çıkmadan, miraçtan döndükten sonra ilk sorduğu kişilerin yetimler olduğunu birçok hikmetinde dile getirmektedir. Efendimiz cennetle müjdelenen, Rab'bimizin habibim dediği bir peygamber olmasına rağmen geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılması kendisini ibadete vermesi de Hoca Ahmed Yesevi'yi çok etkilemiş olmalı ki tilâvetli muhammed şeklinde seslenmektedir.

Sonuç olarak yukarıdaki dörtlükler gibi onlarca dörtlük Divan-ı Hikmette bulunmaktadır. Yesevi'nin peygamberimizi çevresindeki topluluğa son derece sade ve etkili bir şekilde aktardığını görüyoruz. Hoca Ahmed Yesevî benzer şekilde Hz. Peygamber'e arkadaşlık etmiş onunla her türlü eziyete göğüs germiş sahabe ve halifelere de Divan-ı Hikmet'lerinde yer vermiştir.

G. DÎVÂN-I HİKMET'TE SAHÂBELER VE DÖRT HALİFE TİPLEMESİ

Pîri Türkistan olarak adlandırılan Hoca Ahmed Yesevi Allah aşkını ve peygamber sevgisini hücrelerinde hisseden ve bu aşkla kendisinden geçecek kadar aşk sarhoşu olan bir şahsiyettir. Böyle birinin halifelerin yerinde olmayı çok isteyebileceğini tahmin edebiliriz.

Peygamberi seven birinin peygamberin arkadaşlarına da muhabbet beslemesi doğaldır. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetlerinde sahabelere arkadaşlar diye hitap ederek sahabeleri kendisine oldukça yakın görmektedir. Sahabelerin yanında dört halifeye karşı ayrı bir muhabbet beslediğini de ayrıca görmekteyiz.

---

¹⁰⁹ Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e, H.41, s.138

Gurbet deđdi Mustafâ gibi erenlere,
Otuz üç bin Sahâbe ve arkadaşlara,
Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Murtaza'ya
Gurbet deđdi onlara hem, söyleyeyim ben işte¹¹⁰
Arslan Babamı sorsanız, Peygamber'e saygılı,
Sahâbeler ulusu, Rabb'in seçkin kulu,
Yattığı yeri perişân, bir diken kulübesi;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.

Yukarıdaki dörtlüklere baktığımızda başta peygamberimiz ve sahabelerin hicretine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Hoca Ahmed Yesevî'nin de yetiştiği dönemlerde çeşitli sebeplerle hicret olayının yaşandığını unutulmamalıdır. Peygamber efendimizin vefatından sonra da dünyanın değişik bölgelerine binlerce sahabenin islami anlatmak ve öğretilerini insanlara aktarmak için göç ettikleri bilinmektedir. Dönemsel olarak sahabe dönemi ile Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönem arasında uzun bir zaman dilimi olsa da kimi ilmî ve kültürel uygulamaların ortak noktalarının olduğunu söyleyebiliriz.

Örneğin sahabenin İslam'ı yaymak için dünyanın değişik yerlerine göç etmesi ile Hoca Ahmed Yesevî'nin yetiştirdiği Alperenlerin dünyanın değişik bölgelerine göç etmeleri dînî ve kültürel öğeleri farklı bölgelere taşımaları aynı ideale yürüyen farklı yüzyıl erenleri olduğunu bizlere göstermektedir. Sahabeler Alperenler için Hz. Peygamber'in güçlü karizmatik liderliğine nasıl bağlı kaldıklarına örnek tipler olarak gösterilmiştir.

Çarşamba günü işitip ansızın Hazret vardılar;
Arslan Bâb'ın evine o gün misâfir oldular,
Yattığı yeri perişân görüp hayrân kaldılar;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.

---

¹¹⁰Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e ,H.16, s.98

O Muhammed Mustafâ durup duâ eylediler,
Melekler âmîn deyip elini açarak durdular,
“Şöyle ümmet verdin” deyip Hakk şükrünü eylediler,
Arslan Baba’ın sözlerini işitiniz teberrük.¹¹¹

Arslan Baba Hoca Ahmet Yesevî’nin ilki hocası aynı zamanda kendisinin çok değişik kaynaklarda sahabe olduğu geçmektedir ki Hoc Ahmed Yesevî de bu durumu kanıtlar nitelikte hikmetiyle destek vermektedir. Arslan Baba’nın Peygamberimizin hayranlığını kazandığını ve bunun neticesinde peygamberimizin duasına mazhar olduğunu ve duaya da meleklerin icap ettiğini söylemesi kendisinin çok değerli birisinden eğitim aldığının göstergesidir. Yani Hoca Ahmed Yesevî’nin ilk manevi eğitimiyle ilgilenen hocasının ne denli kıymetli bir şahsiyet olduğunu bizlere göstermektedir.

Gördüğü zamân inanan Ebâ Bekr-i Sıddîk’dır
Üstün olup dayanan Ebâ Bekr-i Sıddîk’dır
Dertleşende ağlayan, kulluğa bel bağlayan,
İç bağrını dağlayan Ebâ Bekr-i Sıddîk’dır;

Bir sözünden dönmeyen, sırrını aslâ demeyen,
Gâfil olup yatmayan Ebâ Bekr-i Sıddîk’dır;
Dediği sözüne yeten, nefis ve hevâdan giden,
Hak Rasûl’u güçlendiren Ebâ Bekr-i Sıddîk’dır;

---

¹¹¹ Hoca Ahmet Yesevî, “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e ,H.18, s.103

Muhammed'e kayınbaba, kılmış değil hiç hatâ,

Boynuna koyan futa Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;

Kul Hoca Ahmed tasdik eyte, mağara dostunu ayrı tut,

Âriflikte bil sâdik Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;¹¹²

Hız. Ebu Bekr'in peygamber efendimizin hayatında müstesna bir yerinin olduğunu biliyoruz. Hoca Ahmed Yesevî Hazretleri de yukarıdaki beyitlerle hem bu dostluğu anlatıyor hem de etrafındaki insanlara dolaylı yoldan mesaj vermektedir. Efendimizin hicret yolculuğundaki tek arkadaşını anlatırken hicrete dair bir takım menkıbeleri de satırlara aktarmış olduğunu gözlemlemekteyiz.

İyi bir arkadaş sözünden dönmemeli, kararından vazgeçmemeli, gafil olmamalı gibi uyarılarla Ebu Bekr'in arkadaşlığını ve samimiyetini gözler önüne sermektedir. Ebu Bekr âlimlikten âriflik mertebesine ulaşmış peygamberimizin hem kayınbabası hem de hicret esnasında en yakınındaki mağara dostudur. İslami öğretiler çerçevesinde iyi bir dostun hangi özelliklere sahip olması gerektiğini aktarmaktadır.

İkincisi dost olan adâletli Ömer'dir;

Mü'minlikte dost olan adâletli Ömer'dir.

Bilal'e ezan okutan, şeriati bildiren,

Din sözünü anlatan adâletli Ömer'dir.

Kâbe kapısını açtıran, bütün putları kırdıran,

Rasûl gönlünü dindiren adâletli Ömer'dir.

Şeriati gözetken, tarikati doğru tutan,

Hakikati iyi bilen adâletli Ömer'dir.¹¹³

¹¹² Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e ,H.42, s.138

¹¹³ Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e H43, s.143

İsalm'ın yeni filizlendiği dönemlerde 40. Müslüman olarak İslam safına geçen Hz. Ömer Müslüman olmasıyla Peygamber Efendimiz çok mutlu olmuştur. Kimi kaynaklarda peygamberimizin duasıyla İslamla müşerref olduğu nakledilir. Güçlü kuvvetli, savaşçı birisinin İslamla müşerref olması Müslümanların gücüne güç katmıştır şüphesiz. Ancak Hz. Ömer halifeliği döneminde adaletiyle nam salmış İslam'ın adalet anlayışını devlet yönetiminde hâkim kılmış biridir. Adalet timsali bir Ömer'i anlatarak Hoca Ahmed Yesevî Hazretleri etrafındaki kalabalıklara ve devlet büyüklerine mesaj vermiş, örnek lider ve kişilikler sunmuş, hatırlatmalar yapmıştır.

Üçüncü dostu yâr olan hayâ sâhibi Osmân'dır

Her nefeste yâr olan hayâ sâhibi Osmân'dır.

Hak Rasûl'ün damadı, dinimizin âbadi,

Kölelerin azad edicisi hayâ sâhibi Osmân'dır.

Çoklar gelip yaya, koymadılar şehzâde,

Şehîd eylediler orada, hayâ sâhibi Osmân'dır.

Târif eyledin Osmân'ı, Hoca Ahmed sen onu,

Yoktur şüphesi, gümânı, hayâ sâhibi Osmân'dır¹¹⁴

Hz. Osman da hayâ sahibi kişiliğiyle İslam tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Allah aşkıyla ve resulünün muhabetiyle mükemmel bir kişilik ortaya çıkması bakımından önemlidir. Hoca Ahmed Yesevî'nin kurmuş olduğu tasavvuf felsefesinin temellerinin Hz. Osman'a dayandırıldığını göz önünde bulundurursak bir bakıma Hoca Ahmet Yesevî'nin Hz. Osman yolunda ilerleyen bir mürşit olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Hz. Osman ilmi derinliklere ulaşmış efendimizin damadı olma şerefine ulaşmış biridir. İslam'ın edep çizgisinde hayat süren ağzından dökülen kelimelerin inci mercan gibi değerli olduğu noktasına vurgu yapmaktadır. Ve yine İslam dünyasının en üzüntülü olaylarından birisi olan Hz. Osman'ın şehit edilmesi meselesini aktarırken bizlere de değerlere sahip çıkmanın gerekliliğinden bahsetmektedir.

¹¹⁴ Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e, H44, s.144

Dördüncüsü dost olan Hakk arslanı Alî'dir,
Hem Mirâc'da yar olan Hakk arslanı Alî'dir.
Dediği sözü rahmânî, görsen yüzü ûrânî,
Kâfirlerin kıranı Hakk arslanı Alî'dir.

Düşmanlara mukâbil, oldu kâfire kâtil,
Kılan bâtlı zâil Hakk arslanı Alî'dir.

Rahmet eyleye bir ve var, her ne kılsa gücü var,
Hoca Ahmed'e mededkâr Hakk arslanı Alî'dir.¹¹⁵

İslamın son halifesi Hz. Ali'nin hikmetlerde kendisinden övgüyle bahsedilmekte olduğu görülmektedir. Allah'ın Arslanı sıfatını kazanmış yapmış olduğu kahramanlıklarla Müslümanların yüzakı olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî aslında dört halifeyi hikmetlerinde işlerken topluma önemli mesajlar vermektedir. Ebu Bekr gibi sadık olun, Ömer gibi adaletli, Osman gibi edepli ve Hz. Ali gibi de cesur ve güvenilir olun mesajı vermektedir. İslam tarihinde yaşamış rol model olacak, öykülenecek önemli tiplerini işleyerek toplum ihyasında önemli işler çıkarmaktadır.

H. DİVÂN-I HİKMET'TE MEZHEPLER VE HANEFİ MEZHEBİYLE İLGİLİ TUTUMU

Kişisel doktrin yol ya da düşünce anlayış manalarına gelen mezhep kavramı kendine özgü oluşturduğu inanç ve hukuk sistemini dile getirmiştir. Peygamberimiz döneminde bulunmayan hatta dört halife dönminde de görülmeyen mezhep kavramı değişik toplumsal veya siyasi sebeplerle ortaya çıkmıştır.

Sebepleri içerisinde toplumların önceki dini inançlarının etkisi olması Hoca Ahmed Yesevî'nin de İslam anlayışındaki farklılıklarını yaşamış olduğu dönemde Türklerin

---

¹¹⁵Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e, H45, s.142

İslam'ı henüz yeni öğrenirken diğer taraftan da önceki dinlerindeki bazı uygulamaların henüz toplum hafızasından silinmemiş olması bunda etkili olmuştur.¹¹⁶

Bu dönemdeki mezhep olgularına baktığımızda aslında Mu'tezile mezbebinin bölgeye biraz daha hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Hoca Ahmed Yesevî'nin düşüncesi mezhepler üstü bir düşüncedir. Öyle ki en büyük amacı parçalanmış, fırkalara ayrılmış grupların tek bir idea etrafında birleşmesi olmuştur. Tam da bu noktada mu'tezile mezbebindeki siyasi duruştan olsa gerek Yesevi bu mezhebe karşı uzak kalmayı yeğlemiştir. Mu'tezile mezhebi felsefeyi ön plana çıkaran bir mezhep oluşu da bunda şüphesiz etkisi olmuştur. Öyle ki göçebe Türk boylarına felsefi bir yaklaşım yeterli başarıyı getirmeyecektir.

Diğer taraftan dönemin etkili mezheplerinden bir diğeri olan Şii'liğin peygamberimizin yakın çevresine karşı olan sert eleştirel tutumu Allah ve resulü ve onun yakınlarına gönülden muhabbetle bağlı olan Hoca Ahmed Yesevî için bu anlayışa da uzak olmaya itmiştir.

Hoca Ahmet Yesevî'nin yukarıda bahsettiğimiz dağınık halde bulunan Türk boylarını bir araya getirmek ve bunun yanında siyasi ve iktisadi birlikteliğin yanında İslam'ın sade anlaşılır bir şekilde aktarılması yönünde Hanefi mezhebini kendine oldukça yakın gördüğünü gözlemliyoruz. Öyle ki Ebu Hanife'nin Fıkh-ı Ekber adlı eserindeki iman – amel meselelerinde paylaşmış olduğu görüşlerin Yesevi'de şiirle işlendiğine şahitlik ediyoruz.

İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'ye göre tevhidin aslı, buna îman etmenin en doğru yolu şudur: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna, hesap, mizan, cennet ve cehenneme inandım, bunların hepsi de haktır, demek gerekir. Yüce Allah, sayı yönüyle değil, ortağı olmaması yönüyle birdir. O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. O'na hiçbir şey denk değildir. O yarattıklarından hiç birine benzemez.¹¹⁷ Bunun amel-iman noktasında yine Ebu Hanife, îman, dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Gökte ve yerde bulunanların îmanı, îman edilmesi gereken şeyler yönünden artmaz ve eksilmez, fakat yakîn ve tasdik yönünden artar ve eksilir. Allah'a ortak koşmak ve küfür dışında, büyük ve küçük günah işleyen, fakat tevbe

¹¹⁶ Haifi KARA “Hanifi, İslamda Mezheplerin Ortaya Çıkışı ve Sepepleri” Erişim 09.10.2018 www.antoloji.com

¹¹⁷ M. Salih GEÇİT, “Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Ebû Hanîfe'nin Fıkhı Ekber Yansımaları” *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu* 2. cilt s. 784

etmeden mü'min olarak ölen kimsenin durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır. Dilerse ona Cehennem'de azap eder, dilerse affeder ve hiç azaba uğratmaz. Herhangi bir amele riya karıştığı zaman, o amelin ecini yok eder. Keza ucüb (kendi amelini üstün görmek) de böyledir.

Bu noktada Yesevi'nin bu konuyla ilgili hikmetlerine kulak vermekte yarar vardır şöyle buyuruyor;

Ahir zaman şeyhlerinden söz edeyim,
İman-İslam bilmeden şeyhlik kılar imiş,
İlim öğrenmez, amel eylemez, ma'na anlamaz,
Ahiretde kara yüzlü olur imiş.¹¹⁸

Tamamen gösteriş için yapılan bir ibadet anlayışı dinin kendi çıkarları için kullanan insanlardan duyduğu rahatsızlığı son derece açık bir şekilde dile getirmektedir. Yesevi sürekli üzerinde durduğu kavram aşk kavramı olmuştur. Yapılan ibadette eğer gönülden bağlılık samimiyetin oluşacağını aşksız yapılan ibadetin eksik kalacağını dile getirirken aşağıdaki hikmetleri söylemiştir.

Aşksız kişi insan değildir anlasanız
Muhabbetsizler şeytan kavmi dinleseniz
Aşkdan başka sözü eğer söyleseniz
Elinizden iman-İslam gitti olmalı¹¹⁹

Ebu Hanîfe'ye göre Peygamberlerin (salât ve selâm olsun) şefaati haktır. Peygamberimizin (s.a.) şefaati, günahkâr mü'minler ve onlardan büyük günah işleyip cezayı hak etmiş olanlar için hak ve sabittir. Hoca Ahmed Yesevî'nin Divân'da en çok vurguladığı bir konu da şefaet konusudur. Bunun sebebi de hikmetlerinin en temel konularından birisinin Hz. Muhammed sevgisi olmasıdır. İşte Yesevî, her vesileyle Hz. Muhammed'in şefaatinin dile getirmekte ve ümidini ona bağladığını isbat etmektedir. Bu bağlamda biz birkaç örnekle yetineceğiz.

¹¹⁸ Hoca Ahmed Yesevî "Divan-ı Hikmet", a.g.e H. 147, s.308

¹¹⁹ Hoca Ahmet Yesevî, "Divan-ı Hikmet", a.g.e, H147, s.308

Kul Hoca Ahmed, dünyayı bıraksan işin biter

Göğsünden çıkan ahın arşa yeter

Can verirken Hakk Mustafa elin tutar

O sebepten Hakka sığındım geldim ben işte.¹²⁰

İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Hoca Ahmed Yesevî düşüncesinin ortaklık noktası bulunmaktadır. Tevhîd, ilâhî isim ve sıfatlar, bu sıfatların temel karakteristik özellikleri, peygamberlik ve peygamberler, melekler ve diğer gaybî varlıklar, kabir hayatı, kabir nimeti ve azabı, kıyamet alametleri, ahiret menzilleri, şefaât, cennet, ceennem, kevser, mizan gibi konularda Fıkh-ı ekber’i yansıtan itikâdî görüşleri savunduğu görülmektedir. Denilebilir ki Divân-ı Hikmet, fıkh-ı ekber’de geçen itikâdî anlayışa dayalı bir şekilde oluşturulmuş bir tasavvufî anlayış geliştirmiştir.¹²¹

Bu durumda Hoca Ahmed Yesevî’nin mezhep çatışmasına girmeden kendi düşüncesini Hanefî anlayış içerisinde sistemli bir şekilde aktardığını görüyoruz. Tabii tasavvufî bir bakış açısıyla ele aldığını da yadsıyamayız. Son olarak M. Salih Geçit Hocanın bir cümlesiyle konuyu bağlamak gerekirse “Divân-ı Hikmet’i Fıkh-ı Ekber’in tasavvufî formatı, Hoca Ahmed Yesevî’yi de Ebu Hanife’nin mutasavvıf bir tipolojisi olarak tanıtmamızın mümkün olduğunu söylersek yeridir. “ ifadesinin durumu açıklayıcı olduğunu düşünüyoruz.

İ. DİVÂN-I HİKMET’TE İLAHİ AŞK

İlahi aşk, Allah’a duyulan derin muhabbetin adıdır. Tasavvufî bir kavram olarak karşımıza çıkan bu kavram vahdet-i vücud düşüncesinin bir tezahürüdür. Kâinatta bulunan her şey Allah’ın eseridir. Tüm varlık tek olan yaratıcıda birleşir. Aşk iki türdür: mecazî aşk ve gerçek aşk. Dünyalık sevgiler mecazî aşk anlayışına dahil olurken Hoca Ahmed Yesevî’nin peşinden koştuğu aşk gerçek aşk olarak nitelediğimiz ilahi aşk olduğunu görebiliyoruz.

Konumuz açısından baktığımızda sosyoloji ile tasavvuf farklı konularmış gibi görülebilir ancak kişinin ilahi aşkla kalbinde açtığı pencereden topluma bakabiliriz. Öyle ki her türlü

¹²⁰ Hoca Ahmet Yesevî, “Divan-ı Hikmet”, a.g.e, H147, s.308

¹²¹ M. Salih GEÇİT, “Hoca Ahmed-i Yesevî’nin Divân-ı Hikmet’inde Ebû Hanîfe’nin Fıkhı Ekber Yansımaları” *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu* 2. cilt s. 784

toplumsal gerçekliğin bilimsel araştırmasını yapan sosyoloji¹²² insanların mistik aşka yönelme sebepleri şüphesiz ki sosyolojinin konusudur.

Gerek klasik edebiyattaki muhabbet ve aşk dengesini gözetmesi, gerekse vuslat-ı ilâhîyi gerçekleştirebilmek için âbid ve zâhid tipinin temsil ettiği akıl yolu ile ârif âşık tipinin temsilciliğini yaptığı aşk yolunu savunmadaki aşk yönündeki tercihi, onun tam bir aşk adamı olduğunu göstermektedir.¹²³ Aşk onun için olmazsa olmazdır. Aşkı bilmeyen, aşkı tanımayan insanlar Hoca Ahmed Yesevî'ye göre katı kalpli sert ruhlu insanlardır. Hatta benzetmesini daha da ileri götürerek aşksız insanın hayvandan bir farkının olmayacağını dile getirir.

Ârif âşık öz canını ateşte yakmaz

Dertsizlere çakmağını yakıp çakmaz

Dünya gelip cilve eylese dönüp bakmaz

Aşksız insan hayvandan beter dostlar¹²⁴ diyerek kalbin aşkla tanışmasını tavsiye eder.

Yesevi bilir ki Rabbine ancak aşkla kavuşabilir. Kişinin içinde aşk coşkusu yoksa Rabbiyle hemhal olamaz. Kendisinin de aşk ateşiyle yanıp tutuştuğunu bunun için aşkı derinden yaşamak için zaman zaman inzivaya çekildiğinden bahsetmektedir. İlahi aşkla yaşadığı duyguları Hoca ahmed Yesevî Hazretlerinden dinleyelim:

Her sabâh vakti boynumu büküp “Rabbim”desem,

Rabbim benim murâdımı verir mi ki?

Kanlar döküp gözlerimden ağlayıp inlesem,

Tanrım benim gönlümün hâlini sorar mı ki?¹²⁵

¹²²Mehmet Tayfun AMMAN “Anlamak ve Arınmak”: Sosyoloji il Tasavvuf Arasında Köprülerin Kurulması, *Akademik Platform İslam Araştırmaları Dergisi*, C1, 2007 s.18-22

¹²³Ahmet ÖGKE, Ahmed-i Yesevî’de İlâhî Aşk, *Diyanet İlmî Dergi* c. 52 Ekim-Kasım-Aralık 2016s.4

¹²⁴H.Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.147, s.308

¹²⁵H.Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H. 65, s.175

“Yâ Râbbenâ”zickrini deyip zâkir olsam,
Sayısız sıkıntıyı başa alıp şükreder olsam,
İyilerin sohbetinde hâzır olsam,
Fakîr kulun feyz-fetih alır mı ki?¹²⁶

Yukarıdaki hikmetlerde Hoca Ahmet Yesevî Hazretlerinde ilahi aşkın başlangıcını görmek mümkün. Bunun yanında bir çekingenlik söz konusu. Sevgiliye halini arz etme isteğinin bir tedirginliği dikkat çekiyor. Tabi bu iseğini dile getirirken de her türlü cefaya razıdır. Sayısız eziyet ve sıkıntı karşısında pes etmeyeceğini tüm sıkıntılara şükreder bir tavır içerisinde olacağını kararlı bir şekilde dile getiriyor. Aşkın değişik safhalarını olabilmektedir aşağıdaki dizelerde ise Hoca Ahmet Yesevî'nin aşkıta yeni bir mertebeye atladığını gözlemliyoruz. Sözü Yesevi hazretlerine bırakalım:

Aşk yolunda yok olayım, Hakk bir ve var,
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım,
Elimi açıp dua kılayım, Azîm Cebbâr,
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.¹²⁷

Aşka düştükten sonra ve aşkla tanıştıktan sonra yüreğinin aşk ateşiyle nasıl da dağlandığını görülmektedir. Aşkın ateşiyle yanıp kavrulduğunu bu kavrulma ile yok olma isteğinin kendisinde çok etkili bir şekilde oluştuğundan bahsetmektedir. Dermânı olmayan bu aşk hastalığından kurtulmaya da niyeti yoktur. Çünkü nişansızlık ve mekânsızlık boyutunda Cenab-ı Hakk'tan aşk dersini almaya başlamış ve aydınlanmıştır.¹²⁸ Hoca Ahmed Yesevî, daha sonraları Yûnus Emre gibi pek çok Anadolu erenine de ilham verecek tarzda aşağıdaki dizelerinde yaşadığı aşk tecrübesini kendince şöyle dillendirir:

Aşkın eyledi şeydâ beni cümle, âlem bildi beni,
Kaygım sensin gece gündüz, bana sen gereksin.

¹²⁶ H.Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H. 65, s.174

¹²⁷ H.Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H147, s.308

¹²⁸ Ahmet ÖGKE, “ Ahmed-i Yesevî’de İlahî Aşk” *Diyanet İlmî Dergi*, C.52 S 4 Ekim-Kasım-Aralık 2016,s.21

Taâla'llah Zihî ma ni, sen yarattın cisim ve cânı,
Kulluk eyleyim gece gündüz, bana sen gereksin.

Fedâ olsun sana cânım, döker olsan benim kanım,
Ben kulunum sen sultânım, bana sen gereksin.

Âlimlere kitap gerek, sûfilere mescid gerek,
Mecnûn'lara Leylâ gerek, bana sen gereksin.¹²⁹

Aşk pazarıdır bu canlar satılır

Satarım canımı kimseler almaz

Âşık, bir kişidir, Bu dünya malın

Ahret korkusun bir pula saymaz¹³⁰

Aşk şarabını içen Hoca Ahmed Yesevî'deki ilahî aşkın yüreğindeki kemikleşmiş halini yukarıdaki dizelerde görüyoruz. Bu damar Hoca Ahmet Yesevi Hazretlerinin makamından Anadolu'da karşımıza Yunus olarak, Mevlana olarak ve Hacı Bektaş olarak çıkacaktır. Gerçek âşıklar diğer insanların hıznı olmuşlardır. Onlara yol gösterirler. Onlar dünya derdini terk etmişlerdir. Dünya sevgisi ve yaşama arzusundan binlerce talakla boşanmışlardır. Toplumun onlar üzerindeki kimi olumsuz düşüncelerine kulak asmazlar zaten onlar cahillerle muhabbet kurmazlar. Belki çok sıkıntı çekmektedirler ama onlar dünyalık her sıkıntıya sabrederler dünyevi sıkıntıları önemsemezler.

Kul Hoca Ahmed, raks ve semâ herkese yok,

Taklit ile yapsa semâ, gire ceheneme,

Bu rivayet gizli idi, söylesem hepsini,

Hakk'ı bulup raks ve semâ yaptı, dostlar¹³¹

¹²⁹ H.Ahmed Yesevî," *Divan-ı Hikmet*", a.g.e H.147,s.308

¹³⁰ Yunus Emre Şiirleri, www.<http://yunus-emre-siirleri.nedir.org/> Erişim 08.10.2018

Hâs aşkını göster bana, şükreder olayım,

“Erre” koysa, Zekeriyya gibi zikreder olayım,

Eyyûb gibi belâsına sabreder olayım,

Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah’ım.¹³²

Gerçek âşık sahte âşıkla sema etmez. Bunu yukarıdaki dizelerde de olduğu gibi yalandan aşk yapmış olsa bu, cehenneme giriş sebebidir. Âşıkların bildiği sırları başkası bilmez çünkü o Allah aşkıyla öyle bir hal almıştır ki Cenab-ı Hakk’ın “Sekahüm Rabbühüm” hitabına muhatap olmuştur. Sonuç olarak Yesevi Hazretlerinin tasavvufi ilahi aşkı çok derinden yaşadığını ve Hikmetlerindeki satır aralarında bizlere bu aşkın güzelliğini sözle anlattığını ve aktardığını anlıyoruz. Dîvân-ı Hikmet’in en birincil teması aşktır, denilebilir. Gerek klasik edebiyattaki muhabbet ve aşk dengesini gözetmesi, gerek vuslat-ı ilâhîyi gerçekleştirebilmek için âbid ve zâhid tipinin temsil ettiği akıl yolu ile ârif âşık tipinin temsilciliğini yaptığı aşk yolunu savunmadaki aşk yönündeki tercihi, onun tam bir aşk insanı olduğunu göstermektedir.

Ey âşık, derd ve hâlet peydâ eyle,

Mansûr gibi, “Ene’l-Hak” diye kavga eyle,

Dünyâ koyup, âhiretin sevdâ eyle,

Sevdâ kılan Hakk didârını görür olacak.⁸⁵

Âşıkların efendisi Hoca Ahmed Yesevî şiirlerinde, en büyük aşk şehidi Hallâc-ı Mansûr başta olmak üzere, Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî gibi sûfilerin yanı sıra o, Hakk yolundan asla dönmeyerek cânlarını Allah yolunda feda edenlerdir. Zekeriyyâ (a.s.) vb. gibi peygamberleri de şiirlerinde aşk yolunun örnek şahsiyetleri olarak muhatabının önüne koymaktadır. Ayrıca o, klasik aşk edebiyatının simgesel kişiliklerinden Leylâ ile Mecnûn, Ferhat ile Şirin, gibi figürlere de şiirlerinde yer vererek, beşerî hayvânî aşktan ilâhî aşka giden yoldaki süreci büyük bir ustalıkla anlatmaktadır.

---

¹³¹ H.Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H88, s.210

¹³² H.Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H33, s.125

Hoca Ahmed Yesevî, mısralarında aslında hayatı özetlemektedir. Onun en büyük korkusu insanoğlunun dünyayı masum bulup, onun tuzaklarına düşmesidir. Zaten bu tuzaklara karşı etrafında toplanan insanları sürekli uyarmaktadır.

Yesevî, her biri bir hikmet pınarı olan mısralarında kaybedenlerden dünyadaki bilgili câhiller olarak bahseder. Bunlar, aşktan ve Aşkullahtan nasiplenmemiş gâfillerdir der. Kulluğun manevî lezzetinden mahrum kalan bu gafil güruh iki hem bu dünyada hem de ahirette nasipsizdirler. Gelmiş geçmiş tüm âşıkların tek bir menzili var o da Hakk'ı temaşadır. Bu şerefle müşerref olmaktan daha büyük bir devlet mi vardır? Sonsuz saadet, o devlete nâil olan âşıklarındır.¹³³

Sonuç olarak ilahi aşkı bizahtihî yaşayıp ve hikmetler aracılığıyla insanlığa sunan Yesevi hazretlerinin kurup büyüttüğü tarikattan yetişen dervişler, Anadolu'da gezip dolaşarak alperenler ve gazi dervişler yetiştirmiştir. İslâm'a yeni girmiş olan Türk obalarını dolaşan cihangir dervişler, tekke yoluyla İslâm'ı yayma yolunda önemli roller üstlenmişlerdir.

Yesevî'nin hikmetlerinde anlatılan tasavvufî ilkeler Anadolu'da Yesevî'ye mensup Nakşibendîye ve Bektâşîye tarikatlarında, Horasan'da ise Haydârîlik gibi tarikatlarda yaşamıştır. Kaynağını Yesevîlik'ten alan Nakşibendîlik ve Bektâşîlik İslâm'ın halk arasında canlı kalmasını sağlamıştır. Hoca Ahmed Yesevi toplumu anlama gayretine sahip olmuş, manevi yönelişi ile toplumunun rehberi olmayı başarmıştır.

J. DÎVÂN-I HİKMET'TE CENNET CEHENNEM OLGUSU

Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevî, sade ve yalın söyleşiyle oluşturduğu Dîvân-ı Hikmet'i, sembolik anlatımlarla zenginleştirdiği görülür. Bu tür anlatımın edebiyatımızda geçiş dönemi olarak adlandırdığı dönemde Yusuf Has Hacip'in kaleme aldığı Kutatgu Bilig adlı alegorik eserde de rastlanmaktadır. Eserde somutlaştırma metodunu kullandığını anlıyoruz.

Bir ifade tarzı olarak her kültürde başvurulan sembolik anlatım, insana duygu ve düşüncelerini iletmede geniş bir ifade alanı sunarken muhataplarının da mesajı çok daha hızlı ve anlaşılır bir şekilde algılamasını sağlamaktadır. Hoca Ahmed Yesevi de en temel amacı

---

¹³³Bayram Ali ÇETİNKAYA "Hoca Ahmed Yesevî İrfânında Aşk Yolunda / Kapısında Âşık" *Akademi Ar Dergisi*, S2, Haziran 2017, s. 157-225

bulunduğu bölgeledeki insanlara İslam'ın en güzel ve en sade şeklinde aktarılması olduğu için kimi hikmetlerinde sembolik bir ifade zenginliğiyle konuyu ele aldığı anlaşılmaktadır.¹³⁴

Halk aldığı mesajlarda kendinden unsurlar (anadil gibi) gördüğünde daha çok etkilenmekte çünkü onlarda aidiyet duygusu yaşatmakta, bu da benimseme ve içselleştirmeyi hızlandırmaktadır. Aşağıdaki hikmetlerde soyut bir kavram olan cennet ve cehennemin somutlaştırma metoduyla insanlara anlaşılır kılınmaya çalışıldığını görüyoruz;

Cennet cehennem çekişir, çekişmekte beyân var;

Cehennem der: “Ben üstünüm, bende Firavn, Hâmân var”

Cennet der: “Ne dersin, sözü bilmez söylersin;

Sende Firavn olsa, bende Yûsuf Kenân var.”

Cennet ile cehennemi karşılıklı konuşarak ya da tartışarak kendisinin daha üstün olduğunu kabul ettirmeye çalışan iki farklı tiplene meydana getirdiği görülmektedir. Aynı zamanda telmih sanatıyla kimi hatırlatmalarda bulunarak akılda kalıcılığı canlılığı sağladığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki hikmetlerde cehennemin içerisinde Firavun ve yardımcısı Haman'ı barındırdığını dile getirirken karşılığında cennetin bilakis ünlülüğün kendisinde olduğunu dile getirip kendisinde Yusuf a.s olduğunu dile getirmektedir. Tabi burada bu dünyanın sonunda iyilerin cennette kötülerin de cehennemde olacaklarını anlatarak topluma önemli bir mesaj vermektedir.

İnsanlar somut şeyleri daha kolay, daha etkileyici ve daha kalıcı öğrenmekte ve yaşamaktadırlar. H.Ahmed Yesevî'de bu ilkedden istifade ederek İslam'ın öğretilerini etkileyici ve kalıcı şekilde halka öğretme yoluna gitmiştir.

Cehennem der: “Ben üstünüm, cimri kullar bende var

Cimrilerin boynunda ateşli zincir-kelepçe var.”

Cennet der: “Ben üstünüm, peygamberler bende var;

Peygamberler önünde Kevser, hûrî-gilmân var.”

---

¹³⁴Levent Lamia Abul, “Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Sembolik Dil” ,*Diyanet İlmî Dergi* C53, S.1 Ocak-Şubat-Mart 2017,s.43

Cimrilik Allah'ın kullarında hiç sevmediği bir davranıştır. Cimriler toplumların da sevmediği ve istemediği insan tipleridir. Kuran-ı Kerimde: “Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar bilakis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır¹³⁵. Bu ayeti yukarıda alegorik bir şekilde insanların zihin dünyasına nakşetmiştir.

Yukarıdaki dizelerde cennet ve cehennemin sahipleri anlatılırken aynı zamanda buraların özellikleri de canlandırma yöntemiyle aktarım yapılmıştır. Örneğin cehennem yine üstünlüğüne gerekçe olarak bütün gayri müslim ve Yahudilerin kendisinde olduğunu ve azaptan kaynaklı inlemelerin cehennemde olduğunu dile getirmektedir. Cennet ise tam bir karşıtlık ilkesiyle bu duruma karşı çıkıp gönlünde ayet ve hadis barındıran gerçek Allah dostlerinin bulunduğunu dile getirmektedir. Bu anlatımla da insanlara yaşantıları noktasında rehberlik ettiğini göüyoruz

Cehennem der “Ben üstünüm, münâfıklar bende var

Münâfıklar boynunda ateşten tasma-kelepçe var. “

Cennet der: “Ben üstünüm, zâkir kullar bende var

Zâkirlerin gönlünde Sübhân'ın zikri ve fikri var.”

Münafık, gönülden inanmadığı halde iman ilkelerini benimsediğini söyleyen Müslümanmış gibi görünen çift şahsiyetli tiplerdir. Çünkü onlar toplumun en sinsi ve aynı zamanda dış görünüşte kendilerini gizleyebildikleri için toplum düzenini en çok tehdit eden grubu olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde münafıklarla ilgili ayetler bulunmaktadır. Nitekim örnek verecek olursak:“ İnsanlardan bazıları vardır ki inanmadıkları halde “Allah'a ve ahiret gününe inandık” derler. Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; hâlbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar.”¹³⁶ buyurulmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî Hazretleri de yukarıdaki dizelerde cehennemi kişileştirerek içerisinin münafıklarla dolu olduğunu, toplum düzenine zarar veren böyle bir grubun kendisinde toplandığı için üstünlüğün kendisinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Cennet ise: “Tam tersi üstünlüğün kendisinde olduğunu çünkü “Allah'ı zikren ve fikren hatırından

¹³⁵ 3Âli İmran Suresi /180

¹³⁶2Bakara Suresi 8,9

çıkarmayan samimi tek kişilikli kulların kendisinde olduğunu” söylemektedir. Yukarıdaki hikmetlerle Hoca Ahmed Yesevî ihlaslı bir toplum inşasında münafık ve münafık tiplmeli insanlara dikkat edilmesini tavsiye etmiştir. Münafıkların yerinin cehennem olduğunu ifade ederken karşılığında kalbinde eğrilik bulunmayan Allah’ı zikreden zakir kulların yerinin cennet olduğu müjdesini vermiştir.

Cehennem orada tek durdu, cennet özrünü söyledi,

Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yezdân var.

Şüphesiz bilin, bu dünyâ bütün halktan geçer ha;

İnanma malına, bir gün elden gider ha.

Ata, ana, kardeşler nereye gitti, fikir eyle

Dört ayaklı tahta at bir gün sana yeter ha.

Dünyâ için gâm yeme, Hakk’tan başkasını deme,

Kişi mâlını yeme, Sırât üzerinde tutar ha.

Çoluk-çocuk, kardeş hiç kimse olmuyor yoldaş,

Yiğit ol garîb baş, ömrün yel gibi geçer ha.

Kul Hoca Ahmed ibâdet eyle, ömrün bilmem kaç yıl,

Aslını bilsen su ve toprak, yine toprağa gider ha.¹³⁷

Tarihi olayları ve şahsiyetleri değerlendirirken dönemin sosya ekonomik ve kültürel seviyeyi göz önünde bulundurmak çok önemlidir. Hoca Ahmed Yesevî yaşadığı dönemdeki topluma cennet ve cehennem kavramlarını ne kadar etkili bir şekilde aktardığını görülmektedir. Bu karşılıklı çekişmenin sonunda insanlara dünyanın geçiciliğini yine onların hayatından örneklerle anlatıyor. Kendilerinden daha önce yaşamış olan toplumları

¹³⁷ H.Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.140, s.284

düşüncelerini akletmelerini söylerken bu dünyanın sonunda bir ahiret hayatının varlığı noktasında uyarılarda bulunmaktadır.

Zenginliğin, evladın vb. dünyalık olguların her an bitebileceğini insanın tekrar diğer insanlarla eşit seviyeye düşeceği bir kabir yolculuğu kısmını hatırlatmaktadır. Son dizeyle de topluma çok etkili bir mesaj vermektedir insanın üç beş damla su ve topraktan ibaret olduğunu kibre, enaniyete kapılmamasını kendine özgü üslubuyla aktarmaktadır. Bütün bu mesajların toplumda etkili bir şekilde karşılık bulması için dil ve üslup çok önemlidir. Bu bağlamda Divan-ı Hikme'in dil özelliklerine bakmakta fayda var.

K. DÎVÂN-I HİKMET'TE DİL VE TÜRKÇE

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en etkili iletişim aracı olarak tanımlanmıştır. İlk insanın dünyada var olduğundan beri dil de varlığını sürdürmüştür. Nitekim Kur'an-ı Kerimde: "Onun kanıtlarından biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır."¹³⁸ Bu vesileyle insanlar topluluklar halinde yaşayıp toplumsal bir ortam oluşturma erdemine ancak dil ile ulaştıkları söylenebilir

Buradan hareketle dilin toplumsal birlikteliği sağlayan, toplumsal ilişkilerde insanlar arasında sıkı ilişkilerin oluşmasında katkı sağlayan önemli bir iletişim bağıdır. Tarihin değişik dönemlerinde toplumlar içerisinde buldukları buhranlardan kurtulmak için dili etkin bir şekilde kullanmışlardır. Yakın tarihimize baktığımızda Kurtuluş savaşı yıllarında yazılan eserlerle halkın birlikteliği sağlanmış, yapılan nutuklarla askerî güce güç katılmıştır. Bu bağlamda insan ya da insan toplulukları arasındaki anlaşmazlıkların kaynağı iletişim eksikliğidir. Toplulukları birlikte tutan işte bu dil yani iletişimdir.¹³⁹

Hoca Ahmed Yesevî de etrefindeki topluluklarla daha etkili iletişim kurabilmek için bölge insanının iletişimde kullandığı Türkçe'yi tercih etmiştir. Bu tercihinin ne derece isabetli olduğunu bugün daha iyi görebilmekteyiz. Aşağıdaki hikmetlerde bu durumu şöyle anlatmaktadır;

---

¹³⁸ 30Rum Suresi /22

¹³⁹ Ramazan İlbay," Dilin İnsan ve Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi" www.milliedebiyat.com, Erişim 12.9.2017

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi,

Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini,

Âyet hadîs anlamı Türkçe olsa uygundur,

Manâsına yetenler yere koyar borkünü...

Miskîn, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,

Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe'yi...¹⁴⁰

Hoca Ahmed Yesevî'nin içinde yaşadığı dönemde Türk toplumu bozkırda yarı göçebe hayatı yaşayan insanlardan oluşmaktaydı. Belki tasavvuf adına yeni yeni anlayışlar çıkıyordu ama Yesevî'nin hedef kitlesi olan Türk boyları arasında İslamiyet yeni yeni kök salıyordu. Bir toplumda dinsel ve kültürel değişim yapmanın en etkili yollarından birisi muhataplarının diliyle onlara hitap etmektir.

Toplumunu tanıyan, toplumun hassasiyetlerini bilen, toplumu etkilemesini beceren âdeta bir toplumbilimci olduğunu düşündüğümüz Hoca Ahmed Yesevi, dönemindeki diğer mürşitlerden farklı olarak halkın kullandığı dili kullanmayı tercih etmiştir. Edebiyat ve sanat dilinin Farsça olduğu, Resmî dilin Arapça olduğu bir dönemde Türkçe'yle etrafındaki Türk topluluklarına seslenmiştir. Halkın kullandığı dilin tasavvuf geleneği ve literatürüne de aktarılmasında Hoca Ahmed Yesevî'nin başarısı gözlenmektedir.¹⁴¹

Bütün bu değişim ve dönüşüm ekseninde Hoca Ahmed Yesevî Hazretleri söz konusu Türkçeyle tasavvufî şiirler söylerken bir diğer taraftan da kendisini Türkçe hikmetler söylediği için eleştiren âlimlerle mücadele etmiştir. Sürekli tekrar ettiği bir şey mücadelesini hep ilim meclisinden insanlarla yapmış olması. Ama bütün sıkıntılara rağmen Türkçe söylemekten etrafındaki insanların diliyle onlara hitap etmekten mutluluk duymaktadır. Bu arada eleştirilere de kulak asmadığı görülmektedir.

Yukarıdaki dizelerde kendisine karşı son derece özgüvenli davrandığını da söylenebilir. Fars dilini bilse de Türkçeyi güzel söylediğinden ve bu durumdan memnun olduğundan bahsetmektedir.

¹⁴⁰Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H. 69,s170

¹⁴¹Mehmet Fatih ÖZCAN, “*Divan-ı Hikmet*’te Türkçe ve Türkçecilik Üstüne”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu C.2*, s.858

Hoca Ahmed Yesevî'nin bu tutumu Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lugati't Türk adlı eserini Ali Şir Nevaî'nin Muhakemet'ül Lugateyn adlı eserleriyle Türkçenin ayakta kalması için verilen mücadeleyi bizlere hatırlatmaktadır.

Divan-ı Hikmet Kutadgu Bilig'den sonraki en eski İslami Türk edebiyatı örneğidir. Ayrıca eski halk edebiyatının birçok unsurunu kullanarak İslam'ı milli şekil ve vezinle ifade eden ilk eserdir. Divan-ı Hikmet, "Kutadgu Bilig" ve "Atabetül-Hakayik" eserlerindeki dilin devamıdır. Türkçeye sahip çıkmanın ötesinde içinden çıktığı, mensubu olduğu Türk milletine sahip çıkmak vardır. Halkına sahip çıkmanın ötesinde bir anlamda dinine sahip çıkmak vardır. Bütün bu çabalarla halkının gözünde itibar kazanmayı başarmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî İslam'ın öğretilerini, ilkelerini dünya ve yaşam anlayışını, ait olduğu milletin dili ile millete mal ederek anlatabilmiş, bunların benimsenmesini ve içselleştirilmesini hızlandırmış, daha kalıcı hale gelmesini sağlamıştır. Kendi milletinin kendi dili ile literatüre aktarmayı başarmıştır.

Bu bağlamda Hoca Ahmed Yesevî ile Türk dili ve edebiyatı irfan ve mana olarak birleştirilmiş bir değer yargısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk Edebiyatı'nın "İlk Türk Mutasavvıfı" şöhretini almayı başarmıştır. O, ana dilini mana diline getirebilmiş Türklerin "ruh hamurkârı, ortak mayası"dır.¹⁴² Öyle ki Hikmetleri'nin tesiri yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Bunu öğrencisi ve takipçisi olan Yunus Emre de şu şekilde görmek mümkündür.

Aşkın aldı benden beni

Bana seni gerek seni

Ben yanarım tünü günü,

Bana seni gerek seni¹⁴³

Yunus Emre

¹⁴² Kâşif Hamdi OKUR, "Yesevî Muhibbi Bir Hanefî Fakih: Sıgnâkî'nin İbadet Dili Anlayışı", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu C.2*, Aralık 2016, İstanbul, s.700

¹⁴³ Yunus Emre, "Aşkın Aldı Benden Beni", www.yunusemre.gov.tr Erişim 12.10.2018

Işkıng kıldı şeyda mini

Cümle âlem bildi mini

Kaygum sinsin tüni küni

Minge sin ok kirek sin¹⁴⁴

Ahmed Yesevî

Hoca Ahmed Yesevî “Türkçe yetersizdir” diyenlere cevabını Divan-ı Hikmetle fazlasıyla vermiştir. H.Ahmed Yesevî günümüzde de insanlığın ihtiyacı olan kardeşliği, dostluğu, vatan sevgisini anlatan hikmetleri Türkçe ile dile getirmiş sevgi ve hoşgörüyü dayalı sade ve temiz söylemleriyle bir buluşma noktası oluşturulmasını sağlamıştır.

Hoca Ahmed Yesevî, yeni bir dine geçmeye ve alışmaya çalışan göçebe Türk kavimlerinin hem Türklüklerini, dillerini muhafaza etmelerinde hem de İslamiyet’i kabul etmelerinde kilit bir rol oynamıştır. Ulusal birlik ve beraberliğin yanı sıra İslam ile bütünleştiren 12. yy’da evet diyerek Hoca Ahmed Yesevî günümüzde örnek teşkil edebilir.¹⁴⁵

L. DÎVAN-I HİKMET’TE BİREY VE TOPLUM

Toplumsal gelişimde bireyin, bireysel başarıları ve içinde bulunduğu topluma olan katkısı önemlidir. Toplumun ilerleme kaydetmesinde, bireylerin kişisel gelişimi ve davranışları, toplumun şekillenmesinde etkili faktörlerden birisidir. Bu bağlamda, birey ve toplum sürekli bir etkileşim halindedir. Bu etkileşme, bireyin hayata gözlerini açmasıyla-yeni psikolojik görüşlere göre henüz anne karnındayken başlar ve hayatın sonuna kadar devam eder. Bireylerin toplumun gelişimi için öncelikle kendi gelişimlerini sağlıklı olarak sağlaması gerekmektedir. Böylelikle toplum bireyi şekillendirirken birey de toplumu etkileyip değiştirebilir.

Toplum içerisinde kanaat önderi, halk bilgisi, gibi sıfatlarla anılan “iyi hayat”ı öne çıkaran, “güzel yaşama”yı öğreten kişilikler bulunabilir. Hoca Ahmed Yesevî de, yüzlerce yıldan beri, insanlığı iyiliğe, güzelliğe, mutluluğa, barışa ve adalete çağıran önemli bir kişiliktir. O iyilikle, güzellikle, adalet çağrısıyla, barış çağrısıyla ve samimi Müslüman olma

¹⁴⁴ Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H. 35,s.129

¹⁴⁵ Mehmet Fatih ÖZCAN, “Divan-ı Hikmet’te Türkçe ve Türkçecilik Üstüne”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, C2,Aralık 2016 İstanbul, s.784

çağrısıyla ideal bir toplum meydana getirme çabası içinde olmuştur. Bu bağlamda yapılan bu çabalarının nihai bir gayesi vardır o da mutlu bir birey ve yaşanılabilir bir toplum meydana getirmektir.

Divan-ı Hikmet bu bilgeliğin heyecanı olmuş, ahlak ilkelerini içeren, ilahi aşkın söylemsel bir tezahürdür. O bireyde olması gereken nitelikleri gönül dünyasından damıtıp satır aralarına nakşederken diğer taraftan da özgür toplumun değerlerini baltalayan riyakârlıkla, cahillikle, sahtecilikle vb. durumlarla mücadele etmiştir. Manevi önder olarak toplum karşısına çıkarak sosyal, kültürel ve ahlâkî değerlere ters düşen tembelliği irşat edenlerle, perişanlığı, yoksulluğu, miskinliği çalışmadan emek vermeden cennet pazarlayanlarla mücadele halinde olmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî'nin bireye ve topluma dair mesajları dikkatlice incelendiğinde görülecektir ki aslında o ahirete yönelik bir hayat nizamından ziyade bu dünyaya dair bir hayat felsefesi ortaya koymaktadır. Cahillikle mücadelesi bireyin bu dünyada mutlu olması içindir. Cimrilikle, bağnazlıkla, israfla, sahte şeyhlerle v.s mücadelesi tamamen yaşanabilir özgür ve müreffeh bir birey ve toplum yaşantısı içindir. Zaten ideal bir hayatın sonu da ulaşılmak için arzulanan bir ahiret hayatını getirecektir.¹⁴⁶

Hoca Ahmed Yesevi Hazretlerinin aslında en büyük özelliklerinden biri de insanların dünyaya tamahkârlığına gem vurmak olmuştur. Bu özellik tasavvuf geleneğinin bir yansıması olabilir. Ancak Hoca Ahmed Yesevî bu dünyanın geçiciliğini, göze hoş gelen nefsin istek ve arzularına hitap eden dünyevi melekelerle karşı bireyi dizginlemektedir. Bu dizginlemeyi aşağıdaki hikmetlerde görebilmekteyiz.

Mağrur olmayın, ey dostlarım, eğlenip

Gece gündüz yalan söyleyip, boşuna yatıp;

Can alıcı gelir imiş, bir gün yetip

Böyle yerde gâfil yürüse olmaz imiş.

---

¹⁴⁶Vefa TAŞDELEN, “Ahmed Yesevî’de Şahsiyet ve Değer Eğitimi”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu C2*, Aralık 2016 İstanbul s.1433

Dünya benim mülküm diyen sultanlara

Âlem malını sayısız yığıp alanlara

Yeme ve içme ile meşgul olanlara

Ölüm gelse bir vefa eylemez imiş¹⁴⁷

Yukarıdaki hikmetlerde toplumun büyük bir kesimine benlik duygusuna kapılmamaları yönünde çağrıda bulunmaktadır. Benlik duygusuyla oluşan kimi zararlı davranışların beraberinde başka zararlı davranışlara kapı aralayacağını belirtmektedir. Dünyada makam, mevki şan şöhret peşinde koşarken dünyadan göç edeceğini hesap edemeyen kesimler için ölümün bir ibret vesilesi olmaktan çıkabileceğini belirtmektedir. Öte yandan düşüncesinin toplum tarafından daha rahat kabullenilmesi için aşağıdaki hikmetlerle çağrısını devam ettirmektedir.

Mûsâ, İmran kalmadı, taht-ı Süleyman kalmadı,

Bin yaşlı Lokman kalmadı, dünyayı bırakıp giderim¹⁴⁸

Bu değişim ve dönüşüm algısını oluştururken diğer birçok hikmetinde olduğu gibi tarihte yaşamış önemli şahsiyetleri toplum hafızasına tekrar sunmaktadır. Hz. Musa gibi, Sultan Süleyman gibi dünyaya damgasını vuran şahsiyetleri örnek göstererek düşüncesini somut örneklerle sürdürmektedir. Hoca Ahmed Yesevî insanların dünyadan tamamen el etek çekmelerini istiyor gibi bir sonuç çıkarmamalıyız.

Nitekim böyle bir mistik anlayışta olsaydı yetiştirdiği erenlere değişik meslekler öğrenmelerini ve gittikleri yerlerde insanları bu doğrultuda eğitmelerini tavsiye etmezdi. İddiamız odur ki Yesevi dünyanın geçiciliğini ahiretin önemini vurgularken aslında dünyayı tamamen boşlayıp toplum düzenine zarar veren grupları uyarmaktadır.¹⁴⁹ Topluma yapmış olduğu çağrıyla dünya-ahiret dengesini oluşturup mutlu bir birey huzurlu, özgür ve müreffeh bir toplum inşa etmeye çalışmaktadır. Bu vesileyle toplumun önünde bulunan, toplum üzerinde etkinliği bulunan kimi kesimler için de ayrıca uyarılarda bulunmaktadır.

¹⁴⁷ Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.110, s.245

¹⁴⁸ Hoca Ahmed Yesevî, “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.70 s.180

¹⁴⁹ Vefa TAŞDELEN, “Ahmet Yesevî’de Şahsiyet ve Değer Eğitimi” , *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Sempozyumu C.2* s.1453

M. DÎVÂN-I HİKMET'TE MÜRŞİT VE SAHTE ŞEYHLERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Mürşid, doğru yolu gösteren kılavuz, gafletten uyandıran, insanlara doğru yolu bulmada rehberlik eden karizmatik lider anlamındadır. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye'ye ait ölçüleri hayata geçirerek bu ölçüleri nefsinde bizzat yaşayan ve müridlerini dinin esasları, dini hayat, tevhit ve marifetullah konusunda terbiye ederler. Mürid, mürşidine derin bir saygı duyar. Müridin mürşide duyduğu saygının sebebi mürşidin ona sağladığı herhangi bir maddi çıkar değildir. Onu müridin gözünde saygıdeğer kılan tek şey onun kişiliğidir. Müridin tercihi ve mürşidin teveccühünün temelinde mürşidin ehliyetine olan derin inanç yatar.

Mürşidin hayatı hareketli ve çalkantılıdır. Mürşitlik nefse hâkimiyet, feragat ve hizmet noktasında devamlı olarak müteyakkız olmayı gerektirir. Hayatı uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmediği bir fedakârlıktır.¹⁵⁰ Onlar toplum nezdinde karizmatik lider olarak kabul görürler. Karizmatik liderler toplumun mevcut durumunu eleştirmek için bir geleneğe idealize edilmiş bir geçmişe dayanabilir. Bu durumda lider yenilikçi ve değişimci konumunu sürdürmekle birlikte gelecekle ilgisini tamamen kesmeden kaybolmuş bir geçmişi veya yozlaşmış bir geleneği canlandırmaya çalışabilir.¹⁵¹

Karizmatik lider çevresindekileri kendinde çeşitli sezgiler bulunduğuna inandırabilir. Başkalarını kendine adadır ve buna dayanarak da o kişiler üzerinde etkide bulunur.¹⁵² Bu etkiyi ortaya koyarken kişisel çıkarları ön plana alabilir. Hoca Ahmed Yesevî'nin mürşitlerle ve şeyhlerle ilgili düşüncesi bu bağlamda oldukça önemlidir. Zira o İslam'ın en sade haliyle anlatılması ve anlaşılması yönünde çalışma sarf ederken toplumun diğer bireylerinin sahte mürşit ya da şeyhlerce kandırılmasına karşı çıkmaktadır.. Bu konuda Yesevî'nin görüşlerini en somut bir şekilde aktaran şüphesiz ki hikmetlerdir:

Kâdı olan âlimler, para-rüşvet yiyenler,

Öyle kâdı yerini sakar ateşinde gördüm.

Müftü olan âlimler, haksız fetvâ verenler,

Öyle müftü yerini Sırât köprüsünde gördüm.

¹⁵⁰ Joachim WACH, “*Din Sosyolojisi Açısından Mürşit ve Mürit İletişimi*”, Almancadan Çev. Battal Arvâsî, İletişim 2002/15 Güz, Gazi Ü. İletişim Fak.

¹⁵¹ İhsan ÇAPÇIOĞLU, M.Cem Salih, Nuran ERDOĞRUCA, “*Max Weber Sosyolojisinde Karizmatik Genel ve Dini Liderlik*”, www.academia.edu

¹⁵² Joseph H. FICHTER, “*Sosyoloji Nedir*” Çev. Nilgün ÇELEBİ, Anı Yay. Ankara 2012,s.216

Toplum içerisinde insanların değer verdiği kişiler arasında âlim, hoca ya da şeyh şeklinde algılandığı sonuçta bu sıfatlar dini hassasiyeti gözetilen ya da gözetmesi gereken grup olarak bilinmektedir Hoca Ahmed Yesevî bu hassasiyeti gözetmeyen dini kendi çıkar ilişkileri için kullanan insanlarla mücadele etmiştir. Adaleti tesis etmekle yükümlü kadıların ya çıkar ilişkisiyle haksız fetva veren müftülerin yerinin cehennem olduğu uyarısını yaparken içinde bulunduğu toplumu bu tip insanlara karşı uyarmaktadır. O dönemin sosyal şartlarından kesitler de sunuyor. Öyle ki toplumun adalet sisteminin yozlaşması ve dinin kişisel çıkarlara alet edilmesi toplumun içten çürümüşüne sebeptir. Bütün bu yanlışların gözleyip toplumun bu konudaki hassasiyetini artırma görevini üstlendiği görülmektedir.

Âlimim diye kitap okur Manâsını bilmez,

Çoğu ayetin Manâsını aslâ bilmez,
Büyüklenme, ben-benliği dini tutmaz,
Âlim değil câhildir dostlarıma.

Yukarıdaki dizelerde bugünün İslam dünyasının en büyük sosyal ve kültürel sıkıntısı olan okumama hastalığına yönelik hikmetleri görmekteyiz. Manasını bilmeden okunan Kur'anın insanın kurtuluşuna vesile olamayacağını belirtmektedir. Ve ayrıca ilim ehlindeki kibrin insanı nasıl bir felakete sürükleyebileceğinin ikâzını yapmaktadır. Öyle ki şeytan da ilim sahibiydi fakat büyülenmesi onu melek konumundan şeytan konumuna itmiştir. Hoca Ahmed Yesevî büyülenmenin kibrin âlimlerde olmaması gerektiğini ilim ile ahlâkın, mütevazılığın bütünleştiğinde âlim olmasının anlamlı olacağını vurgulamaktadır.

Dünyâ benim diyenler, cihân mâlini alanlar,
Kerkenez kuşu gibi olup o harâma batmışlar.
Molla, müftü olanlar, yanlış fetvâ verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler.

Kul Hoca Ahmed bilmişsin, Hakk yoluna girmişsin,
Hakk yoluna girenler Hakk cemâlini görmüşler.¹⁵³

---

¹⁵³Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.93, s.206

Yukarıdaki dizelerde H.Ahmed Yesevî dünyaya düşkünlüğü helal haram gözetmeksizin mala mülke sahip olanları ilginç bir benzetmeyle kerkenez kuşuna benzetmektedir. Bu şekilde somut bir benzetmeye gitmesinin nedeni kerkenez kuşlarının ekseriyetle tarla faresi ve köstebek avlayarak beslenen bir kuş türü olduğu anlaşılmaktadır. Yesevî Hazretleri toplumuna verdiği mesajda harama batanların kerkenez kuşu gibi necis şeylerle beslendiğini dile getirmektedir. Haramın temizi olmaz mesajını vermektedir.

Topluma yön verecek, onu aydınlatacak, hak yolunda adalet çizgisinde yürüyerek örnek olacak ilim sahibi insanların gösteriştan haramdan uzak yaşamaları gerektiğini gerçekten ahlak ilkeleri ile mücehhez olmalarının lüzumlu olduğunu vurgulamaktadır. Hak yolunda samimiyetle yürüyen sadıkların güzelliklerle karşılaşacağını Hakk cemâlini görme seviyesine kadar çıkabileceklerini vurgulamaktadır.

Başına sarık vurur ilmi yok neye yarar,
Oku yok yayını çeker âhir zaman şeyhleri,
Alayından al eyler muameleni mâl eyler
Sâhipsiz ömrünü yel eyler âhir zaman şeyhleri

Şeyhlik uludur Hazret'e ulaştıran iştir,
Aş vermez bağı taşıtır âhir zamân şeyhleri,
Miskîn Ahmed nerdesin Hakk yolunda ne edesin,
İlmin yok ne hâldesin âhir zamân şeyhleri.¹⁵⁴

Tasavvufta manevi bir eğitim görmüş; irşad, icazet ve liyakatini haiz, Hz.Peygamber'e ulaşan bir silsileye sahip kişiler hakkında kullanılır.¹⁵⁵ Yukarıdaki hikmetlerde de H. Ahmed Yesevî şeyhlerle ilgili eleştirisini dile getirmektedir. İlimsiz irfansız şekle önem veren dini kendi çıkarlarına âlet eden, çıkarıcı ve bencil bir güruhtan yakınmaktadır. Çağımızın en büyük din toplum münasebetlerindeki sıkıntılardan birisidir. Dış görünüşle insanların dini duygularının istismar edilmesine karşı çıkmaktadır. Şeyhlik ulu bir makamdır öyle ki Allah'a ve peygamberine yakınlaştıran bir makamdır. Ancak ihlas ve samimiyetle ulaşılabilecek böyle ulvi bir makamın riyakar insanca işgal edildiğini dile getirmektedir.

¹⁵⁴ Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H127 s.258

¹⁵⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, “Şeyh veya Mürşid” ,*Altınoluk Dergisi*, 1995 - Mayıs, S. 111, s.32

Hoca Ahmed Yesevî yukarıdaki dörtlüklerde muhataplarına sesleniyor ki bu sesleniş asırları aşır günümüz Müslümanlarında yankı bulması gerekiyor. Gerek etrafındaki samimi mü'minlere gerekse günümüz insanına beni dinleyin ben size gerçek şeyhteki özellikleri sayayım diyor. Dünya malını sevmeyen, gece gündüz Allahı zikreden bu zikirle cehenneme girse ateşi hissetmeyen o derece samimi bir Müslüman tiplemesidir.

Eğer bu özellikleri taşıyorsa onun aklına ahmak deyin aklını kullanmasını tavsiye edin. Son olarak tarihi uyarısında bulunurken Kuran ve sünnet yolunda ilerleyen peygamberi bir hayatı örnek alan kişilerin maşukuna erişebileceği uyarısında bulunmaktadır.

Gerçek şeyh olsa, dünya malını sevmez, bilin,

Vücudu girse, cehennem içre yanmaz, bilin

“Allahé deyip geceleri uyumaz, bilin,

Yüzünü görsen dolunay gibi olur imiş¹⁵⁶

Yukarıdaki hikmetlerde şeyh olmanın şartları/sıfatları dile getirilmektedir. Ona göre şeyh dünya malını sevmez, geceleri uyumaz ve yüzü nurlu olur. Kişiyi manevi olarak çöküntüye iten riyadan da uzak olur.

N. DÎVÂN-I HİKMET’TE RİYA VE ZARARLARI

Allah için yapılması gereken amel ve ibadeti kullara gösteriş olsun diye yapma anlamında ahlâkî bir terim olan riyâ “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma olarak açıklanmaktadır. Tanrı’nın buyruklarına uygun davrandığını göstererek kendini iyi bir Müslüman olarak tanıtmayı, böylece halk arasında hak etmediği bir yer edinmeyi, bu yolla çıkar sağlamayı isteyen kimsenin tutum ve davranışı” olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁷

Her toplumda insanların nasıl davranmaları gerektiğini bildiren çeşitli toplumsal ve dinsel kurallar bulunmaktadır. İnsanlar dünyaya gelme süreciyle birlikte sosyalleşme süreçleri başlamaktadır. Bu süreç içerisinde belli kurallara göre hareket ederler. Bazen kendilerinden beklenen hareketin dışına çıktıkları görülebilir.

¹⁵⁶ Hoca Ahmed Yesevî “Divan-ı Hikmet”, a.g.e. H.147, s.309

¹⁵⁷ Ahmet KARTAL, “Ahmed-i Yesevî’de Kişiyi Allah’tan Uzaklaştıran Bir İlet: Riyâ” *1. Uluslararası H.Ahmed Yesevî Sempozyumu*, Ankara, 2017 s.467

Bu bağlamda sosyolojide toplumsal normlara göre hareket edenlerle ilgili olumlu sapma nitelmesi yapılır, yani kişilerin daha erdemli davranış normlarına doğru yönelmesidir. Olumsuz sapma ise onaylanmayan aşağı ve yetersiz davranış örüntüleri anlamına gelmektedir. Olumsuz sapma davranışı içerisindeki bireyler toplumun genel ahlak kurallarının dışına çıkarken toplumsal değerleri kendi çıkarları için kullanmaktan geri durmazlar. Olumsuz sapkın kişiler genellikle toplumu tarafından aşağı sosyal statülere yerleştirilirler.¹⁵⁸

İslam dini mükemmel bir insan sağlıklı bir toplum inşasında kimi zararlı davranışlara karşı tavrı almıştır. Riyâ konusunda Kur'an-ı Kerimde: “Ve bunlar Allah’a ve ahiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için sarf edenlerdir. Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır.”¹⁵⁹ Bir başka ayette ise : “Vay haline o namaz kılanların ki, Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar.”¹⁶⁰ Bu anlayış çerçevesinde baktığımızda aynı zamanda ahlak kitabı olan Divan-ı Hikmet’teki hikmetlerin bu doğrultuda yazıldığı anlaşılmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî mallarını ve her türlü sermayesini gösteriş için kullananları eleştirmiştir. Bu düşünce doğrultusunda;

“Zâlimleri şikâyet etme, zâlim kendin,
Huyun riyâ, etki etmez halka sözün,
Dünyâ malını dolu verdim doymaz gözün,
Harîsleri “Siccin” içine saldım ben işte.¹⁶¹

Riyakâr insanların diğer insanlar üzerinde herhangi bir etkisinin olmayacağından bahsederken asıl problemin kendisinde olduğundan bahsetmektedir. Riyakârlık insanda öylesine bir tamahkârlık durumu ortaya çıkarır ki bu tür insanların ne yapılsa gözü doymaz.

Aşkını bağıcı gezmeden âşık olunmaz,
Hakirlik-ağlamaklık çekmedikçe nefsin ölmez,
Bir damlaya râzı olmadan o inci olmaz,
Râzı olup hâs cevherinden aldım ben işte.¹⁶²

Riya öyle zararlı bir kötü haslettir ki ondan kurtulmak için nefsin çok da hoşuna gitmeyen hakirlik gibi ya da ağlamaklık gibi durumlara düşmeden kişi bundan kurtulamaz.

¹⁵⁸ Joseph H. FICHTER, a.g.e Çev. Nilgün ÇELEBİ, s.219

¹⁵⁹ 4Nisa Suresi/ 38

¹⁶⁰ 107 Maun Suresi /4-6

¹⁶¹ Hoca Ahmed Yesevî “Divan-ı Hikmet”, a.g.e. H.10, s.73

¹⁶² Hoca Ahmed Yesevî “Divan-ı Hikmet”, a.g.e H.12, s.76

Tamahkârlığı bırakmalı deniz içerisinde damlaya razı olmalı. Zira bu kötü davranış sürdüğü sürece kılınan namazların, oruçların vb. ibadetlerin faydası olmayacağı vurgulanmıştır.

Gerçek gönülde namâz kıl ki Allah bilsin,
Halk içinde rüsvâ ol ki âlem gülsün,
Toprak gibi hor görül ki nefsin ölsün,
Himmet versen nefsimi yenip ağlasam ben¹⁶³

Kul Hoca Ahmed nasîhatı özüne eyle,
Ey habersiz halkı bırakıp özünü bil,
Dağdan ağır günâhın var özüne gel,
Hakk cemâlini göstermese perîşân olunur¹⁶⁴

Riya her türlü ibadetin samimiyetine gölge düşüren bir manevi hastalıktır. Bu hastalığın en çok görüldüğü yer de ibadetin topluma açık yapılan bölümlerinde görülebilir. Örneğin namaz gibi, zekât gibi... Kişi birilerini yargılamadan önce empati kurarak kendi durumunu gözden geçirmelidir. Kişi kendini düzeltirse toplum düzelecektir. Sonuç olarak riyakâr birey ve dolaylı olarak riyakâr bir toplumun ortaya çıkmaması için Hoca Ahmed Yesevi hazretleri bir insan için çok zor olanı tercih ederek insanların önce kendi nefislerini sorgulamaları gerektiğini ifade etmektedir.

O. DÎVAN-I HİKMETTE SÛFİ TİPLEMELERİ

Tasavvuf yolunda nefis mücâhedesini sürdürmekte olanlara mürîd ve mutasavvıf, bu mücâhedeyi tamamlayıp kemâle ermiş olanlara sûfî denilmektedir.¹⁶⁵ Tarih boyunca tasavvufi düşünce insanı Allah'a vasıl kılmış, Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Bahauddin Nakşibend gibi Türk dünyasının da yakından tanıdığı büyük sûfileri yetiştirmiştir. Bunun neticesi olarak tasavvuf erbabı halkın gözünde büyük bir sevgi ve iltifata mazhar olmuştur. Öyle ki sufilerin halkın gözündeki yeri sultanlardan bile yüksek olmuştur.

Halkın maneviyat büyüklerine gösterdiği bu saygı ve sevgi sebebi ile kötü niyetli pek çok kimse sûfî kılığına bürünerek insanların güzel duygularını şahsi çıkarları için istismar etmişlerdir. Sûfîler hem şiirlerinde hem de eserlerinde sahte sufilerin özelliklerini ortaya

¹⁶³Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.53,s.142

¹⁶⁴Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H110,s.206

¹⁶⁵Reşat ÖNGÖREN, “*TDV İslam Ansiklopedisi* “sûfî” mad”. C.37 2009, Ankara, s.471

koymaya çalışmışlar, gerçek sufiler ile sufi geçinenlerin özelliklerini ayrıntıları ile açıklamışlardır.

Sufilere göre İslam tarihinin her döneminde Müslümanların çektiği sıkıntıların baş sebebi iyi yetişmemiş, haris dünya meftunu âlim ve sufi kesimlerinin ortalığı kaplaması, böylece hem kendilerini hem de Müslümanları yoldan çıkarmalarıdır. Bu durum maalesef bugün dahi geçerliliğini sürdürmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin manevi takipçilerinden, Yesevîliğin devamı durumunda sayılabilecek olan Nakşiliğin önde gelenlerinden İmam Rabbani aynı gerçeği Hindistan coğrafyasında şöyle ifade etmiştir:

“Din büyüklerinden birisi şeytanı boş otururken gördü. Şeytan insanları yoldan çıkarmak ve vesvese vermekle zihnini meşgul etmiyordu. O zât bu işin hikmetini sordu. Şeytan: Bu dönemde kötü âlimler bana çok yardım ettiler ve beni bu işle uğraşmaktan kurtardılar, diye cevap verdi. Gerçekten de bu dönemde din işlerinde zuhûr eden gevşeklik, yağcılık (ikiyüzlülük) ve dini yayma konusundaki her eksiklik, kötü âlimlerin ve niyetlerinin bozukluğundandır der.¹⁶⁶ Hoca Ahmed Yesevi de bu durumu aşağıdaki dizelerle ifade eder;

Görünüşü sūfiye benzer, kîyâmetten korkmazlar;

Günâh ve harâm hâsılı, günâhlardan ürkmezler,

Riyâ tesbîhi elinde, ağlayıp yaşını dökmezler;

Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.¹⁶⁷

Sūfi olmayıp neylesin evde yapacak işi yok,

Sūflik iddiası eder halka vermeğe aşî yok,

Ah-vah derler yine gözünde damla yaşî yok,

Sūfi-nakş oldun velî, aslâ müslümân olmadın.¹⁶⁸

Yukarıdaki hikmetlerde ve sözkonusu konuyla ilgili diğer hikmetlerde toplum içerisinde sūfiyim diye gezen tiplerini çok iyi gözlemlemiş. Yapılan yanlışları dile getirirken gerçek

¹⁶⁶Süleyman DERİN “Sufi Yolunun Korunması: Divan-ı Hikmet'te Sufi Kılığına Bürünenlerin Özellikleri” *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu 2*. Cilt s. 1258

¹⁶⁷Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.18,s.87

¹⁶⁸Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e. H115 s.241,242

sûfilîğin nasıl olması gerektiğini de ifade etmektedir. Sahte sûfilerin riyakârlık tesbihiyle gezdiğini dile getirirken dış görünüşle insanların aldatıldığına dikkat çekmektedir. Bu tip insanların bu dünyada insanlara hiçbir faydasının olmadığı gibi ahirette de yalnız kalacakları ifade edilmiştir. Birçok meselede olduğu gibi sûfi tiplmesi konusunda da toplum dolaylı olarak bu tip insanların samimi duygularını sömüren sahtekârlara karşı uyarılmaktadır.

Ö. DÎVAN-I HİKMETTE HELAL-HARAM OLGUSU

Din, kişi ve toplumlar üzerinde etkili olan ve onlarla varlığını devam ettiren bir müessesedir. Bu sebeptendir ki, insanların helal ve haram telakkilerini etkilemekte hatta şekillendirmekte ve tesbit etmektedir. Öyleyse din ile sıkı bir ilişki içinde olan helal ve haram kavramlarının ortaya çıkışını dinin, dolayısıyla insanlığın tarihine kadar gerilere götürmek mümkündür.

Tarihin hiç bir döneminde dinsiz bir toplum olmadığı gibi, helal ve haramları bulunmayan bir din de görülmemiştir. Var olan her helal ve haram telakkisi, menşei itibariyle, ister beşeri ve ilahi olsun, isterse toplumsal bir gereklilik veya kültürel bir kalıtım olarak nakledilegelmiş bulunsun, uygulamada mutlaka dini bir görünüm sergilemiş; her devirde dini bir değer olarak kabul edilmektedir. Tarihin ilk devirlerinden bugüne kadar, toplum halinde yaşamak zorunda olan insanlar, kendi aralarındaki düzeni sağlayabilmek için belli prensiplere sadık kalmak mecburiyetini hissetmişlerdir. İnsan hakları ve hürriyeti konusunda yoğunlaşan toplumsal sorumluluk, kişilerin karşılıklı fedakârlık anlayışına dayalı bir hayat tarzını benimsemesine yol açmıştır.

Sınırsız bir hürriyet, sonsuz bir hak anlayışı, tarihin hiç bir döneminde yaşama şansına kavuşmamıştır. İnsanlar, kendileri için istedikleri şeylerin başkalarının da arzu edebileceğini, makul karşılama ve asgari müştereklerde bir araya gelmek durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda dini gelişim ve dini davranış seviyeleri açısından dini içselleştirme biçimleri önemi bir harket olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlar bireysel ve toplumsal yaşayışlarını bir yandan kendi milli değerleri ve tecrübeleri, örf ve adetleri doğrultusunda düzenlemeye çalışmışlar, diğer yandan da ilahi kaynaklı emir ve yasaklara dayanmayı ihmal etmemişlerdir. Netice itibariyle insanlar arası ilişkiler ile Tanrı-insan münasebetleri, iki temele dayalı olarak gelişmiştir. Ancak ilahi kaynaklı hükümler,

insanlar arası ilişkilerin, Tanrı-kul iletişiminin esas unsurunu teşkil etmiş, insanların düşünce yapıları, yaşayış tarzları üzerinde etkili olmuştur.¹⁶⁹

Birlikte yaşamak insanların tabii bir özelliği olduğuna göre insanlar arasındaki ilişkiyi düzene koyacak elbette ilahi bir otoriteye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da Allah'ın yasakladığı zararlı davranışların terk dilmesiyle aşılabılır. Çünkü böyle bir otorite olmazsa toplum kısaca kaosa sürüklenir.¹⁷⁰ Nefsini tam olarak terbiye edebilen kişi, güzel ahlak sahibi, dinde fakih, dünya işlerinde zahid olduğu gibi, kalbi de marifet nuru ile nurlanmıştır. Ancak, her terbiye edilen nefis, bu vasıfları kazanmayabilir. İnsana düşen görev, nefsinin kabiliyeti ne olursa olsun, nefsini terbiye etmesidir.

Nefis, tam manasıyla terbiye edildiğinde, dini emir ve yasaklara uyabilmekte ve yaratıcısını da memnun edebilmektedir.¹⁷¹ Bu bağlamda din ve dindarlık tipleri konusunda yaptığı çalışmalarla psikoloji çevrelerini derinden etkileyen Amerikalı psikolog Gordon W. Allport'un yaptığı dindarlık tipolojisi ve dinsel önyargı konularında yaptığı çalışmalar çok önemli bir meseleyi dikkate sunmaktadır. Gordon W. Allport dindarlık tipolojilerini içsel ve dışsal olarak iki zıt gruba ayırmaktadır. Dışsal dindarlık bireyin dini kendi kişisel çıkarları için kullanmasına dayandırmaktadır. İçsel dindarlık ise dışsal dindarlıkla tamamen zıtlık içerisindedir.¹⁷²

Buna mukabil, değişik kaynaklarda “fonksiyonel din” olarak da adlandırılan dışsal dindarlık yaklaşımında, dinî değerler birinci derecede öneme haiz bir konumda değildir. Bu yaklaşımda din ya da dindarlık, daha çok, kişisel istek arzuların etkisiyle makam, mevki, para vs, amaçlara ulaşmada araç durumundadır.

Bu noktadan hareketle ifade dış güdümlü ya da dışsal dindarlık anlayışındaki tipler, kendi istek ve arzuları için dinin temel ilkelerini değiştirmeyi ya da dini yaşantılarına uygun hale getirmeyi göze alabilen bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. İç güdümlü ya da dini değerleri içselleştirmiş dindarlıkta ise yukarıda bahsedilenlerin tam tersi söz konusudur. Maddî potansiyeli ve ihtiyaçları ne olursa olsun içtenlikle dini değerlerine sahip çıkmayı yeğlemektedir. Nitekim Ku'ran-ı Kerimde bu tiplerle ilgili Müslümanlar uyarılmış özellikle dışsal güdümlü tiplere karşı toplum uyarılmıştır.

¹⁶⁹ Mustafa ERDEM, İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma , Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Derg. C33 s152

¹⁷⁰ İbn-i Haldun, “Mukaddime”, Çev. Halil KENDİR, C.1 2004, Ankara s.81

¹⁷¹ İlhan TOPUZ, “ Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar -Dini Yaşam Biçimleri”, *Marife*, Yaz 2011, s.162

¹⁷² Gordon W. Allport, “Birey ve Dini” ,Çev: Bilal Sambur, Elis Yay., Ankara 2016

Kur'an-ı Kerim'de: "Onlardan öyleleri vardır ki, dillerini kitaba doğru eğip bükerek, siz onu (bu okur gördüklerini) kitaptan sanasınız diye. Oysa o kitaptan değildir. "Bu Allah Katındandır" derler. Oysa o, Allah Katından değildir. Kendileri de bildikleri halde Allah'a karşı (böyle) yalan söylerler.¹⁷³ Öte yandan bir başka ayette de ibadetlerini içtenlikle yerine getirenler içten ve samimi kullar için mükâfatın sınırsız olduğu vurgulanmıştır: "Fakat iman edip sâlih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır."¹⁷⁴

Divan-ı Hikmet de din toplum münasebetleri noktasında insanların dini kaynaklı emir ve yasakları doğru algılamalarını öncelik kılmış. Dinin öğretilme işlevini yürüten insanların da dini emir ve yasaklar karşısında hassas olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Öyle ki bu konumdaki insanların dinin yasaklarıyla hemhal olmalarını oldukça yanlış bulmuş ve bunu Kur'an-ı Kerimde olduğu gibi ikiyüzlülük olarak nitelendirmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî bu bağlamda gerçek bir müslümanın Allah'ın emir ve yasaklarına tam bir teslimiyetle bağlanması gerektiğini vurgularken müridlerine samimi bir dille çağrı yapmaktadır.

Söyleyim size, dostlarım, kimler gelip gidesi,

Müslümanlar gönlünden mihrîbânlık gidesi.

Müslümanız diyeler, haram-şüpheli yiyeler,

Yemem diye hem inkâr eder, âhir zaman belgisi¹⁷⁵

Davranışların benimsenmesinin içselleştirilme ile sonuçlanmadığında insanlara ahlaki ve dini değerlerin dışına daha kolay çıkmaya meyilli oldukları anlaşılıyor. Hoca Ahmet Yesevî'de bu davranışın içselleştirildiği yukarıdaki hikmetlerden anlaşılıyor. Helal-haram noktasında oldukça keskin bir duruş sergilemektedir. İçinde yaşadığı toplumda böyle bir hassasiyetin köreltiğini ve bu durumdan oldukça şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır.

Âhir zaman Müslümanı hem namaz, oruç, zekat vs. ibadetleri yerine getirip hem de haram yemeyi tam bir münâfıklık alameti olarak görmektedir. Âlimlerin böyle bir davranış içerisinde oluşunu ise dini kaybetmeye kadar varan bir tehlikeli durum olarak görmektedir.

---

¹⁷³3 Al-i İmran Suresi/78

¹⁷⁴ 95 Tin Suresi/6

¹⁷⁵ Hoca Ahmed Yesevî "Divan-ı Hikmet", a.g.e H.181, s.369

Sonuç olarak gerçek Müslümanlığın İslam dininin emir ve yasaklarından olan helalinden yemek ya da haramdan uzak kalma olgusu Hoca Ahmed Yesevî için olmazsa olmaz bir tutumdur. Buna dikkat edilmemesinin ahir zaman alametlerinden olduğunu vurgulamaktadır.

Toplumun ön planında tutulan insanlarda helal-haram olgusu yerleşmediği zaman toplumun alt katmanlarındaki insanların hakkını kendi lehlerine kullandıkları görülebilmektedir. Bu da ideal toplum çerçevesinde toplumun dinamiklerini olumsuz etkileyen bir durum ortaya çıkarmaktadır.

P. DÎVÂN-I HİKMET’TE KABİR, ÂHİRET, HESAP

Yaratılan bütün varlıklar için kaçınılmaz bir hakikat olan ölüm, en çok insanoğlunun dikkatini çekmiştir. Bu sebeple insan, ölümü hem merak etmiş hem de diğer varlıklara göre farklı şekillerde algılamıştır. Ölüme değişik anlamlar yükleyen insan, dünyadaki yaşam tarzına göre ölüm konusunda söz ve eylemlerini biçimlendirmiştir. Ölümden korkanlar olduğu gibi, onu aşk ile karşılayanlar da olmuştur. Özellikle yüce, aşkın, kutsal kabul ettikleri Allah inancına sahip insanlar, ölümden korkmalarının yanında, onu hayatın bir gerçeği olarak kabul etmişlerdir.

Hoca Ahmed Yesevî, ölümü yüce sevgilisine karşı çektiği hasreti sona erdiren bir sebep olarak görmektedir. Ona göre ömrü bu hasretle geçmiş, dolayısıyla nefesine uyararak Rabbinin emirlerine tam manasıyla uymadığı için de dünya hayatının hakkını vermemiştir. İşte ölüm, hem nefesine uymayı sonlandırdığı hem de Rabbine olan hasreti bitirdiği için sevimli bir haldir. Dünyada iken bu hali yaşamak, ancak ölümlle mümkün olabilir.

Hoca Ahmed Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’inde pek çok yerde “Ölmeden önce ölünüz.” anlayışına rastlamak mümkündür. Öyle ki, şiirlerinde kendisinin ifade ettiği gibi altmış üç yaşına geldiğinde toprağa girdiği ve duygusunu bizzat tecrübe ettiği anlaşılmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî’nin terennüm ettiği ölümden asıl maksadı; “manevî hastalık” kabul edilen kibir, gurur, enaniyet, haset, kıskançlık gibi duygu ve düşüncelerin dizginlenmesi, hâkimiyet altına alınması ve nihayet etkisiz hale getirilmesi olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim aşağıdaki dizelerde Hoca Ahmet Yesevî şöyle seslenmektedir;

“Külli men aleyha fan” âyetinde,

Bir Allah’dan başka mahlûk ölür imiş,
İsrâfil Sûr’u alıp üflediğinde,
Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş.

Hoca Ahmed Yesevî bu dizelerle Allahtan başka tüm mahlûkatın ölümlü olduğunu bunun kaçınılmaz bir gerçek olduğunu vurgulamaktadır. Ahiret ve yeniden diriliş vurgulanırken ahiret hayatının başlangıcına vurgu yapmaktadır. Hesap ve sonrası için çarpıcı açıklamalarda bulunan Hoca Ahmed Yesevî etrafındaki topluluğa da özellikle kaçınılması gereken yasaklar ve öncelik vermesi gereken ibadetlerden bilgi vermektedir. Verilecek bir hesap ve sonrasında cehennem ateşi görüldüğünde kişinin çaresiz bir şekilde çılgınlık atacağını söylemektedir. Böylece kıyamet ve ahiret sahnesini gözünde canlandırmaktadır.

Bütün halklar Âdem Ata’ya doğru ardınca gidince,
“Ey babamız şimdi bizi kolla” deyince,
“Ruhsat yok, benden geçti evlat” deyince,
“İbrâhim’e gidelim”deyip söyler imiş

Alıp gel ümmetini dergâhıma,

Bağışlayım hepsini ben sizlere,

Dâhil eyleyim hepsini cennetime

Böyle diyerek Hakk’tan nidâ gelir imiş¹⁷⁶

Yukarıdaki dizelerde kıyamette yaşanılacağına inanılan bir sahne çok çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır. İnsanların kabir hayatından sonra ahiret hayatını çok çetin bir şekilde atlattıktan sonra hesabı verememeleri üzerine kurgulanmış bir sahneden bahsediyoruz. Hoca Ahmed Yesevi hazretleri Hz. Âdem, Hz İbrahim ve Hz. Musa gibi peygamberlerin son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) şefaath noktasında ümmetine yardımcı olmasını dile getirirken. Rabbimizin efendimizin duasını geri çevirmediğini aktarmıştır.

Öyle ki efendimizin duası içine asi kulların da gireceğini ve bağışlanacağını dile getirmiştir. Burada mesaj çok açık ve nettir. Etrafındaki topluluğu kıyamet, ahiret ve hesap

¹⁷⁶Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, H.108,Haz. Hayati BİCE a.g.e, s.238

gibi kavramlarla motive ederken tamamen ümitsizliğe kapılmamaları gerektiği noktasında da müjde vermektedir.

R. DÎVÂN-I HİKMET’TE TARİKAT-DİN İLİŞKİSİ

İlahiyat terminolojisinde genel olarak “dîn”,”mezhep”,tarikat gibi kavramlar söz konusu iken din sosyolojisi sosyal grup ve sosyal hareket kavramlarından hareketle “dînî grup” ve dînî hareket kavramlarını kullanır.¹⁷⁷ Tarikat, aynı mezhebe mensup insanların dini alandaki manevi açlığını doyumak gayesiyle oluşturdukları gruplaşma diyebiliriz.

Tarikatlar mezhepler içerisinde dinin farklı yorumlanması ya da mevcut duruma karşı çıkarak oluşturdukları anlayış biçimidir. Mezhep olarak aynı mezhebe mensup kişilerin tarikat olarak farklılık gösterdikleri ya da hiçbir tarikata aidiyet duygusuyla bağlanmadıklarını görebiliriz. Diğer dinlerde mezhep kavramı daha radikal bir tutum sergilemektedir. Örneğin Hıristiyanlıkta mezhepler sadece kendilerinin hak olduğunu diğer mezhepleri batın olduklarını ileri sürerler. Gerek mezhepler gerekse tarikatlar karizmatik liderler etrafında şekillenir ve varlıklarını sürdürürler. Liderler geliştirdikleri yeni anlayış doğrultusunda etraflarına insanları toplayarak yeni bir hareket meydana getirirler.

Hoca Ahmed Yesevî bu bağlamda içinde yetiştiği toplumun İslam anlayışına ve İslam'ın anlatılmasındaki üsluba karşı çıktığı için böyle bir hareketi meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Hoca Ahmed Yesevî Kuran ve sünnete son derece bağlı birisidir. O geliştirdiği tarikat anlayışında bireylerin önce islami anlamaları, özümsemeleri gerektiğini vurgularken aşağıdaki dizeler kaleminden satırlara dökülmüştür;

Tarikate şeriatsız girenlerin,

Şeytân gelip imânını alır imiş.

Hoca Ahmed Yesevî yukarıdaki dizelerde herhangi bir tarikate mensup olmanın öncelikli adımlarının olduğunu ve adımların atılmaması durumunda kişinin felaketle karşılaşabileceğini vurgulamıştır.

İşbu yolu Pîrsiz iddia eyleyenleri,

Şaşkın olup ara yolda kalır imiş.

---

¹⁷⁷ Vejdî BİLGİN , “Çağdaş Bir Fenomen: Yeni Dînî Hareketler”, *Din Sosyolojisi*: Editör Mehmet BAYYİĞİT, Palet Yay. 2013 s.309

Dini hareketlerde karizmatik lider çok önemlidir. Hoca Ahmed Yesevî için karizmatik lider Hz. Muhammed'den başkası değildir. O tüm söylemlerini peygamberimizin sünneti ve hadisleri doğrultusunda söylediği için fikir menbanı ayet ve hadisten alan Yesevî Peygamberimize son derece bağlı bir mürit gibi kendini görmektedir. Günümüz İslam toplumlarında görülen peygambersiz bir din anlayışına Yesevi yukarıdaki dizelerle cevap vermektedir. Pîrsiz menzile ulaşmanın mümkün olmadığını her insanın mutlaka pirine bağlı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim aşağıdaki dizelere dikkat edilirse;

“Elest’ şarâbını Pîr-i Kâmil doyasıya verdi,
İçiverdim mikdârım kadar koyuverdi,
Kul Hoca Ahmed içim dışım yanıverdi,
Tâliplere inci-cevher saçtım dostlar.¹⁷⁸

Tarikatte hedefe ulaşmanın en önemli yollarından bir tanesi de mürşidin icazetli ve iradeli olmasıdır. Zaten bu özellikleri taşımayan kişinin başarılı olması imkânsızdır. Ayrıca bu tiplerden uzak durulması istenmektedir. Bu tür insanların diğer müritler üzerindeki olumsuz etki ortaya koyabileceği üzerinde durulmaktadır. İkinci dördlükteki iradeyi ve icazet ehline sözü bugünkü İslam toplumlarında karşılığı olan bir meseledir. Öyle ki icâzet ehli olmayan mürşitler müritlerinin aklına ve beynine hükmedebilirler.

Ey dostlar, hiç bilmedim ben yolumu;
Saâdete bağlamadım ben belimi;
Mâsivâdan hiç çekmedim ben dilimi;
Câhilliğim beni rezil eyler imiş.

Nitekim yukarıda bahsedilen gibi tarikata hazırbulunuşluk düzeyine ulaşmadan girilirse kişinin cahilliği onu rezil edermiş. Tarikatlar dünyevileşmenin değil manevileşmenin doruk noktaya ulaştığı yerler olmalıdır. Oralarda madde değil mana ön plandadır. Masivadan yani Allahı düşünmekten kişi kendini alıkoyup dünyevi şeyler düşünürse cahilliği onun ipliğini pazara çıkartacağından bahsetmektedir.

Ondan sonra mücâhede elbisesini giyip,
Riyâzetin potasında eriyip akıp,
Ben-benlikten geçip özünü saf kılıp,
İzzet râhatını satıp horlanmayı almak gerek.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.19, s.92

İşbu yola ey kardeş Pîrsiz girme;
Hak yâdından bir an gâfil olup yürüme;
Mâsivâyâ -akıllı isen-, gönül verme;
Lânetli şeytân kendi yoluna salar imiş.¹⁸⁰

Sonuç olarak tarikat din ilişkisine genel olarak baktığımızda tarikatta çok hassas bir ilişki olduğunu görüyoruz. Yani Yesevi Hazretlerinin de yukarıdaki dizelerde belirttiği gibi müridin çok iyi seçilmesi gerektiği gibi müridin de tarikat için hazırbulunuşluğunun yüksek seviyede olması gerekir. İman noktasında eksikliği olan insanların tarikat uygulamalarında imanını zedeleyici kimi durumlarla karşılaşabileceği noktasında toplum uyarılmaktadır.

S. DÎVÂN-I HİKMET’TE HALLAC-I MANSUR ETKİSİ

Hoca Ahmed Yesevî’den iki buçuk asır önce yaşamış olan ve Dîvân-ı Hikmet’te Hoca Ahmed Yesevî’nin Mansur olarak söz ettiği Hallâc-ı Mansur (ö.309/922), Farisi asıllı bir sufüdür. Hallâc, iki defa beşer yıllık periyotlar halinde Türk illerine seyahat etmiş ve oraların İslamlaşmasında büyük çaba göstermiştir. Hallâc’ın, Maverâunnehr, Kirman ve Sicistan bölgelerini dolaştığı; buralarda verdiği vaazların büyük ilgi topladığı bilinmekte ve “Hallâc-ı Esrâr” lakabını da bu dönemde aldığı düşünülmektedir.

Hallâc’ın fikirleri ve eylemleri kendi döneminde olduğu kadar kendinden sonra da tartışılmıştır ve halen de tartışılmaya devam etmektedir. Onunla ilgili tartışmalarda insanların üç gruba ayrıldıklarını görmekteyiz. Bunlar; destekleyip savunanlar, söylediklerini kabul etmeyenler, bir de herhangi bir şekilde yargısal tutum almaktan kaçınanlar..

Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, Hallâc’ı destekleyen, fikirlerini onaylayanların başında yer almaktadır. Hoca Ahmet Yesevî, Dîvân-ı Hikmet’te ona övgüde bulunur, yaptıklarını onaylar. Nitekim aşağıdaki dizelerde bu desteğin tezahütüne şahitlik etmekteyiz.

Hoca Ahmed Yesevî’nin diğer hikmetlerinde de kendisi ile Mansur arasında kurmuş düşünce yakınlığını gösteren benzer başka ifadeleri de mevcuttur:

Mansur gibi cemal için kavga eyledim
Pirsiz yürüyüp dert ve sıkıntı peyda eyledim.
O sebepten Hakka sığınıp geldim ben işte
Zatı ulu rabbim, sığınıp geldim sana ¹⁸¹

¹⁷⁹Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.74,s.174

¹⁸⁰Hoca Ahmed Yesevî “*Divan-ı Hikmet*”, a.g.e H.10, s.229

Hallâc aşkın sembolü olmuş bir sufidir. Hoca Ahmed Yesevî de buna vurgu yapmaktadır. Kelime olarak aşırı bir sevgiyi ifade eden aşk, denilebilir ki en ileri boyutta Hallâc'ın dilinden gündeme gelmiş ve sonunda aşkı hayatına mal olmuştur. İdamından önce Hallâc'a "Aşk nedir?" diye sorduklarında; "Siz onu bugün, yarın ve sonraki gün göreceksiniz!" diye cevap verir. İlk gün onun ellerini ayaklarını keserler, ertesi gün asarlar, üçüncü gün ise, bedenini yakıp küllerini Dicle nehrine dökerler.¹⁸²

Hallâc'ın hayatına ve düşüncelerine baktığımızda ene'l-hakk ifadesi ile dışa vuran duygunun kaynağının da "aşk" olduğunu anlıyoruz. Feridüddîn Attâr, bunu Hallâc'ın ağzından, "Aşk namazı için iki rekât yeter." cümlesiyle bize aktarır. Bu sözü; "Aşk sırrına agâh olan kişi kanla abdest almalıdır" şeklinde yorumlar. Hallâc ile Hoca Ahmet Yesevî'nin düşünce dünyalarında ortak birçok noktadan bahsedilebilir, en fazla öne çıkan ortak yön ise aşkın her ikisinde de yaratıcı ve varoluşsal fikriyatın temeli olmasıdır. Hoca Ahmed Yesevî ve Hallâc'da aşk, varlığa işaret eder ve onu anlatır, onu buldurur. Böyle bir arzu olarak açığa çıkar. Bir şeye benzetilir, bir yerde gösterilir ve bütün imalar onun varlığına dönüktür. Farklı hikmetlerinde karşımıza çıkan;

"Âşık değil, sevdiğine can vermese",

"Aşk yoluna girenler, Hak didarın görürler

"Aşk yolunda yok olayım Bir ve Var'ım"

"Muhabbetli âşıkları Hüda sevdi"

dizeleri de bunu açıkça göstermektedir. Hallâc-ı Mansurun idam edilme durumu İslam tarihinin çok önemli hadiselerinden bir tanesidir. Yukarıdaki dizelerde kendisinin Tasavvufi bir inançla "Enel hak" sözünü söylemesinden sonra idam edilişi anlatılmaktadır. Bu menkıbede en dikkat çeken bölümlerden bir tanesi de kendisinin idamına mollaların karar kılması ki bu durumu batın va zahir şeklinde açıklamaktadır. Yesevî'de yaşadığı dönemin mollalarından şikâyet eden bir mürşit olarak kendini Mansur'a oldukça yakın hissettiğini söyleyebiliriz.

Beyitlerine bakıldığında Hoca Ahmed Yesevî, Hallâc-ı Mansur'u anlamaya çalıştığı aşk konusunda onunla benzr noktada olduğu söylenebilir. Yukarıda alıntıladığımız ifadeleri

¹⁸¹ Hoca Ahmed Yesevî "Divan-ı Hikmet", a.g.e H.76,s.143

¹⁸² Feridüddîn Attâr, Tezkiratü'l-Evliya, Sind , "Halk Şiirinde Hallâc-ı Mansûr" A. Schimmel, Sind s.535

de bunu ortaya koymaktadır. Netice itibariyle, Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde Hallâc'ın aşk konusundaki görüşlerine yer vermesi, kendini ona benzetiyor olması, ona karşı yapılanları yorumlayış biçimi ve zahir-batın konusundaki değerlendirmeleri birlikte düşünüldüğünde, Yesevî'nin düşünce dünyasında Hallâc'ın yeri daha açık bir şekilde görülecektir.¹⁸³

Ş. DÎVÂN-I HİKMET'TE KADIN TİPLEMESİ

Tarihte herhangi bir kavim ya da millet için kadın varlığını erkekten ayrı düşünmek elbette ki mümkün değildir.¹⁸⁴ Tarihî serüvende kadının toplumdaki yerini araştırdığımızda hiç de iç açıcı bir durumla karşılaşamadığımızı söyleyebiliriz. Buna birkaç örnek vermek gerekirse örneğin eski Çin kültüründe kadın kocasının kölesi sayılır ve kocası ve çocuklarıyla aynı sofraya dahi oturmadığı söylenmektedir. Diğer taraftan Yahudi inancına mensup erkeklerin her sabah uyandıklarında Allah'a kendilerini kadın olarak yatratmadığı için dua ettiklerini, Hıristiyan erkeklerin de diğer dinlerdeki ve kültürlerdeki gibi kadına değer vermediklerini Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten yeryüzüne indirilmesi olayında kadını suçladıklarını görüyoruz. Diğer eski din ya da kültürlerden sayabileceğimiz Hint kültürü ve Yunan kültüründe de bakış açısının farklı olmadığını kaynaklardan görmek mümkündür.

Türk tarihinde ise durum tam tersi yönde olmuştur. Kadın divanda karar heyetininin içerisinde hükümdarın da hemen yanında bulunmuştur. Kadın Türk kültüründe at ve silahtan sonra korunması gereken ve paylaşılmayan üçüncü kutsal emanet olarak görülmüştür.

Böylelikle eski Türk tarihinde kadının yerini töreler belirlerken Osmanlı döneminde din belirleyici olmuştur. Bunun yanında Cumhuriyet döneminde ise medenî hukuk kadına belli haklar ilave ederek kadını erkekle eşit hukukî statüye ulaştırmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin düşünce dünyasında ise kadın erkek ayrımının olmadığını tarihten gelen Türk töresi etkisinin İslam'la harmanlanarak yeni bir anlayış ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Hoca Ahmed Yesevî aynı zamanda geleneği ve yerelliği de dikkate alarak tüm insanlara kadın-erkek ayrımı yapmadan sevgiyi, muhabbeti, cömertliği, riyadan uzak durmayı vs. tavsiye etmiştir. Dönemindeki diğer dînî liderlerden farklı olarak kadınlı erkekli zikir meclisleri düzenlediği için eleştirilmiştir.

¹⁸³ Rıza BAKIŞ, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşüncesinde Hallâc-ı Mansûr", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Sempozyumu C2*. s.1136

¹⁸⁴ Mehmet BİREKUL, "Peygamber Günlerinde Kadın", Sosyolojik Bir İnceleme, Yediveren yay. 2004 Konya s.49

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre insan olmak, güzel ahlaka sahip olmak, cömertlik, hal ehli olmak, manevi makamlara ulaşmak sadece erkek için değil; kadın için de söz konusu olmalıdır. Bu çalışmamızda hikmetlerdeki kadın tiplerini incelediğimiz zaman Müslüman kadın tiplerine örnek olarak peygambere yakın isimlerin seçilmesi kadınlara güven isnat edilmesi bakımından önemlidir. Kur'an cahiliye döneminde Araplarda yaygın olan kadınının ezilen, hor görülen, söz ve fikirlerine itibar edilmeyen bir durumdan cennet anaların ayakları altındadır. Hadisi ile kadının statüsünü en üst mertebeye çıkarmıştır.

Yesevî de toplumdaki kadın statüsüne bu pencereden bakıp Hz. Muhammed'in annesine hikmetlerde yer verdiğini görüyoruz. Türk toplum geleneğindeki "Ana gibi yâr olmaz" deyişi aynı değerın tezahürüdür.

Diğer yandan hikmetlerde Peygamberimizin ilk eşi olan Hz. Hatice İslam toplumundaki kadın tiplerine çok önemli bir örnektir. Hz. Hatice yaşadığı dönemde ticaretle uğraşan toplumun önde gelen zenginlerinden bir tanesidir. Ve aynı zamanda eşine son derece sevgiyle bağlı bir eş profili olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aile, çoluk çocuk, ev bark, ehl-i iyal gibi bir yönüyle kadını ifade eden terimlerin kullanılması Hoca Ahmed Yesevî'nin anlayışında kadının önemini ortaya çıkarır.

Allah için yapılacak bazı fedakârlıklardan söz edilirken mutlaka ehl-i iyalden, çoluk çocuktan geçmek gibi epik düşüncede karşımıza çıkan rakibi övmek, rakibi büyütme ve sonunda rakibi yenmek suretiyle kendisinin daha büyük olduğunu göstermek açısından dikkat çekicidir. Burada Hakk'a sığınmak için evlat, kadın ve aileden tamamen vazgeçmek fedakârlık edilmesi gereken önemli unsurlar olarak sıralanmıştır. İlahi aşk ve tasavvufi fikir açıklanırken de klasik İslam kültüründe önemli tipler olan Leylâ ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, gibi çiftlere telmihler yapılmıştır.

Allah'ın onları aşk ateşi ile nasıl yaktığı, bu büyük aşklara rağmen ibret dersinin hep kadın üzerinden örneklerle belirtilmesi kadının bir ilham kaynağı olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. İlahi aşk yoluna giren müritlerin hayatlarındaki önemli kavramlardan fedakârlık edecekleri kadına verilen değer bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili söylenegelen menkıbelerde kadın ile erkeğin aynı ortamda bulunup ibadet, zikir yapabilmeleri; kadınların mürit olabilmeleri, kadın erenlerin söz hakkına sahip olmaları da bu düşünce yapısı içinde cinsiyet ayrımı yapılmadığını, kadınla erkeğin bir tutulduğunu ve bir tutulması gerektiğini bir kez daha açıkça ortaya koymaktadır.

Kadınla erkeğin eşit olması gerektiği, kadınla erkeğin birbirinin zıttı değil; bütünleştirici ve tamamlayıcı parçası olduğu dolayısıyla kadının da erkeğin bulunduğu mekânlarda ve manevi makamlarda bulunabileceği fikri sembolik anlatımlarla ifade edilerek Hoca Ahmed Yesevî anlayışı içinde kendine yer bulmuştur.¹⁸⁵

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hoca Ahmed Yesevî Türk İslam tarihinin yetiştirdiği büyük din âlimlerinden; karizmatik liderlerinden biri olduğunu bu esriyle kanıtlamaktadır. Menkîbeye dayalı olsa da peygamberimizin işaretiyle kendisine verilen bir emanet ve bu emanetin gereği olan ilim irfan yolunda adanmış bir ömrü din ve toplum uğruna vakfettiği anlaşılmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî Türk töresi ile İslam anlayışını harmanlayıp yeni bir ruhla kitleleri harekete geçirme başarısını sağladığı görülmektedir. İslam'ın anlatılmasında toplumun farklı katmanlarını göz önünde bulundurarak hem döneme ayna tutmuş hem de dönemin toplumlari hakkında bizlere ipucu vermektedir.

Hoca Ahmed Yesevî, gerçekten de bu ilkeyle hareket etmiş ve toplumun zihniyet dünyasına, gönüllerine, eylemlerine bu yaklaşımıyla nüfuz etmiştir. Tercih ettiği dille Kur'an ve hadis bağılılığıyla yeni anlayış oluşturmayı başarmıştır. Arap-Fars kültürü baskısının olduğu bir atmosferde toplumunun töresini ve kültürünü de dikkate alarak İslam ile yoğurup kendi içinden çıktığı toplumsal çizgisini bozmadan özgün bir anlayış ortaya koymuştur. Bunun yanında uğruna mücadele ettiği toplumundan da kimi zaman uzak kalmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda, gelenekselleşmiş bir zaman kültür ve din anlayışına sahip insanlar tarafından dışlanmış, hatta kâfir ithamlarıyla da karşılaşmıştır

Toplumunu oluşturan arif, âlim, müftü, kadı, âhir zaman şeyhleri, rehber, hoca, mana bilmeyenler/câhil şeyhler, garip, yetim, fakir, miskin, cömertlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar, asi, zâlim olup zulmedenler, zengin-fakir vs. büyük bir toplumsal kitleyi muhatap olarak topluma ayna tutmayı başarabilmiştir. Toplumsal ve dinsel konularda toplum içerisinde iyi bir gözlemci olarak yaşadığı dönemi betimlememize yardımcı olmuştur. İslâm'ın geniş kesimlerce benimsenip kısa sürede bölgede kabullenilmesinde, sevilmesinde Hoca Ahmed Yesevî'nin toplumsal bir varlık olarak insana hoşgörü, merhamet çizgisinden hareketle

¹⁸⁵ Derya ÖZCAN, Derya ÖZCAN, "Divan-ı Hikmet'in Türkçe Çevirileri Üzerine Eleştirel Düşünceler " *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu* C1. 26-28 Eylül 2016 İstanbul s.89

insanlara yapıcı eleştirilerle yaklaşması etkili olmuştur. Oluşturduğu misyon evrensel insan sevgisine dönüşmüştür.

Işkıng kıldı şeyda mini cümle âlem bildi mini

Kaygum sinsin tüni küni mingesin ok kireksin

Beyitiyle bir hikmetine başlayan Ahmed Yesevi'ye Yunus Emre'nin

Işkun aldı benden beni bana seni gerek seni

Ben yanarın düni günü bana seni gerek seni

derken. Hoca Ahmed Yesevi'nin aynı zamanda bir Yunus bir Hacı Bektaşî Veli vb Anadolu ruhuna sirayet ettiği anlaşılmıştır. Bugün Sünnî İslam'ın bu topraklarda yayılmasında ve günümüzde etkinliğini muhafaza etmesinde Yesevî dervişlerinin payının olduğu görülmektedir. Müslüman Türk- şuurunun büyük liderinden, birleştirici ve toplayıcı mürşidlerinden biri olmaya devam etmektedir.

Artık dünya milletleri Hoca Ahmed Yesevi'yi eskisinden çok daha iyi tanıyor. 2016 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı UNESCO tarafından Hoca Ahmed Yesevi yılı ilan edilmesi yıl boyu süren etkinlikler tanıtım noktasında büyük mesafelerin alındığını göstermektedir. Ancak unutulmamalıdır ki medyatik tanıtımlar ancak bilimsel çalışmalar kadar etkili olmayacaktır.

Bugün, Türk Dünyasını oluşturan Türk devletleri; Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler, Azeriler vs. hepsi Hoca Ahmed Yesevî'nin topluma hizmetini tanımaktadır. Onun sevgisi ve yüce şahsiyeti Müslüman Türk Dünyası'nın manevi bütünlüğünün oluşturulmasında şemsiyye işlevi görebilir. Bu bağlamda Başbakanlıkça ölümünün 900. yıl dönümü olması hasebiyle 1993 yılı Hoca Ahmed Yesevi yılı ilan edilmiş ve Hoca Ahmed Yesevî'nin tanıtımı için büyük emekler sarf edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABUL, Levent Lamia, “Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’inde Sembolik Dil” ,*Diyânet İlmî Derg, i* C53, S.1 Ocak-Şubat-Mart, 2017
- ALLPORT, Gordon W. “*Birey ve Dini*” ,Çev: Bilal Sambur, Elis Yay. Ankara 2016
- AMMAN, Mehmet Tayfun , “Anlamak ve Arınmak”, Sosyoloji il Tasavvuf Arasında Köprülerin Kurulması, *Akademik Platform İslam Araştırmaları Dergisi*, 2007
- ATLAS, Özgür, “Eğitimin Toplumsallaşmadaki Rolü Eğitimin İşlevleri”, www.yeditepeatlas.com, Erişim: 9.2. 2018
- BAKIŞ, Rıza, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Düşüncesinde Hallâc-ı Mansûr” , *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara,2016
- BAŞ, Eyüp, “Ahmed Yesevî’nin Bektaşlık, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.52, S.2 Ankara, 2011
- BİREKUL, Mehmet “Peygamber Günlerinde Kadın”, *Sosyolojik Bir İnceleme*, Yediveren yay. 2004 Konya
- BİLGİN Vejdi , “Çağdaş Bir Fenomen: Yeni Dînî Hareketler”, *Din Sosyolojisi*: Editör Mehmet BAYYİĞİT, Palet Yay. Konya, 2003
- CUNBUR, Müjgân, “A. Yesevi’nin Anadolu’nun Türkleşmesindeki Yeri”, *Erdem AKM Dergisi, Hoca Ahmed Yesevi Özel Sayısı*, c. 7, TTK Basımevi Ankara 1995,
- ÇAPÇIOĞLU, İhsan, M.Cem Salih, Nuran ERDOĞRUCA, “*Max Weber Sosyolojisinde Karizmatik Genel ve Dini Liderlik*”, www.academia.edu
- ÇELEPİ, Mehmet Surur, “Kültürel Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevî ile anlam Bulan Âlim-Devlet Bütünleşmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S.25, 2016, s.181-198
- ÇETİNKAYA, Bayram Ali, “Hoca Ahmed Yesevî Öğretisinde Âlim ve Ârif Olguları”, *Diyânet İlmî Dergi* C.52, Ekim-Kasım-Aralık 2016 s.70

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, “Hoca Ahmed Yesevî İrfânında Aşk Yolunda / Kapısında Âşık” *Akademi Ar Dergisi*, S2, Haziran 2017

DERİN, Süleyman, “Sufi Yolunun Korunması: Divan-ı Hikmet’te Sufi Kılığına Bürünenlerin Özellikleri” *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara,2017

DİNÇER, Mehmet, “Eğitimin Toplumsal Değişme Sürecindeki Gücü”, *Ege Eğitim Dergisi*, 2003

DOĞAN, İsmail, “Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları”, *6. Baskıdan Tıpkı Basım*, Pegema Yay. Eylül 2007

ERASLAN, Kemal, “Ahmet Yesevî”, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1983. s.132

ERASLAN, Kemal”Ahmed Yesevî”, *Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler*, Ahmet Yesevî Üniv. Yay. Ankara, 2017

ERASLAN, Kemal, Necdet TOSUN, “Yesevî'nin Fakr-namesi ve İki Farsça Risalesi”, Ahmet Yesevî Üniversitesi yay. Ankara, 2016

ERDEM, Mustafa, “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Derg. Ankara,1994

ERTEN Hayri, “Şâir Mirze Elekber Sabir’in Hophopnâme’sindeki Gözlemlerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım” *Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.22, Konya 2006

EVERDİ, Ezel, Mustafa Kutlu, İsmail Kara, *Türk Dili ve Edeb. Ansiklopedisi*, Dergâh yay. C3, 1998,İstanbul

Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiratü'l-Evliya*,“Halk Şiirinde Hallâc-ı Mansûr “ A. Schimmel, Sind s.535

FICHTER Joseph H, “*Sosyoloji Nedir*” Çev. Nilgün ÇELEBİ, Anı Yay. Ankara 2012

GEÇİT M. Salih, “Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Ebû Hanîfe'nin Fıkhi Ekber Yansımaları” *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* , Ankara 2017

GÖKTAŞ, Vahit “Tasavvufî Terbiye'nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara,2011

HADÎS-İ ŞERÎF

Tirmîzî, *Kütüb-ü Sitte*, İlim, 19

İbn-i Mace, *Kütüb-ü Sitte*, Mukaddime, 17

Müslim İman 95/55

HASAN, Nadirhan, “Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2009

HASAN, Nadirhan, “Hoca Ahmet Yesevî Hayatı Eserleri Tarikatı Tetkikine Dair Bazı Meseleler “, *Araşan Sosyal Bilimler Dergisi* ,5-6 Bişkek 2008

HOCA Ahmed Yesevî “*Divan- ı Hikmet*”, Hazırlayan: Hayati BİCE, T.D.V yay. 2010 ,Ankara

İLBAY, Ramazan, “Dilin İnsan ve Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi” www.milliedebiyat.com,12.03.2018

İBN-İ HALDUN, “*Mukaddime*”, Çev. Halil KENDİR, Ankara 2004

KARA Hanifi “Hanifi, İslamda Mezheplerin Ortaya Çıkışı ve Sepepleri” Erişim 09.10.2018 www.antoloji.com

KARTAL, Ahmet, “Ahmed-i Yesevî’de Kişiyi Allah’tan Uzaklaştıran Bir İllet: Riyâ” *1. Uluslararası H.Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara, 2016

KENJETAY Dosay ,“Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul, 1999, s1

KEYİFLİ, Şükrü,“Yaygın Din Eğitimi Açısından Mürşit Kavramının Değerlendirilmesi” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa 2018

KORKMAZ Seyfullah, “Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli, Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk İslâm Edebiyatına Katkıları”,www.erciyes.edu.tr, Erişim:1.1.2019

KÖPRÜLÜ M. Fuad “*Ahmed Yesevî*” İA, MEB Yay. , İstanbul 1965, c. I, s. 214

KUR’AN-I KERİM

Alak Suresi96/ 1-5

Âli İmran Suresi3 /31,78,180

Âraf Suresi7/142, 143

Bakara Suresi2/ 8,9

Duha 93/ 9

Fecr suresi89/17

Hucurat 49/10

Maun Suresi 107/4-6

Meâric 79/19

Mü’ min suresi40/ 60

Nisa4 /28,36,38,77

Rum Suresi30 /22

Sad Suresi38/ 42,43,44

Tin suresi95 /4-6

Zilzâl99/ 7,8

Zümer Suresi39/ 9

KUTLUER İlhan,“*İslam Ansiklopedisi*”,C.22, T.D.V İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2014

MISIRLI, Hasan, “Anadolu ve Balkanlar'da Yesevî İzleri” Altınoluk Dergisi, S.90,Ağustos,1993

OKUMUŞ, Ejder, “Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî “ *Diyanet İlmî Dergi* ,C.52, S.4 Ekim-Kasım-Aralık, Ankara,2016

OKUR, Kâşif Hamdi, “Yesevî Muhibbi Bir Hanefî Fakîh: Sıgnâkî'nin İbadet Dili Anlayışı”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* C.2,İstanbul,2016

ÖGKE, Ahmet, “Ahmed-i Yesevî'de İlahî Aşk”, *Diyanet İlmî Dergi* c. 52 Ekim-Kasım-Aralık, Ankara,2016

ÖGKE Ahmet, “ Ahmed-i Yesevî'de İlahî Aşk” ,*Diyanet İlmî Dergi*, C.52 S 4 Ekim-Kasım-Aralık, Ankara 2016

ÖNGÖREN, Reşat “*TDV İslam Ansiklopedisi* “ C.37, Ankara,2009

ÖZCAN Mehmet Fatih, “Divan-ı Hikmet'te Türkçe ve Türkçecilik Üstüne”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* C.2, Ankara 2017

ÖZCAN Mehmet Fatih, “Divan-ı Hikmet'te Türkçe ve Türkçecilik Üstüne”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C2,İstanbul, 2016

ÖZCAN, Derya, “Divan-ı Hikmet'in Türkçe Çevirileri Üzerine Eleştirel Düşünceler ” *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, C1. 26-28 Eylül, İstanbul 2016

ÖZKÖSE, Kadir “Ahmed Yesevî ve Dîvan-ı Hikmet”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.16, İstanbul 2006

ÖZKESE Kadir, “*Anadolu Tasavvuf Önderleri*” , Ensar yay, Konya 2008

ÖZKESE Kadir, “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VII/1,Sivas, 2003

TAŞDELEN Vefa, “Ahmed Yesevî'de Şahsiyet ve Değer Eğitimi”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C2, Aralık, İstanbul,2016

TAŞDELEN, “Vefa “Ahmet Yesevî”de Şahsiyet ve Değer Eğitimi” ,*Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C.2, İstanbul,2016

TÜRER Osman , “Türk Dünyasında İslam’ın yerleşmesi ve Muhafazasında Sufi Tarikatlar ve Ahmet Yesevinin Rolü”,*Milletlerarası H. Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kayseri,1993

TOKSARI Ali, “Bir Sivil İtaatsizlik Aracı Olarak Din” ,*Bilimnâme III*, 2003

TOPUZ, İlhan, “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar -Dini Yaşam Biçimleri”,*Marife*, Konya, 2011,

TOSUN Necdet, “Ahmed Yesevî ”Ahmed Yesevi İnceleme Araştırma Dizisi” A.Y.Ü yay. Ankara, 2015

TOSUN Cemal, “Hoca Ahmed Yesevi, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitme Metodu”,*Dini Araştırmalar Dergisi*, C.2, Ocak-Nisan, Ankara, 2000

TOSUN Necdet, İslam Ansiklopedisi, C44. “Yusuf Hemedani Hayatı ve Eserleri”, TDV Yay. 2013

TOSUN Cemal, “H.Ahmed Yesevî Hayatı Eserleri ve Toplumunu Eğitme Metodu” *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan, Ankara 2000

TOSUN, Necdet “Ahmet Yesevi’nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risalesi” Ahmet Yesevi Üniversitesi yay. Ankara 2016

TOSUN Cemal, “Hoca Ahmet Yesevî’nin Divan-ı Hikmetinde Eğitim”, *Diyanet İlmi Dergi*, c.52, Ankara,2016

GÖZÜTOK, Şakir, “Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi” *Elmalı’da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi*” Antalya, 2013

TÜRER, Osman, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Türk İslam Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti”, *Atatürk Üniv. İlahiyet Tetkikleri Dergisi*, Erzurum, 1995

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1969

ÜLGENER, Sabri F. “Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını”, *İstanbul Üniv. İktisat Fak. Mecmuası*, İstanbul üniv. İktisat Fak. Yay. İstanbul,1954

YILDIRIM, Ahmet, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Hz. Peygamber Tasavvuru”,*Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, İstanbul* 2016

WACH, Joachim “Din Sosyolojisi Açısından Mürşit ve Mürit İletişimi”, Almancadan Çev. Battal Arvâsî, *İletişim Dergisi*, Ankara, 2002

YILMAZ, Kâşif, “Ahmet Yesevî'nin Şöhreti ve Tesiri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 3, Konya, 1999

YILMAZ, Hasan Kâmil, “Ahmed Yesevî ve Yunus Emre Karşılaştırma ve Değerlendirme”, <http://hasankamilyilmaz.com> Erişim: 10.06.2018

YILMAZ, Hasan Kâmil “Şeyh veya Mürşid” ,*Altınoluk Dergisi*, S11, İstanbul, 1995

YILMAZ, Kâşif, “H. Ahmed Yesevî'nin Şöhreti ve Tesiri” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.3, Ankara, 2010